

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
<<ΑΡΧΑΙΟ ΘΕΑΤΡΟ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΕΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ>>

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«Η θέση του δούλου στην αρχαία τραγωδία όπως διαφαίνεται στα
έργα του Αισχύλου
Πέρσες και Επτά επί Θήβας»**

ΝΙΚΗ ΦΡΑΓΚΟΥ Α.Μ 4372020040

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ:ΣΥΡΟΠΟΥΛΟΣ ΣΠΥΡΙΔΩΝ

ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Παππάς Θεόδωρος

Παπαδοπούλου Σμαράγδα

ΡΟΛΟΣ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2022

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η ολοκλήρωση της παρούσας Διπλωματικής εργασίας, δεν θα ήταν δυνατόν να επιτευχθεί, χωρίς την πολύτιμη αρωγή και καθοδήγηση ορισμένων προσώπων τα οποία ευχαριστώ και ευγνωμονώ. Οφείλω κατ' αρχήν να ευχαριστήσω θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή κ. Σπυρίδωνα Συρόπουλο για την ακούραστη, διαρκή και εύστοχη επιστημονική του καθοδήγηση τόσο στα πλαίσια των διδασκαλιών του όσο και κατά τη διάρκεια της επίπονης αλλά και απολαυστικής πορείας της σύνθεσης των ερευνητικών στοιχείων. Οι παρεμβάσεις του και επισημάνσεις του υπήρξαν καίριες και πραγματικά πολύτιμες.

Ευχαριστίες οφείλω αδιαμφισβήτητα και στον καθηγητή κ.Θ.Παππά για τις γνώσεις που προσπάθησε να μας μεταλαμπαδεύσει μέσα από τα μαθήματα του κατά τη διάρκεια του εαρινού εξαμήνου, οι οποίες ομολογουμένως ,στάθηκαν εξίσου πολύτιμες αλλά και στην καθηγήτρια κ. Παπαδοπούλου Σμαράγδα για το χρόνο που διέθεσε για την μελέτη και υποστήριξη της διπλωματικής μου εργασίας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ.....	ΣΕΛ 2
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	ΣΕΛ 4
ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ.....	ΣΕΛ 5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	ΣΕΛ 6
ΔΟΥΛΟΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ.....	ΣΕΛ 8
ΟΙ ΔΟΥΛΟΙ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ ΤΗΣ ΚΛΑΣΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ.....	ΣΕΛ 12
ΟΙ ΔΟΥΛΟΙ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ.....	ΣΕΛ 15
ΑΙΣΧΥΛΟΣ ΚΑΙ Η ΕΚΦΡΑΣΗ ΤΗΣ ΔΟΥΛΕΙΑΣ.....	ΣΕΛ 17
ΠΕΡΣΕΣ.....	ΣΕΛ 21
ΕΠΤΑ ΕΠΙ ΘΗΒΑΣ.....	ΣΕΛ 42
Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΥΠΟΔΟΥΛΩΣΗΣ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΕΠΤΑ ΕΠΙ ΘΗΒΑΣ.....	ΣΕΛ 62
ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΥΠΟΔΟΥΛΩΣΗΣ.....	ΣΕΛ 71
ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΥΠΟΔΟΥΛΩΣΗ ΔΥΟ ΑΝΤΙΘΕΤΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ.....	ΣΕΛ 73
ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ.....	ΣΕΛ 76
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	ΣΕΛ 79

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα διπλωματική εργασία με θέμα «*Η θέση του δούλου στην αρχαία τραγωδία όπως διαφαίνεται στα έργα του Αισχύλου Πέρσες και Επτά επί Θήβας*» έχει ως στόχο να διερευνήσει την έννοια της δουλείας στην αρχαιότητα όπως τη συναντήσαμε στις διδασκαλίες του μεταπτυχιακού μας προγράμματος, στα πλαίσια του οίκου, στην κλασική αρχαιότητα αλλά και να ερμηνεύσει, την ευρύτερη έννοια της υποδούλωσης, μέσα από τη μελέτη των στιχομυθιών των ηρώων που συμμετέχουν ενεργά στις δύο τραγωδίες. Αρχικά, θα αναλύσουμε την παρουσία των δούλων στα πλαίσια του αρχαίας ελληνικής κοινωνίας όσο και στα πλαίσια κάποιων ενδεικτικών έργων της αρχαιοελληνικής γραμματείας. Στη συνέχεια, θα μελετήσουμε σε βάθος τις αντίστοιχες τραγωδίες όπου η δουλεία διαμορφώνεται σε ένα ευρύτερο νοηματικό πλαίσιο. Η θέση του δούλου, που εμπεριέχεται στον τίτλο, δεν είναι άμεσα προσεγγίσιμη με την πρώτη ανάγνωση αλλά ο τραγικός ποιητής μέσα από τα συγκεκριμένα έργα του, προσεγγίζει και πλαισιώνει την ευρύτερη έννοια της δουλείας και της υποδούλωσης των ανθρώπων εξαιτίας της υποταγής τους στην υπέρμετρη αλαζονεία και υπεροψία που προέβαλε ο Ασιατικός Δεσποτισμός στη περίπτωση των «Περσών» και στην επιμονή για τη διεκδίκηση της εξουσίας στη περίπτωση των «Επτά Επί Θήβας». Και στα δύο έργα, υπαινικτικά ο ποιητής, αναφέρεται στη σύζευξη δύο εκ διαμέτρου αντίθετων εξουσιών, του θρησκευτικού και του κοσμικού, καθώς και στην πτώση που ακολουθεί η παραβίαση του ηθικού αξιακού κώδικα, τον άνθρωπο. Στους «Πέρσες» του Αισχύλου, η περσική αυτοκρατορία καταστρέφεται, μετά τη ναυμαχία της Σαλαμίνας και την ήττα της από τους ολιγάριθμους και μη υπολογίσιμους από τους «Πέρσες» Έλληνες. Αυτό το ιστορικό γεγονός, εμπνέει τον Αισχύλο προκειμένου να προβάλλει τον δεσποτικό χαρακτήρα των Περσών, σε σύγκριση με τα στοιχεία της ελευθερίας και της ισονομίας που διακρίνουν τη δημοκρατική Αθήνα και τους Αθηναίους πολίτες. Στο έργο, αντίστοιχα, «Επτά Επί Θήβας», που αποτελεί και τριλογία, υπερτονίζεται η υποδούλωση του ατόμου στα πάθη του καθώς η ανυπακοή του Λαΐου στο θεϊκό νόμο οδηγεί στην πτώση και στον αφανισμό ολόκληρης της γενιάς του. Τα τραγικά γεγονότα επεκτείνονται χρονικά, ως την περίοδο που ο Έτεοκλής οδηγείται σε αδελφοκτόνο μάχη με τον αδελφό του Πολυνείκη και τα δύο αδέλφια αλληλοσκοτώνονται. Στο συγκεκριμένο έργο, ο ποιητής υπαινικτικά προβάλλει την υποδούλωση στα πάθη όπως προαναφέραμε αλλά και στην υποταγή στο ατομικό συμφέρον έναντι του συλλογικού. Παρατηρούμε, επομένως, πως η μελέτη στα δύο επιλεγμένα έργα δεν αφορά τη δουλεία μόνο από την πλευρά της φυσικής υπόστασης του δούλου αλλά και στην γενικότερη έννοια της υποδούλωσης, από την κλασική αρχαιότητα έως σήμερα μέσα από έργα με διαχρονική πανανθρώπινη αξία.

ABSTRACT

The present thesis titled "The position of the Slave in the ancient tragedy, as presented in the works of Aeschylus "Perses" and "Seven on Thebes", is intended to explore the concept of slavery in classical antiquity, as seen in the course of our postgraduate programme in the framework of the House in classical antiquity, and to interpret the broader concept of enslavement by studying the conversations of heroes actively involved in the two tragedies. We will first analyse the presence of slaves in the context of ancient Greek society as well as in the context of some indicative works of ancient Greek Literature. We will then study in depth the respective tragedies where slavery is shaped in a broader conceptual context. The position of the slave, mentioned in the title, is not directly approximated at first reading, but rather through his specific works, the tragic poet, approaches and frames the broader concept of slavery and enslavement of people due to their subordination to the excessive arrogance and sense of superiority projected by Asian Despotism in the case of the "Persians" and the persistence on claiming power in the case of the "Seven on Thebes". In both works, the poet by way of implying, refers to the coupling of two diametrically opposed powers, religious and secular, as well as to the decline that follows as a consequence of violation of the moral values code, the human being. In Aeschylus's "Persians" the Persian Empire is being destroyed after Salamina's naval battle and its defeat by the outnumbered and negligible in the eyes of the Persians, Greeks. This historical fact inspires Aeschylus to cast light on the authoritarian character of the Persians, compared to the elements of freedom and equality before the law that distinguish democratic Athens and Athenian citizens. In "Seven on Thebes", which is in fact a trilogy, the stress is placed on the enslavement of the individual in his passion, as Laio's disobedience to the Divine Law results to the fall and annihilation of his entire clan. The tragic events extend in time until Eteoklis is being driven into a fratricidal fight with his brother Polyneikis and the two siblings kill each other. In this particular play, the poet projects in an implying manner, the enslavement to the passions as mentioned above but also the subordination to the personal interest vis-à-vis the collective. We therefore observe that the study in the two selected plays does not concern slavery solely from the physical point of view, but also in the more general concept of enslavement from classical antiquity to date through works with universal value over time.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα Διπλωματική εργασία αποτελεί το πόνημα μίας διαδικασίας, η οποία είχε ως αφετηρία της, μία γόνιμη συζήτηση ,στα πλαίσια των μαθημάτων του Μεταπτυχιακού Προγράμματος «*Αρχαίο Θέατρο Φιλολογικές και Εκπαιδευτικές Προσεγγίσεις*» και με αφορμή τη θέση του δούλου στα πλαίσια του αρχαιοελληνικού οίκου αλλά και της ευρύτερης έννοιας της υποδούλωσης, όπως αυτή υπαινικτικά, μπορεί να αναφέρεται στην Αρχαία Ελληνική τραγωδία. Η συγκεκριμένη θεματική μου προκαλούσε έντονο ενδιαφέρον και αποτελούσε σημείο αναζητήσεων μου, τόσο ως αντικείμενο εργασιών με θέμα τον οίκο όσο και ως αξιόλογο στοιχείο πολιτισμικό της κλασικής αρχαιότητας άμεσα συνυφασμένο με την εξέλιξη της ανθρώπινης κοινωνίας στο πέρασμα του χρόνου.

Η αναζήτηση στοιχείων και η οργάνωση τους ασκούσαν γοητευτική επιρροή στη σύνταξη της συγκεκριμένης εργασίας καθώς συνέθεταν κομμάτι-κομμάτι την εικόνα κοινωνιών οι οποίες βρίσκονταν σε μία διαρκή εξελικτική πορεία που όμως ο θεσμός της δουλείας παρέμενε ως ένα αναχρονιστικό, σκληρό και πολλές φορές απάνθρωπο μοντέλο. Ο όρος ανθρώπινα Δικαιώματα δεν είχε θεσπιστεί ούτε θεσμοθετηθεί και φυσικά δεν υφίσταντο για ομάδες πολιτών που η μοίρα, στην οποία τόσο πολύ πίστευαν οι Αρχαίοι Έλληνες, δεν τους ευνόησε προκειμένου να απολαμβάνουν τα ίδια δικαιώματα με τους ελεύθερους πολίτες.

Παράλληλα, η συλλογή στοιχείων για τη θέση των δούλων στην Ελλάδα της κλασικής εποχής δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως εύκολα προσεγγίσιμη και ακριβώς προσδιοριζόμενη, όμως μέσα από τα έργα του Αισχύλου, σίγουρα μπορούν να διαφανούν ακριβέστερα στοιχεία για το τρόπο που αντιμετώπιζαν τη δουλεία τόσο στα πλαίσια του οίκου, οι Αρχαίοι Έλληνες, όσο και ως μία πολυδιάστατη έννοια.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, στη Διπλωματική Μεταπτυχιακή εργασία με τίτλο «*Η θέση του δούλου στην αρχαία τραγωδία όπως διαφαίνεται στα έργα του Αισχύλου Επτά Επί Θήβας και Πέρσες.*» θα γίνει μια προσπάθεια ανάλυσης και ερμηνείας της θέσης των δούλων στην αρχαία Ελλάδα αλλά και της υποδούλωσης ως έννοιας, η οποία δεν ορίζεται μόνο μέσα από τη φυσική οντότητα των δούλων αλλά μέσα από πρακτικές και συμπεριφορές που οδηγούν το ανθρώπινο γένος διαχρονικά στη χειραγωγή και στην εκμετάλλευση. Μέσα από αυτή την πορεία θα οδηγηθούμε στην άντληση μηνυμάτων διαχρονικής αξίας για την εξέλιξη των κοινωνιών από τη κλασική αρχαιότητα έως σήμερα.

Στην αρχή της ανάλυσης μας, θα παρουσιαστεί η εννοιολογική προσέγγιση του όρου δούλος στην Αρχαία Ελλάδα και στη συνέχεια το νομικό καθεστώς στο οποίο υπόκεινταν οι δούλοι στην Αρχαία Αθήνα ακόμη και πριν τη συγγραφή των τραγωδιών που προαναφέρθηκαν. Κατόπιν θα δοθούν συγκεκριμένα στοιχεία μέσα από ακριβείς βιβλιογραφικές αναφορές για τους τύπους εργασίας των δούλων όπως και της διάδοσης της δουλείας στα πλαίσια της Αθηναϊκής κοινωνίας.

Στη συνέχεια θα αναλύσουμε τις διάφορες εκφάνσεις της δουλείας όπως αυτές λανθάνουν στις τραγωδίες του Αισχύλου μέσα από την ανάλυση συγκεκριμένων στιχομυθιών.

Στόχος της παραπάνω ερμηνείας είναι να δοθούν αναλυτικά τα στοιχεία που συνέθεταν το ρόλο της δουλείας στην Ελλάδα της κλασικής εποχής ως ένα ξεχωριστό σύστημα στα πλαίσια της κοινωνίας. Επίσης, να προβληθούν οι διαφορές που χαρακτήριζαν τους δούλους σε σχέση με τους ελεύθερους πολίτες εκείνης της περιόδου μέσα στα πλαίσια του οίκου αλλά και στα ευρύτερα πλαίσια ενός ενιαίου πολιτικοκοινωνικού συστήματος.

Ολοκληρώνοντας θα οδηγηθούμε στη διατύπωση συμπερασμάτων, για τη δομή της Αθηναϊκής κοινωνίας στα χρόνια του Αισχύλου, στις πολιτικές παρεκβάσεις που διαφαίνονται μέσα από τα συγκεκριμένα εξεταζόμενα έργα όπως και στα πρότυπα δουλείας που δόθηκαν από την Ελλάδα της κλασικής περιόδου σε μεταγενέστερες ιστορικά εποχές.

ΔΟΥΛΟΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

Ο όρος «δούλος» συναντάται περισσότερο κατά την κλασική εποχή και δήλωνε ουσιαστικά την αντίθετη έννοια του ελεύθερου πολίτη και των δικαιωμάτων που αυτός απολάμβανε.

Πολύ συχνά σύμφωνα με τον Yvon Garlan συναντάμε σε κείμενα της κλασικής εποχής τον όρο οικέτη έναν όρο επιλεγμένο με ακρίβεια καθώς παρουσίαζε τη στενή σχέση και εξάρτηση που είχε ο δούλος από τον αφέντη του, ως μέλος μίας οικογενειακής σχέσης ως προς την υλοποίηση διαφόρων δραστηριοτήτων που καλούνταν να φέρει εις πέρας στην καθημερινότητά του.¹ Επίσης στην έννοια της δουλείας πολύ συχνά πάλι σύμφωνα με την έρευνα του Yvon Garlan αποδίδονταν και οι όροι θεράπων που σήμαινε εκείνον που είχε ρόλο ακολούθου ή υπηρέτη όπως και όρος παις ή γυνή ή ανήρ ως ανώνυμο ον, με υποτιμητική κατά κύριο λόγο σημασία.

Σύμφωνη με τα παραπάνω είναι και η σημαντική επισήμανση ότι οι δούλοι δεν είχαν πατρώνυμο ούτε επίθετο ούτε τόπο καταγωγής που να δηλώνεται και να φαίνεται επίσημα σε κάποιον καταγεγραμμένο κατάλογο της αρχαιότητας. Τα ονόματα των δούλων συναντώνται μόνα τους σε κείμενα της κλασικής περιόδου ή τα συναντάμε να συνοδεύονται από τα ονόματα των ανθρώπων που τους είχαν υπό την ιδιοκτησία τους, υπερτονίζοντας με αυτό το τρόπο ότι δεν αναγνωρίζονταν ως ισότιμα και αυθύπαρκτα μέλη μιας κοινωνίας.

Η ειδική ορολογία που απέδιδε την έννοια του δούλου μεταβαλλόταν κάθε φορά ανάλογα με τη σχέση που επρόκειτο να προσδιορίσει και τόνιζε το σύστημα εξάρτησης στο οποίο βρίσκονταν οι δούλοι με τους ιδιοκτήτες τους.

Στην προσπάθειά μας να προσεγγίσουμε ιστορικά το θέμα της δουλείας στην κλασική Ελλάδα πιο συγκεκριμένα στην κλασική αρχαιότητα συναντάμε μελετητή, ο οποίος ήταν ο Σταγειρίτης φιλόσοφος, Αριστοτέλης. Ο πρώτος που προσπάθησε να αναλύσει το πρόβλημα της δουλείας καθολικά ήταν ο αρχαίος Έλληνας φιλόσοφος, Αριστοτέλης, παρόλο που και οι προγενέστεροι του προσπάθησαν να το προσεγγίσουν, ως συνάρτηση όμως και άλλων προβληματισμών, κυρίως κοινωνικών της εποχής τους. Κοινό όμως σημείου προβληματισμού όλων αποτελούσε το ερώτημα που έθεταν, αν υπήρχαν δούλοι εκ φύσεως και πως αυτοί αναγνωριζόταν και καθορίζονταν στα πλαίσια της κοινωνίας.

Αναλυτικότερα, χαρακτηριστικό στοιχείο του πως αντιμετώπιζαν οι αρχαίοι Έλληνες τον δούλο αποτελεί ακόμη και η ίδια η εννοιολογική προσέγγιση. Πιο συγκεκριμένα εκτός από τις αναφορές που σχετίζονταν με την καταγωγή των δούλων όρος ακριβής δεν είχε δοθεί παρά μόνο η λέξη ανδράποδον που συγγένευε ετυμολογικά με τη λέξη τετράποδον που αντιπροσώπευε το ον με ανθρώπινα πόδια και υποδήλωνε τον αιχμάλωτο κατά τον Garlan. Η παραπάνω ερμηνεία δήλωνε και τη σημασία που απέδιδαν στο δούλο οι αρχαίοι που τον θεωρούσαν αντικείμενο ιδιοκτησίας του κυρίου τους.

¹ Yvon Garlan, 1982:-σελ 41

Ο Αριστοτέλης θεωρούσε ότι η φύση του δούλου ακολουθούσε το δίπολο άρχων-αρχομένου όπως εξάλλου αυτό διείπε κατά τον φιλόσοφο οποιαδήποτε σχέση ενός όντος. Κάθε ον, δηλαδή, έπρεπε να υπακούει στις εντολές ενός ανώτερου όντος. Επίσης, τόνιζε, ότι μέσα από αυτή τη σχέση εξυπηρετούνταν πρωτίστως ο δεσπότης και στη συνέχεια ο δούλος. Μέσα όμως από αυτή την ιδιαίτερη σχέση, έδινε έμφαση ο φιλόσοφος στο γεγονός ότι ο δούλος δεν αποτελούσε μία ανεξάρτητη οντότητα αλλά ήταν όργανο του κυρίου του όπως το σώμα είναι όργανο της ψυχής.

Ο δούλος οριζόταν ως κτήμα και ως όργανο του κυρίου του και μάλιστα όργανο προς το ευ ζην. Ο χαρακτηρισμός του δούλου συμπληρωνόταν από δύο χαρακτηριστικά σύμφωνα με τον Σταγειρίτη φιλόσοφο. Είναι όργανον πρακτικόν και ουχί ποιητικόν όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Κ.Μπαγιόνας ² από τη μελέτη των Ηθικών Νικομαχίων. Στη περίπτωση αυτή, ακολουθείται ο ίδιος τρόπος σκέψης, τόσο από τον Αριστοτέλη όσο και από τον Πλάτωνα καθώς ο Πλάτωνας είχε και αυτός υποστηρίζει ότι η υπηρετική επιστήμη ανήκει στις συναίτιες και όχι στις τέχνες που λειτουργούν ως αιτίες εφόσον εξαιτίας τους δεν δημιουργείται κάτι νέο αλλά εξασφαλίζονται τα μέσα για να δημιουργηθεί κάτι σύγχρονο.

Στα Ηθικά Νικομάχεια ο ίδιος ο Αριστοτέλης ανέφερε ότι ο δούλος λειτουργεί ως χειρ του κυρίου του αλλά ποτέ δεν λαμβάνεται υπόψιν η άποψη του. Ακόμη, θεωρεί ότι κάθε ένας μπορεί να θεωρηθεί δούλος εφόσον δεν επιτελεί έργα με τη συγκατάθεση του. Συνέχεια των παραπάνω απόψεων του Αριστοτέλη, αποτελεί κατά τον Αύγουστο-Κωνσταντίνο Μπαγιόνα και η αναφορά στα Πολιτικά³ του Αριστοτέλη ότι ο δούλος ορίζεται και ως κτήμα ή όργανον προς ζωήν του κυρίου.

Βασικό στοιχείο αποτελούσε για τον Αριστοτέλη ο ψυχολογική κατάσταση των δούλων η οποία σίγουρα ήταν δύσκολη και δυσμενής εφόσον ο δούλος ταυτιζόταν με υποδεέστερα όντα και θεωρούνταν κάτι ανάμεσα σε θηρίο και άνθρωπο. Ήταν δηλαδή μία ιδιάζουσα φυσική οντότητα. Ενδεικτική ήταν η εικόνα των δούλων και ως προς την εξωτερική τους εμφάνιση που αποδείκνυε τη δεινή θέση στην οποία βρίσκονταν οι συγκεκριμένοι πολίτες. Ο δούλος δεν ήταν δυνατόν να μην αποδεικνύει από την εξωτερική του εμφάνιση την κοινωνική του θέση. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η αναφορά του Αριστοτέλη στα Ηθικά Νικομάχεια που υποστήριζε πως ακόμη και εκ φύσεως οι δούλοι είχαν διαφορετικά χαρακτηριστικά από τους ελεύθερους πολίτες⁴. Αλλά και ο ιστορικός Ξενοφώντας συμμαριζόταν την ίδια άποψη και υπερτόνιζε πως «*το ανελεύθερον και βάνανυσον*» του έργου των δούλων όριζε και τη σωματική παραμόρφωσή τους.⁵

Επιπλέον οι δούλοι δεν ήταν δυνατόν εφόσον δεν είχαν προαίρεση να μπορούν να διαμορφώσουν ένα ηθικό χαρακτήρα και επιπρόσθετα δεν ήταν δεκτικοί ηθικής τελειώσεως εφόσον δεν μετείχαν στην ευδαιμονία και δεν μπορούσαν ούτε την αρετή να μιμηθούν ούτε να καρπωθούν στιγμές ευτυχίας αφού ούτε την ευτυχία δεν μπορούσαν να γευτούν. Και οποιοδήποτε θετικό στοιχείο ήταν δυνατόν να εξελίξουν, αυτό το έθεταν πάντοτε στην υπηρεσία του αφεντικού τους. Το χαρακτηριστικό των

² Αύγουστος-Κωνσταντίνος Μπαγιόνας- -σελ 83

³ Αριστοτέλης Πολιτικά Α,2 1253b 32

⁴ Αριστοτέλης Ηθικά Νικομάχεια Δ,3 1125a 12

⁵ Ξενοφώντας Οικονομικός Δ,2-3.<<Τούτο και διά τους << βαναύσους>> γενικώς>>.

δούλων ήταν άμεσα συσχετιζόμενο με το φρονεϊν μικρόν, το κολακεύειν, το χυδαίον, το ακόλαστον και το άνανδρον. Όλα τα παραπάνω συνιστούσαν τη ζωή ανθρώπων υποτιμημένων σε σχέση με τους υπόλοιπους πολίτες.

Παράλληλα την ίδια χρονικά περίοδο προσδιορίστηκαν τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των δούλων ως προς την οικίαν. Η σχέση μεταξύ κυρίου και δούλου, ήταν πολύ συγκεκριμένη. Δηλαδή ο δεσπότης συνελάμβανε την όποια ιδέα και την υποχρέωση για εκτέλεση την είχε μόνο ο δούλος. Πραγματική σχέση, ορισμένη, μέσα στα πλαίσια των ανθρώπινων κοινωνιών δεν ήταν εύκολο να οριστεί, καθώς αυτού του είδους η σχέση προϋπόθετε ουσιαστικά την ύπαρξη ισότιμων ανθρώπων και στην αρχαία Ελλάδα όπως προείπαμε δεν νοούνταν οι δούλοι ως άτομα ελεύθερα και αυθύπαρκτα αλλά ως κατώτερα όντα.

Ο δούλος ως μη αυτάρκης ον δεν μπορούσε να καλλιεργήσει τις δυνατότητες του γι' αυτό το λόγο ακόμη και αν διακρινόταν για κάποια θετικά στοιχεία σίγουρα δεν θεωρούνταν ή δεν αντιμετωπιζόνταν ως δικά τους ιδιαίτερα χαρακτηριστικά αλλά ως στοιχεία που υπηρετούσαν τις ανάγκες του οίκου και ήταν σε άμεση εξάρτηση από τα στοιχεία του ίδιου του αφεντικού τους. Ακόμη και αν διέθετε στοιχεία ανδρείας αυτά τα στοιχεία θεωρούνταν ότι ανήκαν στο θυμικό ως πάθος και δεν τη δημιουργούσαν οι ίδιοι ως έξη, ως δηλαδή συνήθεια καλή η οποία εφόσον είχε επαναληφθεί ενίσχυε την ανδρεία και την ενάρετη φύση του δούλου.

Όλα τα παραπάνω επομένως στοιχεία αποτελούν το ανδράποδόν εκείνο δηλαδή που έχει αναδραποδώδη χαρακτηριστικά γνωρίσματα. Όρο που θα τον συναντήσουμε και παρακάτω στην ανάλυση θα τον ξανασυναντήσουμε στα πλαίσια της κλασικής περιόδου.

Ο Πλάτωνας όταν μιλάει για δουλεία εννοεί τη σχέση υποταγής που συνδέει αυτούς που βρίσκονται σε υποδεέστερη κατάσταση τόσο ψυχική όσο και ηθική. Από εκεί κατά τον Πλάτωνα, πηγάζουν όλα τα δεινά σε ό,τι αφορά την πολιτική τους θέση. Στην Πολιτεία του Πλάτωνα, που δεν υπάρχει οικία ο Πλάτωνας δεν αναφέρεται στη δουλεία. Στους Νόμους του όμως συναντάμε διακεκριμένους οίκους και υπολογίζεται ότι υπήρχαν 5040 δούλοι υπό την ιδιοκτησία των πολιτών τους.⁶

Αντίθετα ο Αριστοτέλης, πίστευε ότι η πολιτική τάξη εδραιωνόταν από την ενότητα που υπήρχε μέσα στην κοινωνία η οποία ωστόσο αποτελούσε στοιχείο σύνθεσης πολλών διαφορετικών καταστάσεων. Για τον παραπάνω λόγο, κατά τον Αριστοτέλη, όπως επισημαίνει ο Αύγουστος-Κωνσταντίνος Μπαγιόνας θεωρείται ο οίκος ως κυρίαρχο μόριον της πόλης και το δούλο τον αντιμετώπιζε ως απόκτημα στο πλαίσιο της πόλης.

Πραγματική ανθρώπινη σχέση δεν ήταν δυνατόν να αναπτυχθεί μέσα σε μία κοινωνία που υπήρχαν δούλοι και κύριοι γιατί αυτή η σχέση δεν προϋπόθετε αυθύπαρκτες οντότητες αντίθετα ο κύριος υπολογιζόνταν ως αυθύπαρκτη προσωπικότητα ενώ ο δούλος ως ανδράποδον. Εφόσον δεν υπάρχει σχέση μεταξύ κυρίου και δούλου εννοείται ότι δεν θα υπήρχε ούτε σχέση δικαιοσύνης καθώς και η περί δικαίου σχέση πάντοτε

⁶ Πλάτωνος Νόμοι Γ 699D, 701 C, Πολιτείας Ε, 464 D-E

βασίζεται στην αμοιβαιότητα καθώς και στην ύπαρξη όντων ανεξάρτητων που διέπονταν από τα ίδια δικαιώματα και τις ίδιες υποχρεώσεις.

Σε ό,τι αφορά τη σχέση δούλου και πόλις η κοινωνία ήταν δυνατόν να υφίσταται μόνο από ελεύθερους πολίτες και στη περίπτωση που οι πολίτες συμμετείχαν στη πολιτική. Ο δούλος στον οίκο, συμμετέχει στα πολιτικά δρώμενα ως στοιχείο που ενυπάρχει με τα υπόλοιπα μέλη του οίκου και όχι ισότιμο μέλος. Επομένως, είναι εκτός πολιτείας και πολιτικού δικαίου ο δούλος.

Ο Πλάτωνας υποστήριζε επίσης πως καλό θα ήταν να μην δημιουργούσε σχέσεις φιλίας με δούλους γιατί με αυτό το τρόπο δημιουργούνται οικειότητα που ήταν δυνατόν να οδηγήσει στην απώλεια του κύρους του του δεσπότη τους. Αυτό αναφέρεται στους Νόμους του Πλάτωνα.

Στον αντίποδα ο Αριστοτέλης στα Πολιτικά αναφέρεται στη σχέση των αφεντικών με τους δούλους υπερτονίζοντας την αξία της νοθεσίας προς τον δούλο με ισότιμη παιδευτική αξία όπως εκείνης των παιδιών.

Οι Αθηναίοι θεωρούσαν τη δουλεία σημαντικότερη για την εξέλιξη και λειτουργία των κοινωνιών τους. Ο δούλος ήταν εκείνος που αναλάμβανε τον ανεφοδιασμό του οίκου τους και γι' αυτό ασκούσε καταλυτικό ρόλο στην ύπαρξη του οίκου και όπως προαναφέρθηκε και ο ίδιος ο Αριστοτέλης θεωρούσε αδύνατη την εύρυθμη λειτουργία του οίκου χωρίς την ύπαρξη δούλων. Έτσι μέσα στα πλαίσια του οίκου, έχουν περισσότερο την οικονομική προστασία παρά την νομική. Αντιμετωπίζονται ως τα έμψυχα όντα που επιτελούν όχι την ποιητική λειτουργία και γίνονται αποδεκτοί όχι ως υπηρέτες αλλά ως παραγωγοί που εκτελούσαν μία συγκεκριμένη εργασία για παραγωγή. Ουσιαστικά, δηλαδή, παρείχαν εκείνες τις υπηρεσίες προκειμένου οι ιδιοκτήτες τους να είναι ικανοί να εκτελέσουν τα πολιτικά και κοινωνικά τους καθήκοντα.

Οι δούλοι αντίθετα επειδή δεν θεωρούνταν πολίτες δεν είχαν τη δυνατότητα να διαδραματίσουν ενεργό πολιτικό ρόλο στα πλαίσια της κοινωνίας αλλά προοριζόνταν αποκλειστικά και μόνο για να ένα κοινωνικό ρόλο στο να υπηρετούν σωστά τον οίκο τους και να ενισχύουν τον κοινωνικό και πολιτικό ρόλο των ιδιοκτητών τους. Έτσι μπορούσε και η κοινωνία να εξελίσσεται και οι πολίτες της να απολαμβάνουν την ευημερία την οποία δεν απολάμβαναν όμως οι δούλοι.

Για τη σωστή συμπεριφορά των δούλων τους οι Αθηναίοι εξελάμβαναν όλα τα απαραίτητα μέτρα ενώ η ελευθερία τους αποτελούσε κάτι όχι και τόσο εφικτό ωστόσο ο δούλος των Αθηναίων μπορούσε να βρεθεί ελεύθερος κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις ή ακόμη πιο σωστά εννοιολογικά, σύμφωνα και με τον Yvon Garlan απελεύθερος. Φυσικά, ένα τέτοιο ενδεχόμενο δεν αφορούσε όλους τους δούλους του τότε ελληνικού κόσμου και κυρίως τους Είλωτες της Σπάρτης που διέπονταν από ένα πολύ σκληρότερο δουλοκτητικό σύστημα από εκείνο των Αθηνών. Έτσι παρατηρούμε, ότι η δουλεία μπορούσε σε συγκεκριμένες περιπτώσεις να αναστραφεί για τον δούλο και να αποκτήσει την πολυπόθητη ελευθερία του, ακόμη και σε τυπικό και απόλυτο καθεστώς δουλείας.

ΟΙ ΔΟΥΛΟΙ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ ΤΗΣ ΚΛΑΣΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑΣ

Οι δούλοι στην αρχαία Ελληνική τραγωδία, αποτελούν ένα πολυάριθμο σύστημα κατά τον 5^ο π.Χ. αιώνα άμεσα συνυφασμένο με τις προηγούμενες κοινωνικοπολιτικές συνθήκες. Πιο αναλυτικά, για την Αθήνα του 5^{ου} π.Χ. αιώνα σε σχέση με το θεσμό της δουλείας δεν υπάρχουν σταθερά δεδομένα αλλά υποθέσεις οι οποίες έχουν μελετηθεί από ιστορικούς και αποτελούν κυρίως εκτιμήσεις. Οι Jean Andreau και ο Raymond Descat σημειώνουν, πως αυτές οι εκτιμήσεις θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως «πολυάριθμες και αντιφατικές εφόσον οι δούλοι υπολογίζονταν από 40000 έως και 400000.»⁷

Οι συγκεκριμένοι μελετητές, μέσα από το έργο τους «*Δούλος στην Ελλάδα και τη Ρώμη*» που εκδόθηκε αρχικά στη γαλλική γλώσσα μας δίνουν ακριβείς πληροφορίες μέσα από το έργο «*Δειπνοσοφισταί*» για συγκεκριμένο αριθμό δούλων στον τότε ελληνικό κόσμο όπου στην Αθήνα υπήρχαν συνολικά 4000.00 δούλοι. Για τον υπολογισμό του των δούλων πάλι οι ίδιοι μελετητές μας δίνουν την πολύτιμη πληροφορία, πως ο ιστορικός Ξενοφώντας στο έργο του Πόροι ή Περί Προσόντων (4,25) πρότεινε την αγορά τριών δούλων από κάθε ελεύθερο πολίτη προκειμένου να ενισχυθεί το προσωπικό στα ορυχεία του Λαυρίου με την απόκτηση περίπου 10.000 δούλων.

Προχωρώντας στη συνέχεια τη θέση των δούλων στα έργα της της κλασικής περιόδου, παρατηρούμε πως αποτελούν στοιχείο αναπόσπαστο του οίκου και αποτελούν συμπλήρωμα του κυρίου τους καθώς έχουν ενεργό ρόλο έμπιστου, τροφού ή παιδαγωγού. Η επιλογή της ύπαρξης δούλων ή δουλοκτητικών συμπεριφορών και στα έργα των τραγικών ποιητών αποδεικνύει, πόσο σημαντικοί ήταν οι δούλοι, για την εξέλιξη των μύθων αλλά και των γενικότερων κοινωνικών και πολιτικών μηνυμάτων που επιθυμούσαν μέσα από τα έργα τους να προβάλλουν.

Σημαντική επισήμανση αποτελεί και το γεγονός ότι οι δούλοι δεν είχαν πατρώνυμο ούτε επίθετο ούτε τόπο καταγωγής που να δηλώνεται και να φαίνεται επίσημα σε κάποιον καταγεγραμμένο κατάλογο της αρχαιότητας. Τα ονόματα των δούλων συναντώνται μόνα τους ή συνοδεύονταν από τα ονόματα των ανθρώπων που τους είχαν υπό την ιδιοκτησία τους.

Στη συνέχεια της ανάλυσής μας και προσπαθώντας να σταχυολογήσουμε διάφορες εκφάνσεις της δουλείας στον ελληνικό χώρο παρατηρούμε το ρόλο του δούλου στα στενά πλαίσια της Αθηναϊκής κοινωνίας. Στην πόλη-κράτος, που ο θεσμός της δουλείας εξελίχθηκε, ενώ σύμφωνα με βιβλιογραφικές αναφορές ήταν και η πρώτη που τον εφάρμοσε ως επίσημο θεσμό.

Η θέση των δούλων στην Αρχαία Αθήνα σχετιζόταν άμεσα με μία κατηγοριοποίηση που γινόταν αναφορικά με τις αρμοδιότητες που ο κάθε δεσπότης όριζε για τον εκάστοτε δούλο του. Πιο αναλυτικά εκείνοι που εργάζονταν στα μεταλλεία και στις εξορύξεις θεωρούνταν οι πιο άτυχοι καθώς οι συνθήκες εργασίας ήταν ιδιαίτερα σκληρές και επίπονες. Σε καλύτερη θέση βρίσκονταν οι δούλοι που δούλευαν σε εργαστήρια καθώς και οι αγρότες που είχαν αποκτήσει κάποια εξειδίκευση.

⁷ Jean Andreau-Raymond Descat (2013) -σελ 75

Ευνοϊκότερη όμως διαχείριση είχαν οι δούλοι που χαρακτηρίζονταν δημόσιοι καθώς και δούλοι που ζούσαν ανεξάρτητοι καταβάλλοντας ένα είδος φόρου.

Στην Αρχαία Αθήνα, όλοι οι ευκατάστατοι και οικονομικά ισχυροί Αθηναίοι πολίτες είχαν έναν αρκετά μεγάλο αριθμό δούλων που μπορεί να έφθαναν έως και τους πενήντα ενώ ένας μέσος Αθηναίος μπορούσε να απασχολεί μέχρι και δέκα δούλους.

Ο πατέρας στην αρχαιότητα είχε τη δυνατότητα και το αναφαίρετο δικαίωμα αν δεν μπορούσε να αναθρέψει τα παιδιά του να τα πουλήσει σε κάποιον δουλέμπορο ή να τα εγκαταλείψει σε δημόσιο χώρο. Τα κυριότερα σημεία δουλεμπορίας στην Αττική βρίσκονταν στο Σούνιο και στην Αγορά των Αθηνών. Οι τιμές τους, ορίζονταν από τις δυνατότητες που είχε ο καθένας από αυτούς σε ό,τι αφορούσε τις χειρωνακτικές εργασίες. Οι δούλοι που κατείχαν μία εξειδίκευση είχαν μεγαλύτερη αξία και γι αυτό το λόγο κόστιζαν και περισσότερα χρήματα.

Ο ιδιοκτήτης που τους επέλεγε, τους έκανε δεκτούς στα πλαίσια του οίκου του με μία θρησκευτικής φύσεως τελετή στην οποία γινόταν και η επίσημη ονοματοδοσία η οποία ουδεμία σχέση είχε με το προηγούμενο όνομα του. Οι δούλοι αναλάμβαναν τις εργασίες του οίκου και τις εργασίες που αφορούσαν στην καλλιέργεια της γης. Θέριζαν άλεθαν το σιτάρι, ήταν υπεύθυνοι για τη μεταφορά του νερού στον οικό όπως και για τη γενικότερη φροντίδα των ζώων. Ο κάθε δούλος, όφειλε να ολοκληρώνει τις εργασίες για τις οποίες είχε οριστεί από τον δεσπότη του. Στον οικό, υπήρχε ένας μαγειρας, ένας θυρωρός κι ένας παιδαγωγός, υπεύθυνος για την πνευματική καλλιέργεια των παιδιών. Οι δούλοι των οίκων, ήταν σαφέστατα σε πολύ καλύτερη μοίρα και κατάσταση από τους δούλους που εργαζόνταν εκτός οίκων. Ο μεγαλύτερος αριθμός των δούλων, εργαζόταν στα μεταλλεία του Λαυρίου και στο λιμάνι του Πειραιά όπου οι συνθήκες ήταν χαρακτηριστικά ιδιαίτερα σκληρές, γεγονός που ώθησε μεγάλο ποσοστό των δούλων να ξεγερθούν κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου.

Οι Έλληνες δούλοι, μπορούσαν να συμμετέχουν στα Ελευσίνια Μυστήρια ως θρησκευτική γιορτή δεν μπορούσαν όμως να έχουν πολιτικά δικαιώματα και ούτε φυσικά να τα διεκδικήσουν. Αυτό αποτελούσε αποκλειστικό προνόμιο των ελεύθερων πολιτών.

Οι οικιακοί δούλοι, θα μπορούσαν να τύχουν διαφόρων καταστάσεων, καθώς από τη μία θεωρούνταν έμπιστα πρόσωπα των κυριών τους από την άλλη όμως αυτή η σχέση είχε τη δυνατότητα να οδηγήσει εκ μέρους των αφεντικών, τους δούλους σε ακραίες μορφές εκμετάλλευσης. Χαρακτηριστικά ο Αριστοφάνης αναφέρει για τους δούλους μέσα στον οικό «έμπιστοι και ταυτόχρονα αποδιοπομπαίοι».

Στην Αθήνα της κλασικής περιόδου η συμπεριφορά απέναντι στους δούλους ήταν ίδια με τη συμπεριφορά απέναντι στα ζώα. Όταν υπάκουαν στα αφεντικά τους επιβραβεύονταν ενώ όταν δεν υπάκουαν τιμωρούνταν με πολύ σκληρό τρόπο. Βέβαια υπήρχαν και οι περιπτώσεις Αθηναίων πολιτών, που καταδίκάζαν τη στάση των εύπορων Αθηναίων απέναντι στους δούλους όχι για τη σκληρή αντιμετώπισή τους απέναντι στους δούλους αλλά για την ευνοϊκή μεταχείριση που εκείνοι έδειχναν. Υπήρχαν ιδιοκτήτες που ακόμη και ως προς τη ενδυμασία προσπαθούσαν να διαχωρίσουν τις επιδόσεις των δούλων τους διαχωρίζοντάς τους σε καλούς και κακούς. Χαρακτηριστική είναι η βιβλιογραφική και ιστορική αναφορά που μας δίνεται από τον Yvon Garlan για το έργο του Ξενοφώντα *Οικονομικό* που ο Ισχύμαχος προκειμένου να

ενεργοποιήσει τους δούλους αναφέρει πως δεν φτιάχνει τα ίδια ρούχα και τα ίδια παπούτσια για όλους τους δούλους αλλά ανάλογα με τον ποιόν ήθελε να επιβραβεύσει ή αντίθετα να τιμωρήσει του προσέφερε και το αντίστοιχο είδος.

ΟΙ ΔΟΥΛΟΙ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ

Αναλύοντας στη συνέχεια τη θέση των δούλων στα έργα της της κλασικής περιόδου, παρατηρούμε πως αποτελούν στοιχείο αναπόσπαστο του οίκου και αποτελούν συμπλήρωμα του κυρίου τους καθώς έχουν ενεργό ρόλο έμπιστου, τροφού ή παιδαγωγού. Η επιλογή της ύπαρξης δούλων ή δουλοκτητικών συμπεριφορών και στα έργα των τραγικών ποιητών, αποδεικνύει, πόσο σημαντικοί ήταν οι δούλοι, για την εξέλιξη των μύθων αλλά και των γενικότερων κοινωνικών και πολιτικών μηνυμάτων, που επιθυμούσαν μέσα από τα έργα τους να προβάλλουν.

Ιδιαίτερα στα έργα του Αισχύλου που θα αναλύσουμε παρακάτω θα μας φέρουν αντιμέτωπους με στοιχεία τα οποία δεν χαρακτηρίζονται για την άμεση προβολή του θέματος της δουλείας όσο για την έμμεση έκφρασή τους και τον υπαινικτικό χαρακτηρισμό τους, γεγονός που αποτελούσε και εσκεμμένα σημείο προβληματισμού για το φιλοθέαμον κοινό της εποχής του τραγικού ποιητή.

Από τον 5^ο αιώνα και μετά ο δούλος σκηνοθετικά προβάλλεται με κάποια πολύ ιδιαίτερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα, επίτηδες θα ισχυριζόμασταν τοποθετημένα από τον εκάστοτε τραγικό ποιητή, φορώντας μάλλινο χιτώνα σφιγμένο στη μέση με ζώνη εως το γόνατο ενώ κάποιες φορές ήταν ντυμένος με κατσικόδεσμα ή ιμάτιο, σκούφο από δέρμα σκύλου, μπότες ή σανδάλια, κοντά κουρεμένα μαλλιά, μυτερή γενειάδα και πρόσωπο με χοντροκαμωμένα χαρακτηριστικά.

Παρατηρώντας τις παραστάσεις της αρχαιότητας και πριν δούμε το ρόλο των δούλων και τη μορφή που αυτοί παρουσιάζονταν θα δούμε ότι εντοπίζονται στοιχεία τα οποία μας αποδεικνύουν πως διέφεραν κατά πολύ από τις παραστάσεις που μπορούμε να παρακολουθήσουμε στη δική μας σύγχρονη πραγματικότητα. Οι παραστάσεις στην Αρχαία Ελλάδα υλοποιούνταν στα πλαίσια των Μεγάλων ή Εν άστει Διονυσίων και όχι σε τακτά χρονικά διαστήματα όπως σήμερα. Οι παραστάσεις ακολουθούσαν ένα συγκεκριμένο τυπικό και οι ποιητές υπέβαλλαν τα έργα τους για την ανάδειξη του πρώτου δεύτερου και τρίτου νικητή. Ο κάθε διαγωνιζόμενος ποιητής συμμετείχε με τρεις κωμωδίες και με ένα σατυρικό δράμα δηλαδή με μία τετραλογία και οι θεατές παρακολουθούσαν την παράσταση σε έναν υπαίθριο χώρο.

Την έννοια του δούλου, τη συναντάμε πέρα από την τραγική ποίηση και στην ουτοπία του Αριστοφάνη σύμφωνα με τον Yvon Garlan και συγκεκριμένα, στις «*Ορνιθες*» όπου ο τσαλαπετεινός έχει ένα δούλο για να τον υπηρετεί όπως και στη Λυσιστράτη που οι δούλοι κατέλαβαν την Ακρόπολη στιχ.772-773 διέθεταν μια δούλα τοξότισσα στο επάγγελμα καθώς και υπηρέτριες. Ενώ στις «*Εκκλησιάζουσες*» που σατιρίζουν την πολιτική ζωή του 4^{ου} αιώνα παρατηρούμε τη δημιουργία μίας πολιτείας, με πρωτοβουλία των γυναικών που χαρακτηρίζεται από κοινοκτημοσύνη και που η τύχη των δούλων είναι να μοιραστούν ισότιμα τους πολίτες. Το συμπέρασμα που εξάγεται όμως και σε αυτές τις ουτοπικές κοινωνίες του Αριστοφάνη είναι ότι ο ποιητής κατάφερε να φανταστεί κοινωνίες με καταστροφή της ατομικής περιουσίας όχι όμως και του διαχωρισμού ανάμεσα στους δούλους και στους ελεύθερους πολίτες.⁸

- Yvon Garlan (1982)-σελ 164

Η παραπάνω βιβλιογραφική και ιστορική αναφορά του Yvon Garlan, δεν γίνεται τυχαία, απλώς αποτελεί αξιόπιστο στοιχείο για την ύπαρξη ουτοπικών κοινωνιών τις οποίες συναντάμε στην αρχαιότητα και γενικότερα στην αρχαία ελληνική γραμματεία σε κείμενα που αναφέρονται είτε στις πρωτόγονες μορφές δημιουργίας είτε σε κοινωνίες που υπήρχε υπερπληθώρα αγαθών, δεν αποτελούσαν όμως ρεαλιστικά μοντέλα κοινωνικών προτύπων.

Αναλυτικότερα ο Ηρόδοτος, όπως σημειώνει ο Yvon Garlan στο βιβλίο του, «*Η Δουλεία στην Αρχαία Ελλάδα*», αναφέρεται σε μία κοινωνία χωρίς δούλους και συγκεκριμένα στην εποχή των Πελασγών που κατοικούσαν στην περιοχή του Υμηττού. Εκείνοι την εποχή οι Αθηναίοι και υπόλοιποι Έλληνες δεν είχαν υπηρέτες και έστελναν τις γυναίκες και τα παιδιά τους να τους φέρουν νερό από την Πηγή με τα εννέα Στόματα.

Ενώ ο ιστορικός Θεόπομπος στο έργο του «*Θαυμαστά*»⁹ αφηγείται για το διάλογο του Μίδα με τον Σίληνό που πέρα από τον Ωκεανό υπήρχε ένας άλλος κόσμος που οι κάτοικοι μοιράζονταν στις πολιτείες των Ευσεβών και σε εκείνη των Μαχητών. Οι Ευσεβείς, ζούσαν ειρηνικά και με πολλά πλούτη και συγκέντρωναν τα αγαθά τους χωρίς τη βοήθεια δούλων ενώ στην άλλη πολιτεία οι άνθρωποι ζούσαν οπλισμένοι και ληστεύοντας ο ένας τον άλλο.

Παρατηρούμε δηλαδή ότι στην αρχαιότητα ,κοινωνία δίχως δούλους δεν ήταν ρεαλιστικά προσεγγίσιμη αλλά αποτελούσε σε κάποιες περιπτώσεις αποκύημα της φαντασίας ορισμένων ποιητών. Οι δούλοι αποτελούσαν βασικό στοιχείο για την εξέλιξη του πολίτη και αποτελούσαν για εκείνον μία ακόμη φροντίδα. Επιπλέον ακόμη και ο ίδιος ο Αριστοτέλης στο έργο του «*Πολιτικά*»¹⁰ αναφέρει πως ο δούλος αποτελούσε είδος έγνοιας για το αφεντικό, του εφόσον με την απόκτηση ενός δούλου αναλάμβανε ταυτόχρονα και την φροντίδα του από τη στιγμή που αποτελούσε και εκείνος δομικό στοιχείο του οίκου του. Μάλιστα σε οίκους που ο δεσπότης ασχολούνταν με τη φιλοσοφία ή την πολιτική και δεν μπορούσε να ασχοληθεί με την επιστασία των δούλων του όριζε ως επιστάτη κάποιον άλλο για να εκτελέσει τα δικά του καθήκοντα.¹¹

⁹ Yvon Garlan(1982)-σελ 166

¹⁰ Αριστοτέλης Πολιτικά ΙΙ,9,4-Αριστοτέλη Πολιτικά,ΙΙ,10,16

¹¹ Yvon Garlan(1982)-σελ 177

ΑΙΣΧΥΛΟΣ ΚΑΙ Η ΕΚΦΡΑΣΗ ΤΗΣ ΔΟΥΛΕΙΑΣ

Ο Αισχύλος γεννήθηκε το 525/524 π.Χ. στην Ελευσίνα και πέθανε το 456/455 στην Γέλα της Σικελίας. Καταγόταν από οικογένεια γαιοκτημόνων. Στη ζωή του γνώρισε σημαντικά γεγονότα που τον επηρέασαν έντονα. Στα 510 π.Χ είδε την τυραννίδα να τελειώνει μόλις απομακρύνθηκαν οι Πεισιστρατίδες από την Αθήνα. Στα 507 γνώρισε τον Κλεισθένη και όλα όσα είχε θεσπίσει οργανώνοντας το πολίτευμα της δημοκρατίας στην Αθήνα. Στα 490 π.Χ πολέμησε στον Μαραθώνα της Αττικής όπου και αποκρούστηκε η δεύτερη επιδρομή των Περσών εναντίον των Ελλήνων με αρχηγούς τον Δάτη και τον Αρταφέρνη. Στα 480 πολέμησε στην ναυμαχία της Σαλαμίνας που ο Περσικός στόλος κατατροπώθηκε από τους Έλληνες. Στα 463-458 είχε την τύχη, να παρακολουθήσει την εξέλιξη της Αθήνας στα χρόνια του Περικλή καθώς και την ανάπτυξη του δημοκρατικού πολιτεύματος. Ταξίδεψε δύο φορές στην Σικελία, την πρώτη ανάμεσα στα 472 και τη δεύτερη στα 458.

Η συγγραφική του δράση ξεκίνησε στα 498 και ολοκληρώθηκε στα 458, κατά τη διάρκεια αυτής του της διαδρομής έγραψε πάνω από ογδόντα έργα αλλά από αυτά διασώθηκαν μόλις τα επτά. Τα έργα αυτά είναι τα εξής: οι Πέρσες, οι Επτά Επί Θήβας, οι Ικέτιδες, ο Προμηθέας Δεσμώτης και η τριλογία Ορέστεια που αποτελούνταν από τα έργα Αγαμέμνων, Χοηφόροι και Ευμενίδες.

Ο Αισχύλος άντλησε το υλικό των τραγωδιών του, όπως έκανα και άλλοι ποιητές της εποχής του από τη μυθική παράδοση και από τη πραγματικότητα που ο ίδιος βίωνε ταυτόχρονα όμως έπαιρνε θέματα και από μυθικά στοιχεία τα οποία περιλαμβάνονταν στα Ομηρικά έπη. Ο Αισχύλος πραγματεύεται τους μύθους, με θρησκευτική προσέγγιση και στο έργο του συναντάμε τους ίδιους θεούς με εκείνους των ομηρικών επωδών αλλά έχουν ένα διαφορετικό χαρακτήρα σε σχέση με τους ομηρικούς ήρωες. Οι θεοί του Αισχύλου είναι δυνάμεις σκληρές και ταυτόχρονα δίκαιες. Τιμωρούν την αλαζονική και υβριστική συμπεριφορά. Προστατεύουν τους δίκαιους και τους τίμιους και γενικά είναι εκφραστές της ηθικής και των υψηλών ιδανικών.¹²

Ο Αισχύλος αποτέλεσε για την αρχαιότητα τον σημαντικότερο και κυριότερο εκφραστή των ιδανικών της ελευθερίας, της δικαιοσύνης και της δημοκρατίας με όσα ιδανικά και αξίες αυτή πρεσβεύει. Η θεία βούληση είναι κατά τον Αισχύλο η δύναμη που κυριαρχεί στις ζωές των ανθρώπων και ο απόλυτος ρυθμιστής των πάντων.

Οι θνητοί κατά τον ποιητή είναι εκείνοι που έχουν κάθε δικαίωμα επιλογής και ελεύθερης βούλησης και ταυτόχρονα φέρουν εξολοκλήρου την ευθύνη όλων των πράξεων τους. Για τον παραπάνω λόγο, οι ήρωες που επέλεγε κάθε φορά ανάλογα με το έργο του, εξαιτίας των ελεύθερων επιλογών τους αποδεικνύονταν άξιοι ή ανάξιοι του ρόλου που καλούνταν να υπηρετήσουν, σύμφωνα και με την εξιστόρηση του ποιητή. Στις τραγωδίες του Αισχύλου, παρατηρούμε την αναμέτρηση της απόλυτης δύναμης των θεών με την ελευθερία και τις ανθρώπινες αδυναμίες των ηρώων. Αυτές οι αδυναμίες που οδηγούν στην πτώση των ηρώων και στην καταστροφή τους εξαιτίας ύβρεως ή αλαζονείας.

¹² Αισχύλος Επτά Επί Θήβας σελ 49

Ως προς τη συγγραφή των έργων του Αισχύλου δεν θα πρέπει να παραλείψουμε ότι ο Αισχύλος έζησε την περίοδο που η Κλασική Εποχή βρισκόταν στο υψηλότερο σημείο της εξέλιξης της και στη χρονική περίοδο που οροθετούνταν ανάμεσα σε δύο πολέμους που στιγμάτιζαν την Αθηναϊκή κοινωνία στο σύνολό της, τον Πελοποννησιακό Πόλεμο και τους Περσικούς πολέμους.

Παράλληλα οι τραγωδίες του Αισχύλου, εξετάζονται, διαχρονικά υπό το πρίσμα του ιστορικού και κοινωνικού πλαισίου της εποχής του. Αναλυτικότερα, ο Αισχύλος ζώντας τη μεταβολή που επέφερε η γέννηση της δημοκρατίας και το πέρασμα από την τυραννία στην δημοκρατία είναι ο καλύτερος παρατηρητής των γεγονότων και κυρίως των πολιτειακών ζητημάτων.

Η τυραννίδα στην Αθήνα έληξε το 510 π.Χ μετά την δολοφονία του Ίππαρχου και τον διωγμό του Ιππία από τη συμμαχία του Ισαγόρα με τον βασιλιά της Σπάρτης Κλεομένη. Αυτή η συμμαχία προσπάθησε να αποκτήσει τον έλεγχο των Αθηναίων και να εγκαταστήσει το ολιγαρχικό πολίτευμα, οι προσπάθειες όμως κρίθηκαν ως αποτυχημένες καθώς ο δήμος της Αθήνας είχε βιώσει προηγουμένως το τυραννικό πολίτευμα. Έτσι αποφάσισε να εκλέξει τον Κλεισθένη που αναδείχθηκε στην εξουσία το 509/508 π.Χ.

Ο Κλεισθένης έμεινε γνωστός στην ιστορία για τις ριζοσπαστικές του αποφάσεις και τις μεταρρυθμίσεις του. Αρχικά έθεσε τα θεμέλια του δημοκρατικού πολιτεύματος, στην Αθήνα και επιχείρησε να φέρει την ισονομία μεταξύ των πολιτών. Διεύρυνε τα πολιτικά δικαιώματα των πολιτών και μπόρεσε να εντάξει στα πλαίσια του δήμου των Αθηνών και άλλους πολίτες που δεν ήταν κάτοικοι Αθηναίοι στους οποίους παραχώρησε και πολιτικά δικαιώματα. Οι Αθηναίοι μπόρεσαν, να αξιοποιήσουν στο έπακρο το δικαίωμα της ισονομίας και να διαδραματίσουν ενεργό δράση στο εσωτερικό πολιτικό γίγνεσθαι.

Οι δήμοι όπως οργανώθηκαν οδήγησαν στην συμμετοχή όλων των κοινωνικών τάξεων και στην ευρύτερη συνοχή της κοινωνίας. Οι μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη έγιναν η απαρχή της εδραίωσης του δημοκρατικού πολιτεύματος και επηρέασαν την πολιτική σκέψη των Αθηναίων με έναν τρόπο που ποτέ έως τότε δεν είχαν γνωρίσει οι Αθηναίοι. Οι πολίτες απέκτησαν τη διάθεση συμμετοχής στα κοινά καθώς έβλεπαν ότι υπήρχε αντίκτυπος άμεσος και οι προτάσεις και οι δράσεις τους έβρισκαν σημείο εφαρμογής. Είχαν δηλαδή αναπτύξει το αίσθημα του *ανήκειν* σε μία πολιτική κοινότητα.¹³

Ο Πελοποννησιακός Πόλεμος και η τραγική για τους Αθηναίους κατάληξή του, αποτέλεσε το τέλος της Αθηναϊκής υπεροχής αλλά και την έναρξη νέων εξελίξεων στη διαμόρφωση του τότε σχηματιζόμενου ελληνικού κόσμου. Η αλαζονεία των Αθηναίων οι οποίοι μετέτρεψαν την Αθηναϊκή συμμαχία σε Αθηναϊκή ηγεμονία τιμωρείται και οι Αθηναίοι που δεν πίστευαν ποτέ ότι θα βρεθούν στο ρόλο του ηττημένου προσπαθούν να ανασυνταχθούν περνώντας από πολλές μεταβατικές φάσεις και διακυμάνσεις.

Στα έργα του Αισχύλου ,παρατηρεί κανείς, τη διάθεση για την υλοποίηση της έννοιας του δικαίου και την ταυτόχρονη κατατρόπωση ως θείας τιμωρίας όλων εκείνων των στοιχείων και ανθρωπίνων συμπεριφορών που οδηγούν στην πρόκληση του περι

¹³ Meier (1997): σελ 41

δικαίου αισθήματος. Γι αυτό και μέσα από τα έργα του, αυτό που διακρίνει ξεκάθαρα ο αναγνώστης δεν είναι η ικανοποίηση από την αίσια έκβαση μίας μάχης αλλά πολλά περισσότερα και βαθύτερα νοήματα που συνδέονται με την αξία της δικαιοσύνης και την έκφραση της ελευθερίας πάντα όμως συνυφασμένης και πλαισιωμένης από ένα δεοντολογικό και αξιακό ηθικό κώδικα.

Ο Αισχύλος στην δημιουργικότερη περίοδο της ζωής του κέρδισε στους ποιητικούς αγώνες και κατάφερε να επιφέρει ορισμένες αλλαγές πολύ σημαντικές και ρηξικέλευθες στην ανάπτυξη του αρχαίου ελληνικού θεάτρου. Σύμφωνα με την ίδια την άποψή την οποία εξέφρασε και στο έργο του Ποιητική 1449^α16 προσέθεσε αυτός τον δεύτερο υποκριτή προκειμένου να ενισχύσει τον διάλογο μεταξύ των πρωταγωνιστών και ενίσχυσε τον διάλογο και την αφήγηση μέσα από τις ρήσεις των αγγέλων .

Η ποιητικά αξία του Αισχύλου είναι διαχρονική και μεγάλη. Οι τραγωδίες του αποτελούν πλούσια θεάματα γεμάτα μεγαλοπρέπεια. Οι ήρωες των έργων του χαρακτηρίζονται από ορμητικότητα, από υπερήφανο ήθος και από έντονα και μεγάλα πάθη. Η δραματική του τέχνη, αποκαλύπτεται με στοιχεία που συνθέτουν την κατάλληλη ατμόσφαιρα, με την ανάπτυξη δράσεων που σκιαγραφούν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των ηρώων.

Υπάρχει έντονο λυρικό στοιχείο και το ύφος του υψηλό και το λεξιλόγιο του είμαι μεστό από λέξει με πλούσιο περιεχόμενο και ερμηνεία. Ακόμη, χρησιμοποιεί πλούσια λογοτεχνικά σχήματα με μεταφορές και έντονα δραματικές εκφράσεις. Την μεγάλη ποιητική αξία του Αισχύλου την αναγνώριζαν οι Αρχαίοι Έλληνες και ο Αριστοτέλης τον χαρακτήριζε πατέρα της κωμωδίας ενώ ο Αριστοφάνης στο έργο του βάτραχοι, όπου γίνεται κάποιος λογοτεχνικός διαγωνισμός προβάλλει την ανωτερότητα του Αισχύλου έναντι του αντίδικου του Ευριπίδη.

Πρώτος ο Αισχύλος ανέπτυξε την τραγωδία με αισθήματα διακριτικά και ευγενικά, στόλιζε τη σκηνή και προκαλούσε το δέος των θεατών του με τη ξεχωριστή λαμπρότητα, την εξαιρετική σκηνογραφία μέσω ζωγραφιών αλλά και με μηχανήματα, με βωμούς και τάφους, με σάλπιγγες με νεκρούς που εμφανιζόντουσαν ως πνεύματα, με Ερινύες και ο ντύνοντας με σειρίδες τους υποκριτές και προσθέτοντα όγκο στα σώματά τους, ανάλογα το ρόλο που υποδύονταν όπως και με μακριά ενδύματα και παρουσιάζοντάς τους με ιδιαίτερα υποδήματα.

Γενικότερα το έργο του Αισχύλου, διαπνεόταν από υψηλή αισθητική τόσο στην παρουσίαση των έργων του που ήταν επηρεασμένα και από τα έργα τα ομηρικά όσο και από την επιλογή των χαρακτήρων που διανθίζονταν με διαλόγους αντίστοιχους με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα που εκείνος επέλεγε να διαφανούν για την κάθε προσωπικότητα.

Μετά τον θάνατο του Αισχύλου, ο δήμος των Αθηναίων έδωσε τη δυνατότητα σε όσους επιθυμούν, να προβάλλουν ένα έργο του Αισχύλου προκειμένου να δοθεί η δυνατότητα και στις νεότερες γενιές των Αθηναίων να γνωρίσουν τις τραγωδίες του μεγάλου

ποιητή. Με αυτό το τρόπο έδειχναν έμπρακτα την εκτίμηση, το θαυμασμό και την τιμή που έτρεφαν στο πρόσωπο του.¹⁴

¹⁴ LESKY 2011: σελ 352

ΠΕΡΣΕΣ

Η Αθήνα την περίοδο του 5^{ου} π.Χ. αιώνα γίνεται ο κατεξοχήν τόπος προβολής τραγωδιών, όπως και η αφορμή για να αξιοποιηθούν δραματουργικά στοιχεία, που συνθέταν το δημοκρατικό ιδεώδες της ισονομίας, της ισηγορίας και της ελευθερίας¹⁵.

Σχεδόν σε όλα τα προβαλλόμενα έργα της εποχής που συμμετείχαν Αθηναίοι ως πρωταγωνιστές καταδεικνύεται ολοφάνερα, η ιδιαίτερη θέση που κατείχε η Αθήνα στον τότε ελληνικό κόσμο. Σε όλες τις περιπτώσεις, παρατηρούμε ότι ο Αισχύλος προβάλλει κατά έμμεση αντιπαράσταση τη θέση του άλλου, εκείνου δηλαδή που δεν ήταν Αθηναίος πολίτης είτε προερχόμενος από μία μη Αθηναϊκή πόλη είτε από ένα βάρβαρο έθνος.

Οι «Πέρσες» αποτελούν το δεύτερο έργο μίας τριλογίας η οποία δεν διαπνέεται από κοινό θέμα και είναι το παλιότερα διδαγμένο δράμα και των τριών τραγικών ποιητών. Διδάχθηκαν στην Αθήνα όταν επώνυμος άρχοντας ήταν ο Μένων. Διδάχθηκε επτάμισι χρόνια μετά τη ναυμαχία της Σαλαμίνας και τέσσερα χρόνια πριν να παρουσιαστούν «οι Πέρσες» του Αισχύλου, Ο Φρύνιχος είχε παρουσιάσει τις Φοίνισσες που είχε ως θέμα της τη νίκη των Αθηναίων κατά των Περσών στην Σαλμίνα. Χορηγό ο Φρύνιχος είχε τον Θεμιστοκλή που φυσικά θα προσπαθούσε και να εξυμνήσει. Ο Αισχύλος από την πλευρά του προσπάθησε να δει τις αντιδράσεις των Αθηναίων οι οποίοι εκ πεποιθήσεως δεν επιθυμούσαν στις παραστάσεις τη προβολή ιδιωτών που σχετίζονταν με την Αθηναϊκή κοινωνία.

Εκείνο όμως το στοιχείο το οποίο συνδέεται άρρηκτα με την εργασία μας και τη μελέτη της θέσης της δουλείας στην αρχαία Αθήνα μέσα από τα δεδομένα έργα του Αισχύλου είναι πως ο έπαινος της Αθήνας μέσα από τις στιχομυθίες των ηρώων αποτελεί στοιχείο για ανάλυση ιστορική και κοινωνικοπολιτική. Τόσο για τη θέση των πολιτών μέσα στη δημοκρατική Αθήνα όσο και για το ευρύτερο κοινωνικοπολιτικό γίνεσθαι της κλασικής αρχαιότητας διαχρονικά.

Στους «Πέρσες» που αποτελούν τη μοναδική σωζόμενη τραγωδία που εξιστορεί την ήττα των Περσών προβάλλονται ορισμένα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ζωής στην Αθήνα της περιόδου τα οποία υπερτονίζουν και τα εκ διαμέτρου αντίθετα στοιχεία που απαρτίζουν την Περσική κουλτούρα. Στοιχεία ίσως και άμεσα συνυφασμένα με την ολοκληρωτική καταστροφή των πολυάριθμων Περσών έναντι των ολιγάριθμων Ελλήνων. Στοιχεία που αποδεικνύουν την υπεροχή της ελληνικής ελευθερίας μέσα από το πολίτευμα της δημοκρατίας σε σχέση με τον Περσικό δεσποτισμό.

Οι Περσικοί πόλεμοι εξέφραζαν ιστορικά την ιμπεριαλιστική πολιτική του βασιλιά Δαρείου και μετέπειτα του Ξέρξη εναντίον του ευρύτερου ελληνικού χώρου, μετά από τον θάνατο του βασιλιά Κύρου. Οι συγκεκριμένοι πόλεμοι διήρκεσαν από το 498-479 π.Χ και ως αφορμή αποτέλεσε η εξέγερση των ελληνικών πόλεων των παραλίων της Μικράς Ασίας έναντι των Περσών για τη βαριά φορολογία που εως τότε επιβάρυνε τους κατοίκους της περιοχής.

Ο βασιλιάς Δαρείος εκμεταλλευόμενος την κατάσταση αποφάσισε να εκστρατεύσει εναντίον των Ελλήνων το 490π.Χ. Η εκστρατεία όμως αυτή αποτέλεσε καταστροφή για

¹⁵ Θέατρο και Πόλη σελ 49-50

τον περσικό στρατό ο οποίος ηττήθηκε από τους Αθηναίους και τους Πλαταιείς στον Μαραθώνα. Εκείνη τη χρονιά ο Αισχύλος συμμετείχε στη μάχη του Μαραθώνα μαζί με τον αδελφό του τον οποίο όμως έχασε στην ομώνυμη μάχη.

Έπειτα από μία δεκαετία και συγκεκριμένα στα 480 π.Χ ο γιός του Δαρείου, Ξέρξης, που τον διαδέχθηκε στον θρόνο πραγματοποίησε τη δεύτερη επίθεση των Περσών εναντίον της Ελλάδας, με δύο διαφορετικά μέτωπα σύγκρουσης, ένα στον Μαραθώνα κι ένα στην Σαλαμίνα. Ένα δηλαδή στη στεριά κι ένα στη θάλασσα. Η μάχη στις Θερμοπύλες κατέληξε σε νίκη των Περσών αλλά η ναυμαχία στην Σαλαμίνα στην καταστροφή των Περσών. Αυτή την νίκη λαμβάνει ως αφορμή ο Αισχύλος και γράφει το έργο του Πέρσες.

Στην έναρξη της τραγωδίας ο Αισχύλος τοποθετεί το χορό των γερόντων ευγενών με ρούχα πολυτελείας σε σχέση με τα ρούχα των Ελλήνων και αυτή η παρουσία του χορού συνοδεύεται και από την περιγραφή της πρωτεύουσας της Περσίας ως λαμπρής και πολύχρυσης¹⁶

*«...εμείς είμαστε
οι Πιστοί που μας λένε,
και των πλούσιων αυτών και πολύχρυσων
παλατιών οι φυλάχτορες,
που απ' αξιά μας ο ίδιος ο αφέντης μας
Δαρειογέννητος Ξέρξης μάς διάλεξε
ν' αγρυπνούμε στην χώρα του επάνω....»-Ι.Ν ΓΡΥΠΠΑΡΗΣ*

Στον παραπάνω στίχο εκτός από την απλή αναφορά της αντίθεσης των δύο κόσμων του Ελληνικού και του Περσικού διακρίνουμε και την διαφορά που θέλει να τονίσει από την αρχή της τραγωδίας ο Αισχύλος σχετικά με την υπεροπτική αντίληψη των πραγμάτων από τους Πέρσες και η σεμνή αντιμετώπιση των αντίστοιχων καταστάσεων από τους Έλληνες.

Στους στίχους 65-80 βλέπουμε να υποφέρουν κυρίως οι γυναίκες και τα παιδιά, ο λεγόμενος άμαχος πληθυσμός που βρίσκεται στη δίνη του πολέμου. Στην συνέχεια μας δίνεται με έντονο λυρισμό η ισχύς του περσικού στρατού η οποία κάτω από τις διαταγές του απόλυτου μονάρχη προσφέρει την αυτοπεποίθηση στους πολίτες της τότε Περσικής αυτοκρατορίας ότι θα είναι οι μόνοι νικητές και οι απόλυτοι κυρίαρχοι και σε αυτό τον πόλεμο. Χαρακτηριστικά παρατίθενται οι στίχοι που με μοναδική δεξιοτεχνία συνθέτει ο Αισχύλος.

*«...πεπέρακεν μὲν ὁ περσέπτολις ἤδη [στρ. α] 65 βασιλείος στρατὸς εἰς ἀν-
τίπορον γείτονα χώραν, λινοδέσμῳ σχεδία πορθμὸν ἀμείψας
Ἄθαμαντίδος Ἑλλάς, πολύγομφον ὄδισμα ζυγὸν ἀμφιβαλῶν ἀγένηι πόντου.*

*πολύανδρου δ' Ἀσίας θούριος ἄρχων [ἀντ. α] ἐπὶ πάσαν χθόνα ποιμα-5 νόριον θεῖον
ελαύνει διχόθεν, πεζονόμον τ' ἔκ τε θαλάσσης, ἐχυροῖσι πεποιθῶς
στυφελοῖς ἐφέταις, χρυ-σογόνου γενεᾶς ἰσόθεος φως...»*

¹⁶ ALAN H. SOMMERSTEIN- σελ 83

«...Είν' αντίκρυ περασμένος, καιρός τώρα, στη γειτονική τη χώρα
ο στρατός του Βασιλέα ο καστρομάχος, με σκοινόδετο αφού διάβηκε γιοφύρι
απ' της Έλλης το κανάλι ζυγό ρίχνοντας στις θάλασσας το σβέρκο
δρόμο στεριοκαρφωμένο...»

«...Και προγκάει το της πολύντηρης της Ασίας, ο θούριος άρχοντας σε γη και σ'
οικουμένη τ' αναρίθμητο, ένα θάμα, το κοπάδι, διπλή στράτα, από στεριάς κι από
πελάουμπιστεμένους σε πρωτάρηδες γενναίους και τρανούς – ο ισόθεος άντρας
της χρυσής γενιάς βλαστάρι...»

«Αιμοβόρου θεριού αστράφτει απ' τη ματιά του μαύρη φλόγα και κινώντας μύρια χέρια,
σκαριά μύρια, σπρώχνει εμπρός το Ασσύριο τ' άρμα
και πάει να ρίξει πάνω σ' άντρες στο κοντάρι ζακουσμένους
Άρη τοξοδαμαστή...»

«...Και ποιός θα 'ταν ικανός να σταθεί αντίκρυ
στης ανθρώπινης το ρέμα της πλημμύρας
και με φράχτες, όσο στέριους, να κρατήσει
τ' απολέμητο της θάλασσας το κύμα;
γιατ' αβάσταγο 'ν' το στράτεμα
των Περσών κι έχει ο λαός μας
πολεμόχαρη καρδιά...»

Ξαφνικά όμως όλα αρχίζουν διαδοχικά να ανατρέπονται και η αυτοπεποίθηση δίνει τη
θέση της σε μία αγωνία και ανησυχία η οποία πηγάζει από τον φόβο μήπως ο θεός είναι
δολοπλόκος όπως αναφέρει ο Sommerstein¹⁷ και τελικά οδηγεί τους Πέρσες αντί στην
νίκη στην καταστροφή.

«...ταύτα μοι μελαγχίτων [στρ. δ] φρήν άμύσσεται φόβω—
όã Περσικοῦ στρατεύματος...>>

Γι' αυτό τώρα ένας φόβος χαράζει
τη θλιμένη μου μαύρη καρδιά...» στίχος 113-114

Στην εξέλιξη του δράματος αισθητοποιείται ακόμη περισσότερο η εικόνα του
δεσποτισμού με την παρουσίαση της βασίλισσας Άτοσσας στη σκηνή η οποία
εισέρχεται στη σκηνή πάνω σε ένα όχημα πιθανόν μία σκεπαστή άμαξα ντυμένη και
συνοδευόμενη όπως άρμοζε σε ανατολίτισσα βασίλισσα και όλοι προσπέφτουν στη γη
για να την προσκυνήσουν.¹⁸ Ακόμη μία σκηνή που δεν έχει καμία σχέση με την εικόνα
και την αντίληψη των Αθηναίων.

«...Νά, στην ώρα προβαίνει, σα φως
150 απ' τα μάτια των Θεών, κατά δω
του μεγάλου η μητέρα βασιλιά
και δική μου βασίλισσα – εμπρός

¹⁷ ALAN H. SOMMERSTEIN (2016)σελ 84

¹⁸ ALAN H. SOMMERSTEIN (2016)σελ 85

πέφτω και προσκυνώ.
κι όπως έχομε χρέος, ταπεινά
ας χαιρετήσομεν όλοι με σέβας...»

Στους στίχους 182-195 η περιγραφή του ονείρου της Άτοσσας υπογραμμίζει το ιδεολογικό και πολιτιστικό χάσμα που επικρατούσε ανάμεσα στους Πέρσες και στους Έλληνες. Η Ελλάδα και η Περσία προβάλλονται ως δύο αδελφές που η μόνη τους διαφορά έγκειται στην προσπάθειά του Ξέρξη να τις υποδουλώσει.¹⁹Κι οι δύο αδελφές έχουν κάποια κοινά χαρακτηριστικά γνωρίσματα όπως καταγωγή και ομορφιά²⁰. Η αδελφική σχέση υποδηλώνει ότι υπάρχουν στοιχεία στους δύο κόσμους που όμως τα ανθρώπινα στοιχεία τις καθιστούν τελειώς διαφορετικές. Μέσα από το όνειρο της βασίλισσας ο περσικός και ο ελληνικός κόσμος έρχονται πραγματικά κοντά αλλά ταυτόχρονα υπερτονίζονται και οι διαφορές.

«...ή μὲν πέπλοισι Περσικοῖς ἠσκημένη ἢ δ' αὖτε Δωρικοῖσιν, εἰς ὄψιν μολεῖν,
μεγέθει τε τῶν νῦν ἐκπρεπεστάτα πολύ, κάλλει τ' ἀμώμω, καὶ κασιγνήτα γένους
ταύτου· πάτραν δ' ἔναιον ἢ μὲν Ἑλλάδα κλήρω λαχοῦσα γαῖαν, ἢ δὲ βάρβαρον.
τούτω στάσιν τιν', ὡς ἐγὼ ἴδομαι ὄραϊν, τεύχειν ἐν ἀλλήλησι· παῖς δ' ἐμὸς μαθῶν
κατεῖχε κάπρᾶνεν, ἄρμασιν δ' ὕποξεύγνυσιν αὐτῶ καὶ λέπαδν' ὑπ' ἀυχένων
τίθησι. χῆ μὲν τῆδ' ἐπυργοῦτο στολῆ ἐν ἠνίασι τ' εἶχεν εὐαρκτον στόμα,
ἢ δ' ἐσφάδαζε, καὶ χεροῖν ἔντη δίφρου διασπαράσσει, καὶ ζυναρπάζει βία
ἄνευ χαλινῶν, καὶ ζυγὸν θραύει μέσον...»

«...Μου φάνηκε μπροστά μου δυο καλοντυμένες πως βγήκανε γυναίκες, στολισμένη η μια τους με περσικούς κ' η δεύτερη με δώριους πέπλους, πολύ απ' τις τωρινές ξεχωριστές στο μπόι και στην ασύγκριτη ομορφιά· κι απ' το ίδιο γένος αδερφές, της μιας έδωσε πατρίδα ο κλήρος την Ελλάδα, της άλλης τη γη των βαρβάρων, μου φάνηκε λοιπόν σαν κάποια ανάμεσό τους να 'χανε στήσει αμάχη αυτές, κι ως το είδε ο γιος μου, να τις κρατήσει επάσκιζε και τις μερέψει, ως που τις ζέβει στο άρμα του και ζυγολούρια στο σβέρκο των περνά· κορδώνουνταν η μια τους με τα στολίδια αυτά κ' έδινε υπάκουο στόμα στα γκέμια της, ενώ φτερνοκοπιόνταν η άλλη και μια τα σύνεργα του δίφρου θρυμματίζει, και με βια τον ξεσέρνει δίχως χαλινάρια, ως που τέλος σε δυο το ζυγό σπα στη μέση ταυτά μοι μελαγχίτων [στρ. δ]φρήν ἀμύσσεται φόβω—ὄᾶ Περσικοῦ στρατεύματος...»

Ο Ξέρξης, πρώτα προσπάθησε ,να εξημερώσει σύμφωνα με τον Sommerstein τις αδελφές που μάλωναν στους στίχους 188-189 και στη συνέχεια, τις δένει στο ζυγό του άρματος του. Η εικόνα της υποδούλωσης και της τυφλής υποταγής, δίνεται από τη συνέχεια του ονείρου, που η Περσίδα υποτάσσεται αμέσως, ενώ η Ελληνίδα αντιστέκεται δυναμικά και σπάει το ζυγό με τα χέρια της, στη μέση. Η παραπάνω παραστατική εικόνα, ενισχύεται μέσα από τη ρήση της Άτοσσας στους στίχους 211-214

¹⁹ Θέατρο και Πόλη- σελ 47

²⁰ Θέατρο και Πόλη- σελ 47

«...παρείχε. ταῦτα ἔμοιγε δείματ' ἔστ' ἰδεῖν, ὑμῖν δ' ἀκούειν. εὖ γὰρ ἴστε, παῖς ἐμὸς πρᾶξας μὲν εὖ θαυμαστός ἂν γένοιτ' ἀνήρ, κακῶς δὲ πρᾶξας—οὐχ ὑπεύθυνος πόλει, σωθεῖς δ' ὁμοίως τῆσδε κοιρανεῖ χθονός...»

«...γιατί, το ξέρετε, που ο γιος μου, αν θα πετύχει, δόξα ασύγκριτη θα πάρει, μα κι αν του ερθούν ενάντια, δεν έχει να δώσει λόγο στη χώρα του και, φτάνει να ῥθει πίσω, το ίδιο πάντα ρήγας της κι αφέντης θα ἴναι...»

Μέσα από αυτούς τους στίχους δίνονται ιστορικά στοιχεία για τους Έλληνες, στοιχεία που τους κάνουν να διαφέρουν από τους Πέρσες. Αυτά είναι, πως η Αθήνα είναι αρκετά ισχυρή δύναμη της εποχής και την υπεροχή της αυτή, την αποδεικνύει και μέσα από την προηγούμενη μάχη του Μαραθώνα όπου είχε νικήσει. Ακόμη, σύμφωνα με το Sommerstein²¹ οι Έλληνες χρησιμοποιούσαν το δόρυ και όχι το τόξο κι επίσης, είχαν οικονομική ισχύ από την εκμετάλλευση των μεταλλείων του Λαυρίου και το κυριότερο δεν υπάκουαν σε κανένα αφέντη εφόσον δρούσαν και αναπτύσσονταν σε μία ελεύθερη κοινωνία. Τα παραπάνω στοιχεία έρχονται ως απαντήσεις σε όλα όσα θέτει η βασίλισσα στους στίχους 230-245

«...εὐτ' ἂν εἰς οἴκουσ μόλωμεν. κείνα δ' ἐκμαθεῖν θέλω

ὧ φίλοι, ποῦ τὰς Ἀθήνας φασὶν ἰδρῦσθαι χθονός;

ΧΟ. τῆλε πρὸς δυσμαῖς ἄνακτος Ἥλιου φθινασμάτων.

ΒΑ. ἀλλὰ μὴν ἴμειρ' ἐμὸς παῖς τήνδε θηρᾶσαι πόλιν;

ΧΟ. πᾶσα γὰρ γένοιτ' ἂν Ἑλλάς βασιλέως ὑπήκοος.

ΒΑ. ὧδέ τις πάρεστιν αὐτοῖς ἀνδροπλήθεια στρατοῦ;

ΧΟ. καὶ στρατὸς τοιοῦτος ἔρξας πολλὰ δὴ Μήδους κακά.

ΒΑ. καὶ τί πρὸς τούτοισιν ἄλλο; πλοῦτος ἐξαρκῆς δόμοις;

ΧΟ. ἀργύρου πηγὴ τις αὐτοῖς ἐστι, θησαυρὸς χθονός.

ΒΑ. πότερα γὰρ τοξουλκὸς αἰχμὴ διὰ χεροῖν αὐτοῖς πρέπει;

ΧΟ. οὐδαμῶς· ἔγχη σταδαῖα καὶ φεράσπιδες σαγαί.

ΒΑ. τίς δὲ ποιμάνωρ ἔπεστι κάπιδεσπόζει στρατῶ;

ΧΟ. οὔτινος δοῦλοι κέκληνται φωτὸς οὐδ' ὑπήκοοι.

ΒΑ. πῶς ἂν οὖν μένοιεν ἄνδρας πολεμίους ἐπήλυδας;

ΧΟ. ὥστε Δαρείου πολὺν τε καὶ καλὸν φθεῖραι στρατόν...»

«...Ξέρω αλήθεια, πως συ πρώτος του όνειρού μου αυτού κριτής
καλοπροαίρετος στο γιο μου και στα σπίτια του εξηγάς
τόσος βέβαια το πράμα· κι εἶθ' ας γίνει ό,τι ἴν' καλό.
230 Λοιπόν μόλις μπορούμε μέσα στα παλάτια, όλ' αυτά
θενα κάμομε, όπως είπες, στους θεούς και στους δικούς
πόχουμε κάτω' απ' το χόμα. Μα ήθελα να ξέρω εγώ,
την Αθήνα, σε ποιό μέρος λες να βρίσκεται της γης;

ΧΟΡΟΣ

Πέρα προς τη δύση, εκεί όπου βυθάει ο ήλιος βασιλιάς.

ΒΑΣΙΛΙΣΣΑ

²¹ ALAN H. SOMMERSTEIN- σελ 88

Μα πολύ λαχτάρα ο γιος μου είχε για τη πόλη αυτή.

ΧΟΡΟΣ

Γιατί κι όλη την Ελλάδα θα 'κανε δικιά του εντός.

ΒΑΣΙΛΙΣΣΑ

Τόσο ανθρώπων τάχα πλήθος ο στρατός των να μετρά;

ΧΟΡΟΣ

Στρατός τέτοιος που στους Μήδους έκαμε πολλά κακά...»

Τονίζουν, την υπεροχή της Ελλάδας που και ελεύθερα οι πολίτες της δρουν και το κεφάλι ως υπόδουλοι δεν το σκύβουν σε κανέναν. Οι Αθηναίοι πολεμούν χωρίς να τους εξαναγκάζει καμία ανθρώπινη αρχή. Η Έφη Παπαδόδημα ,ορίζει τα τρία χαρακτηριστικά που χαρακτηρίζουν την περσική αυτοκρατορία και τη διαφοροποιούν από την Αθήνα. Αυτά είναι, ο Δεσποτισμός όπως αυτός υποδηλώνεται στους στίχους 50,71,181-199,595,722,736,ο υλισμός και η πολυτέλεια όπως αποδεικνύονται μέσω των στιχομυθιών στους στίχους 3,45,52-53,80,250 αλλά και ο έντονος συναισθηματισμός, όπως διαφαίνεται μέσα από το θρήνο στους στίχους 939 και 1054.

«...**ΧΟ.** νόστου σοι τὰν πρόσφθογγον
κακοφάτιδα βοάν, κακομέλετον ἰὰν
Μαριανδυνοῦ θρηνητῆρος
940πέμψω πέμψω, πολύδακρυν ἰαχάν

ΞΕ. ἴετ' αἰανῆ [καὶ] πάνδυρτον
δύσθροον αὐδάν. δαίμων γὰρ ὄδ' αὖ
μετάτροπος ἐπ' ἐμοί.

ΧΟ. ἦσω τοι τὰν πάνδυρτον,
ζαπαθέα τε σέβων ἀλίτυπά τε βάρη,
πόλεως γέννας πενθητηῆρος.
«κλάγζω» κλάγζω δὲ γόνον ἀρίδακρυν.

«**ΞΕ.**» Ἰάων γὰρ ἀπηύρα,
Ἰάων ναύφαρκτος
Ἄρης ἑτεραλκῆς
νυχίαν πλάκα κερσάμενος
δυσδαίμονά τ' ἀκτάν.

ΧΟ. — οἰοιοῖ, βόα και πάντ' ἐκπεύθου.
— ποῦ δὲ φίλων ἄλλος ὄχλος;
— ποῦ δὲ σοι παραστάται,
οἷος ἦν Φαρανδάκης,
Σούσας, Πελάγων, Δοτάμας, Ψάμμις,
Σουσιस्कάνης τ', ἠδ' Ἀγαβάτας
Ἀγαβάτανα λιπών;

ΞΕ. ὄλοοὺς ἀπέλειπον
Τυρίας ἐκ ναδὸς
ἔρροντας ἐπ' ἀκταῖς

Ἐταῦτά μοι μελαγχίτων
φρὴν ἀμύσσειται φόβῳ—
ὄᾱ Περσικοῦ στρατεύματος Σαλαμινιάσι, στυφελῶ
θείνοντας ἐπ' ἀκτᾶς.

ΧΟ. — οἰοιοῖ, ποῦ δὴ σοι Φαρνοῦχος;
— κάριομαρδός γ' ἀγαθός;
— ποῦ δὲ Σευάλκης ἀναξ,
970ἦ Λίλαιος εὐπάτωρ,
Μέμφις, Θάρυβις, καὶ Μασίστρας,
Ἄρτεμβάρης τ' ἠδ' Ὑσταίχμας;
τάδε σ' ἐπανερόμαι...»

ΞΕ. ἰὼ ἰώ μοι, [στρ. γ]
975τὰς ὠγγίους κατιδόντες
στυγνὰς Ἀθάνας πάντες ἐνὶ πιτύλῳ,
ἐἶ, ἐἶ, τλάμονες ἀσπαίρουσι χέρσῳ.

ΧΟ. ἦ καὶ τὸν Πέρσαν αὐτοῦ
τὸν σὸν πιστὸν πάντ' ὀφθαλμὸν
μυρία μυρία πεμπαστὰν
Βατανώχου παῖδ' Ἀλπιστον
τοῦ Σησάμα τοῦ Μεγαβάτα,
Πάρθον τε μέγαν τ' Οἰβάρην
ἔλιπες ἔλιπες; ὦ ὦ <ὦ> δάων.
Πέρσαις ἀγανοῖς κακὰ πρόκακα λέγεις.

ΞΕ. ἴγγά μοι δῆτ'
ἀγαθῶν ἐτάρων ὑπορίνεις,
990<ἄλαστ'> ἄλαστα στυγνὰ πρόκακα λέγων.
βοᾷ βοᾷ <μοι> μελέων ἔντοσθεν ἦτορ.

ΧΟ. καὶ μὴν ἄλλους γε ποθοῦμεν,
Μάρδων ἀνδρῶν μυριοταγὸν
Ξάνθην, Ἀρίων τ' Ἀγχάρην,
Δίαιζίν τ' ἠδ' Ἀρσάκην
ἰπιάνακτας,
κῆγδαδάταν καὶ Λυθίμναν
Τόλμον τ' αἰχμᾶς ἀκόρεστον.
ἔταφον ἔταφον, οὐκ ἀμφὶ σκηναῖς
τροχηλάτοις, <οὐκ> ὄπιθεν ἐπομένους

ΞΕ. βεβᾶσι γὰρ τοίπερ ἀγρέται στρατοῦ. [στρ. δ]

ΧΟ. βεβᾶσιν, οἶ, νώνυμοι.

ΞΕ. ἰῆ ἰῆ, ἰὼ ἰώ.

ΧΟ. ἰὼ ἰώ, δαίμονες,
ἔθεσθ' ἄελπτον κακὸν
διαπρέπον, οἶον δέδορκεν Ἄτα.

ΞΕ. πεπλήγμεθ' οἶα δι' αἰῶνος τύχα·
ΧΟ. πεπλήγμεθ'· εὐδηλα γάρ·
ΞΕ. νέα νέα δὴ δὴ δὴ·
ΧΟ. Ἰαόνων ναυβατᾶν
κύρσαντες οὐκ εὐτυχῶς.
δυσπόλεμον δὴ γένος τὸ Περσᾶν.

ΞΕ. πῶς δ' οὐ; στρατὸν μὲν τοσούν
τον τάλας πέπληγμαι.
ΧΟ. τί δ' οὐκ ὄλωλεν, μεγάλατε, Περσᾶν;
ΞΕ. ὄρᾳς τὸ λοιπὸν τόδε τᾶς ἐμᾶς στολᾶς;
ΧΟ. ὄρῶ ὄρῶ.
ΞΕ. τόνδε τ' ὀιστοδέγμονα—
ΧΟ. τί τόδε λέγεις σεσωμένον;
ΞΕ. θησαυρὸν βελέεσσιν.
ΧΟ. βαιά γ' ὡς ἀπὸ πολλῶν.
ΞΕ. ἐσπανίσμεθ' ἄρωγῶν.
ΧΟ. Ἰάνων λαὸς οὐ φυγαίχμας.

ΞΕ. ἄγαν ἄρειος· κατεῖ
δὸν δὲ πῆμ' ἄελπτον.
ΧΟ. τραπέντα ναύφρακτον ἐρεῖς ὄμιλον;
ΞΕ. πέπλον δ' ἐπέρρηξ' ἐπὶ συμφορᾷ κακοῦ.
ΧΟ. παπαῖ παπαῖ.
ΞΕ. καὶ πλέον ἢ παπαῖ μὲν οὖν.
ΧΟ. δίδυμα γάρ ἐστι καὶ τριπλᾶ—
ΞΕ. λυπρά, χάρματα δ' ἐχθροῖς.
1035**ΧΟ.** καὶ σθένος γ' ἐκολούθη—
ΞΕ. γυμνός εἰμι προπομπῶν.
ΧΟ. φίλων ἄταισι ποντίαισιν.

Ε. δίαινε δίαινε πῆμα· πρὸς δόμους δ' ἴθι.
ΧΟ. διαίνομαι γοεδνὸς ὦν.
ΧΟ. δόσιν κακὰν κακῶν κακοῖς.
ΞΕ. ἴυζε μέλος ὀμοῦ τιθείς.
ΧΟ. ὀτοτοτοτοῖ.
βαρεῖά γ' ἄδε συμφορά.
οἶ, μάλα καὶ τόδ' ἀλγῶ.

ΞΕ. ἔρεσσ' ἔρεσσε καὶ στέναζ' ἐμὴν χάριν. [ἀντ. ζ]
ΧΟ. αἰαῖ αἰαῖ, δὴ δὴ δὴ.
ΞΕ. βόα νυν ἀντίδουπά μοι.
ΧΟ. μέλειν πάρεστι, δέσποτα.
ΞΕ. ἐπορθίαζέ νυν γόοις.
ΧΟ. ὀτοτοτοτοῖ.

μέλαινα δ' άμμεμείζεται,
οί, στονόεσσα πλαγά.

ΞΕ. και στέρν' άρασσε κάπιβόα τὸ Μύσιον.

ΞΕΡΞΗΣ

Κι είμ' εγώ – να με κλαις
τον τρισάθλιο – που, αλίμονο,
για δυστυχία εγεννήθηκα
της γενιάς και της χώρας μου.

ΧΟΡΟΣ

Κακόσυρτο ξεφωνητό,
κακομελέτητο σκοπό
Μαρνανδυνού θα βγάλω μοιρολόγου
μέσα στα δάκρυά μου πνιχτό
940να χαιρετήσω, οϊμέ, το γυρισμό σου.

ΞΕΡΞΗΣ

Κόψετε κλάμα κι οδυρμό
και κακοβούητο στράγγισμά, οϊμέ,
αφού έτσι τώρα η μοίρα μου
ενάντια έχει στραφεί για με.

ΧΟΡΟΣ

Θα σύρω, ναι, βαριόκλαυτο οδυρμό,
φόρο άζιο για τ' ανάκουστά μας πάθη,
που πάνω μας βαρέσανε στη θάλασσα
και θρηηνολόγος της γενιάς και χώρας μας

ΞΕΡΞΗΣ

950Των Ιώνων ήταν που μας άρπαζε
των Ιώνων ο καραβομάχος
ο Άρης, που βάρυν' απ' το μέρος τους,
θερίζοντας τη μαύρη άπλα της θάλασσας
και τους κατάρατους γιαλούς και βράχους.

ΧΟΡΟΣ

Όχου μου σκούζω, μα ρωτώ
για όλους να μάθω, πού 'ν' οι τόσοι
οι φίλ' οι άλλοι; πού οι πιστοί σου ακόλουθοι
ο Φαραντάκης, Σούσαντας
Πελάγωνας, Δοτάμης κι ο Αγδαβάτης,
Ψάμμης κι ο που τ' Αγβάταν' άφησε
να σ' ακλουθήσει Σουσιस्कάνης;

ΞΕΡΞΗΣ

Τους άραχλους τους άφησα,
αφού από Τυριανή γαλέρα
βουλιάζανε, να παραδέρνουνε
γύρω στις Σαλαμίνας τους γιαλούς
χτυπώντας την τραχιά τη ζέρα.

ΧΟΡΟΣ

Ώχου μου, πού 'ναι κι ο Φαρνούχος σου,
πού 'ν' ο γενναίος ο Αριόμαρδός σου;
πού κι ο Σευάκης βασιλιάς,
ο Αίλαιος, ζακουστή γενιά,
ο Μέμφης, πού ο Υσταίχιμος
Μασίστρας, Αρτεμβάρης, Θάρυβης,
σε ρωτώ πάλι, πες μας;

ΞΕΡΞΗΣ

Οϊμέ, οϊμένα την πανάρχαια
την μισητήν Αθήνα ήταν να δούνε
κι όλοι τους τώρα μια βουτιά,
αλί μου, αλί μου, στη στεριά
οι δόλιοι σπαρταρούνε.

ΧΟΡΟΣ

Κι ακόμα και τον πάντα σου πιστό
μες στους πιστούς, τον οφθαλμό σου,
που μύριους μύριους σου μετρούσε το στρατό
τον Άλπιστο το γιο του Βατανόχου
και το Σησάμα του Μεγάβατου παιδί,
τον Πάρθο το μεγάλο κι Οϊβάρη
τους άφησες, τους άφησες κι αυτούς εκεί,
αλί στους δύστυχους, αλί,
συμφορές πιο από συμφορές
στους ζακουστούς Πέρσες να λες.

ΞΕΡΞΗΣ

Ωχ, τί λαχτάρα και καημό
για τους γενναίους μου τους συντρόφους
μου ζωντανεύεις, όσο λες
990τ' αζέχαστα μαύρα κακά!
βογγάει μέσα μου η καρδιά.

ΧΟΡΟΣ

Μ' ακόμα πόσους κι άλλους λαχταρώ·
τον π' οδηγούσε μύριους Μάρδους Ξάνθη
και τον Αγκάρη και τον πολεμόχαρο
Διάιξη και τον Αρσάμη
τον αρχικαβαλάρη,
και το Δαδάκη και το Λύθιμνο,
τον Τόρμο τον αχόρταγο στη μάχη.
χάνω το νου, χάνω το νου,
1000που γύρω από το τροχόσυρτο
κουβούκλι σου δε σ' ακλουθούν.

ΞΕΡΞΗΣ

Πάνε χαθήκαν όλ' αυτοί, που μου οδηγούσαν το στρατό.

ΧΟΡΟΣ

Πάνε χαθήκαν, ω ντροπή, με θάνατο κακό.

ΞΕΡΞΗΣ

Αλί μου εγώ, αλί μου εγώ.

ΧΟΡΟΣ

Αλί μου, αλί, από το Θεό
τ' ανόρπιστο ήβρε μας κακό.
πώς ξεχωρίζ' η θεικιά
κατάρα, φανερά!

ΞΕΡΞΗΣ

Πόσο μας χτύπησε σκληρά για πάντα η συμφορά.

ΧΟΡΟΣ

Μας χτύπησε, φως φανερό,

ΞΕΡΞΗΣ

1010Μ' ανάκουστο ζολοθρεμό.

ΧΟΡΟΣ

Ωρα κακιά τα Ιωνικά
σκαριά αντικρίσαμε σκαριά
και βγήκε ο πόλεμος κακός
στο γένος των Περσών.

ΞΕΡΞΗΣ

Πώς όχι; ω χτύπημα βαρύ,
τόσος στρατός να μου χαθεί!

ΧΟΡΟΣ

Τί δεν εχάθη απ' την πολλή
τη δύναμη την Περσική!

ΞΕΡΞΗΣ

Βλέπεις τί μένει τώρα πια
απ' τη δική μου αρματωσιά.

ΧΟΡΟΣ

Το βλέπω, βλέπω, ναι!

ΞΕΡΞΗΣ

1020Και τη σαΐτοδόχ' αυτή –

ΧΟΡΟΣ

Τί λες ακόμα έχει σωθεί;

ΞΕΡΞΗΣ

Τη βελοθήκη μοναχή.

ΧΟΡΟΣ

Και πάρα λίγα από πολλά.

ΞΕΡΞΗΣ

Χάθηκε κάθε απαντοχή.

ΧΟΡΟΣ

*Αχ, των Ιώνων ο στρατός
δεν φεύγει στον εχθρόν εμπρός.*

ΞΕΡΞΗΣ

*Γενναίος αλήθεια, μα κακό
τέτοιο δεν έλπιζα να δω.*

ΧΟΡΟΣ

*Θέλεις να πεις για το φευγικό
του τόσου πλήθους караβιών;*

ΞΕΡΞΗΣ

*Πόσχισ' απάνω μου κι αυτά
1030τα ρούχα από τη συμφορά.*

ΧΟΡΟΣ

Το βλέπω, βλέπω ναι!

ΞΕΡΞΗΣ

Όσο να κλάψεις λίγο 'ναι.

ΧΟΡΟΣ

Διπλά κακά και τρίδιπλα.

ΞΕΡΞΗΣ

Λύπη σ' εμάς, του εχτρού χαρά

ΧΟΡΟΣ

Και μας κοπήκαν τα φτερά·

ΞΕΡΞΗΣ

Πάει μου η κάθε συνοδεία.

ΧΟΡΟΣ

*Που τους δικούς μας, τρισαλιά,
βρήκε στο κύμα ώρα κακιά.*

ΕΡΞΗΣ

Κλαίει και κλαίει τα πάθη μου και μέσα έρχου μαζί.

ΧΟΡΟΣ

Ω πάθος, πάθος, τρισαλί!

ΞΕΡΞΗΣ

1040Αντίφωνο στους θρήνους μου κόψε στριγγό βουητό.

ΧΟΡΟΣ

Απ' άθλιους σ' άθλιους, δόσιμο κακό.

ΞΕΡΞΗΣ

Ξεφώνησε με σπαραχτή μαζί με φωνή
αλί και τρισαλί.

ΧΟΡΟΣ

Αλί και τρισαλί!
βαρειά 'ναι αλήθεια η συμφορά,
μα κι αυτό παρα με πονεί.

ΞΕΡΞΗΣ

Σπάραζε, δέρνου, στέναζε για χάρη μου

ΧΟΡΟΣ

Θρηνώ με πόνο και καημό.

ΞΕΡΞΗΣ

Κι αντίφωνο στους θρήνους μου κόψε στριγγό βουητό.

ΧΟΡΟΣ

Δε λείπει αφέντη, η αφορμή.

ΞΕΡΞΗΣ

Ξεφώνησε πιο σπαραχτά λοιπόν και πιο ψηλά.
1050αλί και τρισαλί.

ΧΟΡΟΣ

Αλί και τρισαλί!
κι άθλια θα σμίξουν θλιβερά
δερνοχτυπήματα ζανά.

ΞΕ. και στέρν' άρασσε κάπιβόα τὸ Μύσιον...>>

Οι Πέρσες συνεχίζει η Έφη Παπαδόδημα δεν διαθέτουν καμία ελευθερία λόγου όπως φαίνεται μέσω των στίχων 591-594

«...Κάθε πια φυλακή από τις γλώσσες
των ανθρώπων θα λείψει
κι ο λαός, μια που βγήκε της βίας ο ζυγός
κι απολύθηκε, ελεύτερο στόμα θ' ανοίξει...»

και αν ο βασιλιάς χάσει στη μάχη, τότε ουσιαστικά χάνει και τα πάντα στίχοι 584-590

«...γιατί τώρα για πάντα πάει χάθηκε
του μεγάλου η εξουσία Βασιλιά...»

Τα μέλη του Χορού τονίζουν σε διάσπαρτους στίχους του έργου, την υποδούλωσή τους έναντι των Ελλήνων καθώς η ζωή τους είναι πλήρως εξαρτημένη από τον δεσπότη τους τον οποίο αντιμετωπίζουν ως θεό επί γης και γι' αυτό γονατίζουν ενώπιον τους.

«...ο ισόθεος άντρας στίχος...» 80

«...να νικά της σαΐτας το ρίζιμο...» 150

«...κι όπως έχομε χρέος, ταπεινά...» 157

«...Μ' ακούει τάχα ο μακαρίτης ο ισόθεος βασιλιάς, των Περσών ο Σουσογέννητος Θεός. 643 ζηλευτός μέσα στους Πέρσες, τη ζωή σου ωσάν θεός ανίκητος ο ισόθεος Δαρείος τη χώρα κυβερνούσε...»

επίσης γονατίζουν υποδηλώνοντας την υποτέλειά τους

«...και δική μου βασίλισσα – εμπρός
πέφτω και προσκυνώ.
κι όπως έχομε χρέος, ταπεινά
ας χαιρετήσομεν όλοι με σέβας...»

«...δεν ήθελε θεούς, με παράκλησες τότε
τους πρόσπεφτε κι ευχές, Γη κι Ουρανό καλώντας...»

«...κι ούτε ως πρώτα πεσμένοι στα γόνατα
προσταγές θενα δέχονται πια...» 588

<<...Δεν τολμώ να υψώσω μάτι,
δεν τολμώ ν' ανοίξω στόμα
μπρος σου, απ' το αρχαίο το σέβας...>> 694-696

Στοιχεία υπέρ Ελλήνων που τονίζουν την υπεροχή τους

«...αι δεν αργούνε να φανούν όλοι μπροστά μας.
Το δεξί πρώτο, σε γραμμή, κέρασ ερχόνταν
400μ' όλη την τάξη, κι έπειτα κι ο άλλος ο στόλος
από πίσω ακόλουθά· και τότε ήταν ν' ακούσεις
φωνή μεγάλη από κοντά: «Εμπρός, των Ελλήνων
γενναία παιδιά! να ελευθερώσετε πατρίδα,
τέκνα, γυναίκες και των πατρικών θεών σας
να ελευτερώστε τα ιερά και των προγόνων
τους τάφους· τώρα για όλα 'ναι που πολεμάτε...>> 398-407

<<Ω μαύρη τύχη κι άραχλη! πώς τις ελπίδες
γέλασες των Περσών, κι η εκδίκηση που πήγε
να παρ' από τη ζακουστή ο γιος μου Αθήνα,
πικρή του βγήκε και δεν έφτασαν οι τόσοι
βάρβαροι που πριν χάλασεν ο Μαραθώνας·
κι ενώ πίστεψε αντίποινα γι' αυτούς να πάρει,
τόσα έσυρε κακά στην κεφαλή του επάνω·
Μα, πε μας, τα καράβια εσύ, πόχουν γλιτώσει,
πού τ' άφησες; να μας το πεις σωστά γνωρίζεις; ...» 473-474

Ουσιαστικά, μέσα από τους παραπάνω στίχους ,παρόλο που φαινομενικά δεν υπάρχει καμία σύνδεση με το θεσμό της δουλείας στην Αρχαία Ελλάδα, αυτό που εντοπίζουμε είναι ο σαφής υπαινιγμός του Αισχύλου, προς την ανωτερότητα των Αθηναίων οι οποίοι ως ελεύθεροι πολίτες σε μία ευνομούμενη δημοκρατία μπορούν να δρουν ενωτικά και να αντιμετωπίζουν ακόμη και τον πιο σκληρό και ισχυρό αντίπαλο γιατί η

ελευθερία που απολαμβάνουν και η ευδαιμονία που αποπνέει η Αθηναϊκή Δημοκρατία τους δίνει όλα εκείνα τα περιθώρια του ειλικρινούς φιλελευθερισμού.

Το έργο του Αισχύλου «Πέρσες», αποτελεί έναν ύμνο στην ελευθερία του ατόμου και αντιπαραθέτει τα δημοκρατικά ιδεώδη απέναντι στη δεσποτική μοναρχία και την υποταγή στην ανώτερη εξουσία. Η νίκη των Αθηναίων, έναντι των Περσών συμβολίζει τη νίκη που καρπώνεται ο δίκαιος και συνετός έναντι του αλαζόνα -αυταρχικού και υβριστή ενόπιον θεών και ανθρώπων. Αντιμετωπίζεται η αξία της ελευθερίας, ως η κινητήριος δύναμη για τη δημιουργία και την πρόοδο των κοινωνιών σε ευρύτερο επίπεδο αλλά και σε ατομικό επίπεδο. Η δουλεία και ο κάθε είδους δεσποτισμός, οδηγεί στην οπισθοδρόμηση και δεν ενισχύει την κάθε προσπάθεια, που γίνεται από κάθε άτομο για το κοινό συμφέρον της ευρύτερης πολιτείας.

Οι παραπάνω θέσεις ενισχύονται ακόμη περισσότερο στους στίχους 584-597

*«οὐδ' ἂν γὰν Ἀσίαν δὴν οὐκέτι περσονομοῦνται,
οὐδ' ἔτι δασμοφοροῦσιν δεσποσύνοισιν ἀνάγκαις,
οὐδ' ἔς γὰν προπίπνοντες ἄζονται· βασιλεία γὰρ διόλωλεν ἰσχὺς.*

*οὐδ' ἔτι γλῶσσα βροτοῖσιν, ἐν φυλακαῖς· λέλυται γὰρ
λαὸς ἐλεύθερα βάζειν, ὡς ἐλύθη ζυγὸν ἀλκᾶς. αἶμαχθεῖσα δ' ἄρουραν
Αἴαντος περικλύστα νᾶσος ἔχει τὰ Περσῶν...»*

όταν ο χορός αναφέρεται στους κατοίκους της Ασίας που δε δα κυβερνιούνται από τους Πέρσες ούτε θα πληρώνουν φόρους στους άρχοντες ούτε θα τους προσκυνούν βαθιά καθώς χάθηκε εξολοκλήρου η δύναμη τους και οι λαοί χωρίς τη βία και το ζυγό θα μπορούν να μιλούν και να κρίνουν. Αύτη τη νίκη οι Αθηναίοι την όφειλαν στον Θεμιστοκλή που είχε την πίστη ότι τίποτα δεν τελείωσε στον Μαραθώνα αντιθέτως τώρα ξεκινούσαν τα δεινά και οι νέες μεγάλες περιπέτειες των Αθηναίων που πολύ σύντομα θα τους ξαναέβαζαν σε κίνδυνο.Γι αυτούς τους λόγους παρακινούσε τους συμπολίτες του να δημιουργήσουν ένα ισχυρό στόλο προκειμένου η Αθήνα να γίνει ισχυρή για τους συμμάχους της και φοβερή για τους εχθρούς της.

Τα σχέδια όμως του Θεμιστοκλή διαρκώς συναντούσαν εμπόδια και αντιδράσεις γεγονός που από τη μία αποδεικνύει τη δυσπραγία που υπήρχε στους κόλπους της Αθηναϊκής κοινωνίας από την άλλη όμως τονίζει την αξία της πολυφωνίας σε μία δημοκρατία. Ο Θεμιστοκλής κατόρθωσε να δημιουργήσει το στόλο που επιθυμούσε για να καταστεί η πόλη του η ισχυρότερη ναυτική δύναμη αξιοποιώντας τα μεταλλεία του Λαυρίου αφήνοντας μέσα από το έργο του να προβληθεί έστω και έμμεσα σε ιστορικό επίπεδο, η αξία της Αθηναϊκής δημοκρατίας με τις ελευθερίες που εκείνη πρόσβευε.

Στο δεύτερο μέρος του θρήνου ,1002-1037, η συντριβή μεγαλώνει και συνοδεύεται με αναφιλητά ,οι λίγες διαμοιβές λόγων μεταξύ χορού και Ξέρξη, δεν υπερβαίνουν τις δώδεκα συλλαβές .

«...άνε χαθήκαν όλ' αυτοί, που μου οδηγούσαν το στρατό.

ΧΟΡΟΣ

Πάνε χαθήκαν, ω ντροπή, με θάνατο κακό.

ΞΕΡΞΗΣ

Αλί μου εγώ, αλί μου εγώ.

ΧΟΡΟΣ

*Αλί μου, αλί, από το Θεό
τ' αόριστο ήβρε μας κακό.
πώς ξεχώριζ η θεϊκά
κατάρα, φανερά!*

ΞΕΡΞΗΣ

Πόσο μας χτύπησε σκληρά για πάντα η συμφορά.

ΧΟΡΟΣ

Μας χτύπησε, φως φανερό,

ΞΕΡΞΗΣ

1010Μ' ανάκουστο ζολοθρεμό.

ΧΟΡΟΣ

*Ωρα κακιά τα Ιωνικά
σκαριά αντικρίσαμε σκαριά
και βγήκε ο πόλεμος κακός
στο γένος των Περσών.*

ΞΕΡΞΗΣ

*Πώς όχι; ω χτύπημα βαρύ,
τόσος στρατός να μου χαθεί!*

ΧΟΡΟΣ

*Τί δεν εχάθη απ' την πολλή
τη δύναμη την Περσική!*

ΞΕΡΞΗΣ

*Βλέπεις τί μένει τώρα πια
απ' τη δική μου αρματωσιά.*

ΧΟΡΟΣ

Το βλέπω, βλέπω, ναι!

ΞΕΡΞΗΣ

1020Και τη σαϊτοδόχ' αυτή –

ΧΟΡΟΣ

Τί λες ακόμα έχει σωθεί;

ΞΕΡΞΗΣ

Τη βελοθήκη μοναχή.

ΧΟΡΟΣ

Και πάρα λίγα από πολλά.

ΞΕΡΞΗΣ

Χάθηκε κάθε απαντοχή.

ΧΟΡΟΣ

*Αχ, των Ιώνων ο στρατός
δεν φεύγει στον εχθρόν εμπρός.*

ΞΕΡΞΗΣ

*Γενναίος αλήθεια, μα κακό
τέτοιο δεν έλπιζα να δω.*

ΧΟΡΟΣ

Θέλεις να πεις για το φευγιό
του τόσοσ πληθους καταβιών;

ΞΕΡΞΗΣ

Πόσχις' απάνω μου κι αυτά
1030τα ρούχα από τη συμφορά.

ΧΟΡΟΣ

Το βλέπω, βλέπω ναι!

ΞΕΡΞΗΣ

Όσο να κλάμεις λίγο 'ναι.

ΧΟΡΟΣ

Διπλά κακά και τρίδιπλα.

ΞΕΡΞΗΣ

Λύπη σ' εμάς, του εχτρού χαρά

ΧΟΡΟΣ

Και μας κοπήκαν τα φτερά·

ΞΕΡΞΗΣ

Πάει μου η κάθε συνοδεία.

ΧΟΡΟΣ

Που τους δικούς μας, τρισαλιά,
βρήκε στο κύμα ώρα κακιά...»

Τώρα ο βασιλιάς, δείχνει την άδεια φαρέτρα του και τα ράκη που φορά για ρούχα Στο στίχο 1038 αυτός και οι γέροντες αφήνουν άγριες κραυγές και ο Ξέρξης εισέρχεται στην πόλη με το χορό να τον συνοδεύει, σαν νεκρική πομπή καθώς οι τελευταίες λέξεις του έργου επαναφέρουν στη μνήμη μας, τον κρίσιμο παράγοντα για τον οποίο απέτυχαν τα σχέδια του.

Ο Αισχύλος μέσα από τα έργα του, ενδιαφερόταν για την προώθηση πανανθρώπινων αξιών, αποδεικνύοντας την αξία της ελευθερίας για τον άνθρωπο καθώς και πόσο η στέρηση των βασικών ελευθεριών του ανθρώπου είναι δυνατόν να τον οδηγεί στην καταστροφή τόσο της ατομικής του εξέλιξης όσο και της ευρύτερης εξέλιξης των κοινωνιών. Το γεγονός, ότι ως αφορμή για τη συγγραφή των Περσών αποτέλεσε η ναυμαχία στην Σαλαμίνα ήταν για να προβληθεί η δημοκρατική και ηγετική φυσιογνωμία του Θεμιστοκλή, η οποία αν και δεν κατονομάζεται πουθενά μέσα στο έργο ωστόσο αποτελεί το βασικό στοιχείο μετουσίωσης όλων των δημοκρατικών ιδεών και αξιών που χαρακτήριζαν τους Αθηναίους.

Πραγματικά κανένας δεν μπορεί να αντιληφθεί τί θα γινόταν στην περίπτωση που ηγετική φυσιογνωμία της περιόδου δεν ήταν ο Θεμιστοκλής με τη δυναμική προσωπικότητα και τη την αποφασιστικότητα που τον χαρακτήρισαν. Εξαιτίας της διορατικότητας του μπόρεσε να προβλέψει πως τίποτα δεν τελείωσε για τους Έλληνες στην μάχη του Μαραθώνα αντίθετα όλα τότε επρόκειτο να ξεκινήσουν για τους Έλληνες και πως ουσιαστικά το μέλλον τους τότε κρινόταν περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη ιστορική στιγμή στους πολέμους τους με την Περσική αυτοκρατορία. Με προσωπική του πρωτοβουλία υιοθετήθηκε ο θεσμός της

τρηραρχίας ο οποίος όπλισε επαρκώς την Αθήνα απέναντι στον ισχυρό εισβολέα και κατακτητή της.

Ταυτόχρονα οι «Πέρσαι», ως έργο αποτελούσε και το πλέον αντιπολεμικό έργο του Αισχύλου, στο οποίο υπερτονιζόταν εμμέσως η βιαιότητα του πολέμου σε αντίθεση με το πνεύμα δημιουργίας που καλλιεργείται μέσα σε συνθήκες ειρήνης.

Παρατηρούμε πως τα έργα του Αισχύλου, αναπτύσσονται στο ευνοϊκό και γόνιμο περιβάλλον της Δημοκρατίας. Μακριά από το δημιουργικό περιβάλλον της δημοκρατίας δεν ήταν δυνατόν να ανθίσουν τέτοιου είδους έργα με τόσο σημαντική και διαχρονική απήχηση. Το πώς βίωναν οι αρχαίοι τραγικοί την πραγματικότητα της κοινωνίας στην οποία ζούσαν και δρούσαν αποδεικνυόταν έμπρακτά μέσα από τα έργα τους. Καθώς αυτά έκριναν την πολιτική και κοινωνική κατάσταση της εποχής τους. Χαρακτηριστική είναι η άποψη του Βρετανικής καταγωγής φιλέλληνα Σάιμον Γκόλντχιλ ο οποίος αναφέρει για την θέση της αρχαιοελληνικής τραγωδίας στην κλασική αθηναϊκή κοινωνία:

<< η τραγωδία δεν πρέπει να προσληφθεί ως μία εμπειρία αποκλειστικά αισθητικής, συναισθηματικής ή τελετουργικής πράξεως μολονότι είναι και τα τρία αυτά μαζί. Συνιστά μία πράξη η οποία θέτει στο επίκεντρο της δημόσιας σφαίρας τις εντάσεις και τις αμφιλογίες που διέπουν ένα αναπτυσσόμενο πολιτικό και πολιτισμικό σύστημα.>>

Η αιτία της καταστροφής αν αναζητηθεί όπως αναφέρει ο Sommerstein²² σε ό,τι αφορά τις ατομικές ευθύνες θα πρέπει να αναζητηθεί στη θέληση του Ξέρξη να κυριαρχήσει στη θάλασσα. Μία απόφαση αλαζονική που δεν οδήγησε μόνο τους συμμετέχοντες της εκστρατείας στην καταστροφή και στο θάνατο αλλά και τις γυναίκες και τα παιδιά στην χηρεία και στην ορφάνια όπως και ολόκληρη την αυτοκρατορία στον ουσιαστικό και κυριολεκτικό αφανισμό της.

«...Αχ, φριχτά μες στο κύμα αργασμένα 576
τα κορμιά τους ξεσκίζουν, οϊμέ,
τα βουβά τα κουτάβια, οϊμένα,
της αμόλυντης θάλασσας, οϊμέ·
μα στα σπίτια πενθούν που τους χάσαν
κι οι γερόντοι γονιοί, που ορφανεύουν,
ως τα ουράνια θρηγούν και την πάσα
συμφορά τους μαθαίνουν...» 582

Οι κάτοικοι πλέον της Ασίας δεν θα υπακούουν πια στους περσικούς νόμους, ούτε θα πληρώνουν φόρους και δεν θα σκύβουν το κεφάλι απέναντι σε οποιοδήποτε δεσπότη και θα μπορούν να μιλούν δίχως φόβο.²³

«...Κάθε πια φυλακή από τις γλώσσες
των ανθρώπων θα λείψει

²² ALAN H. SOMMERSTEIN- σελ 96

²³ ALAN H. SOMMERSTEIN(2016)- σελ 96

*κι ο λαός, μια που βγήκε της βίας ο ζυγός
κι απολύθηκε, ελεύτερο στόμα θ' ανοίξει...»*

Δεν θα πρέπει να παραλείψουμε να επισημάνουμε και σε αυτό το σημείο πως ο δεσποτισμός των Περσών και η τυφλή υποταγή τους και η έλλειψη οποιασδήποτε αναγνωρισμένης ελευθερίας προς τους πολίτες δεν τους έδινε καμία πιθανότητα να μπορέσουν να επιβιώσουν και να συνεχίσουν μέσα από τα συντρίμια τους να ανασυνταχθούν. Άλλο ένα επομένως στοιχείο που δίνει εμμέσως τη δυστυχία που επιφέρει η υποταγή και η υποδούλωση σε έναν εξουσιαστή όπως αυτό συνέβαινε στον Ασιατικό πολιτισμό σε σχέση με την ελευθερία και το σεβασμό στην ανθρώπινη βούληση που υπαγόρευε το αθηναϊκό πρότυπο δημοκρατικής διακυβέρνησης.

Στο θρηνητικό ,μέρος που διαιρείται σε τρία μέρη από τον στίχο 900-1075 ο Ξέρξης μέσα από τα λόγια του αποκαλύπτει λεπτομέρειες χρήσιμες για την ερμηνεία πολλών και διαφορετικών στοιχείων .Στο πρώτο μέρος στίχοι 900-1001 ο Ξέρξης παραδέχεται ότι όλοι χάθηκαν εξαιτίας του και θυμάται με θλίψη τα ονόματα των Ελλήνων της Σαλαμίνας και της Αθήνας.

*«...Μ' ακόμα πόσους κι άλλους λαχταρώ·
τον π' οδηγούσε μύριους Μάρδους Ξάνθη
και τον Αγχάρη και τον πολεμόχαρο
Διάιξη και τον Αρσάμη
τον αρχικαβαλάρη,
και το Δαδάκη και το Λύθιμνο,
τον Τόρμο τον αχόρταγο στη μάχη.
χάνω το νου, χάνω το νου,
1000που γύρω από το τροχόσυρτο
κουβούκλι σου δε σ' ακλουθούν...»*

Στο δεύτερο μέρος ο Ξέρξης παρουσιάζεται ως τον δεσπότη που έχει χάσει πλέον τα πάντα και βρίσκεται σε απελπιστική κατάσταση δείχνοντας την άδεια φαρέτρα και τα ράκη που φορά.²⁴

Στο τρίτο μέρος οι γέροντες θρηνούν και ο Ξέρξης συνοδευόμενος από νεκρική πομπή εισέρχεται στη σκηνή. Η πτώση του αλαζόνα δεσπότη είναι απόλυτη και η περσική ισχύς κατατροπώνεται με τον πιο τραγικό τρόπο αποδεικνύοντας περίτρανα ότι η επιτυχία όταν ενισχύεται από υπέρμετρο εγωισμό, φιλοδοξία και αλαζονεία οδηγεί στην ύβρη και στην τελική πτώση σε ηθικό και υπαρξιακό επίπεδο. Οι βαρβαρότητες που πραγματοποιούνται στα πλαίσια των δεσποτικών και τυραννικών συμπεριφορών, του δημοκρατικού μοντέλου της Αθήνας, της εποχής του Αισχύλου, θεωρούνται άξιες τιμωρητικών συμπεριφορών από την πλευρά των θεών. Ας μην ξεχνάμε και την απειλή του Ασιάτη δεσπότη που τρομοκρατούσε τους ναύτες στους στίχους 369-371 ότι θα αποκεφάλιζε, όλους τους ναυάρχους σε περίπτωση που ο ελληνικός στόλος, διέφευγε από το στενό της Σαλαμίνας.

²⁴ ALAN H. SOMMERSTEIN (2016)- σελι 108

*«...γιατί αν γλίτωναν οι Έλληνες τον κακό χάρο,
βρίσκοντας με τα πλοία κρυφό φευγιά από κάπου,
όλοι, να ξέρουν, θα 'χαναν την κεφαλή τους...»*

Ο Σ. Συρόπουλος επισημαίνει, πως ο Αισχύλος στο έργο του «Πέρσες» καταφέρνει να ξεπεράσει τα εθνικιστικά όρια και προβάλλει μία πανανθρώπινη τραγωδία που οι άνθρωποι υποφέρουν για ένα παράπτωμα διόλου περιορισμένο μόνο ανάμεσα σε Πέρσες: υπεροψία που γεννά ο υπέρμετρος πλούτος και η επιθυμία για υπέρμετρη δύναμη. Μάλιστα, συνεχίζει την αναφορά στο στίχο 550 που ο αβλαβής βασιλιάς τονίζει το ένδοξο παρελθόν που υπονομεύτηκε από την κακή διαχείριση του άπληστου και υβριστή Ξέρξη.²⁵

Στη συνέχεια, ο Σ. Συρόπουλος μας δίνει την εικόνα του νεκρού Δαρείου ο οποίος δίνει κάποιες προφητείες για όλους όσους αποφασίζουν με τις πράξεις τους να ξεφύγουν από το μέτρο στίχοι 800-828

*«...Όχι, μα λίγοι από πολλούς, αν κανείς πρέπει
στις προφητείες τις θεϊκές να δίνει πίστη
βλέποντας όσα βγήκαν ως τα τώρ' αλήθεια,
γιατί δεν αληθεύουν άλλες, κι άλλες όχι.
Κι αν έτσο' είναι, στηρίχτηκε σ'ελπίδες κούφιας
π'άφησ' ο Ξέρξης διαλεχτό στρατού εκεί πλήθος·
και τώρα μένουν όπου ο Ασωπός ποτίζει
τον κάμπο, θρέφοντας την γη των Βοιωτών του.
Κι εδώ είναι η πιο χειρότερη που τους προσμένει
να πάθουν συμφορά, για την αποκοτιά τους
και τ'άθεα τα φρονήματα: γιατί σαν ήρθαν
στης Ελλάδας τη γη, δεν κρατήθηκαν χέρι
στ'αγάλματα των θεών ιερόσυλο μη βάλουν
810 και φωτιά στους ναούς· και τώρα είν' οι βωμοί τους
αφανισμένοι και συθέμελα απ'τη ρίζα
των θεών τ'άγια ανάκατα στη γη στρωμένα.
Απ'όσα λοιπόν έπραζαν, όχι πιο λίγα
κακά παθαίνουν, κι άλλα μέλλονται, κι ακόμα
πάτο δε βρήκε η συμφορά, μα όλο ανεβαίνει·
τόση σφαγή θενα γενεί κι αιμάτου πήχτρα....>>
στη γη των Πλαταιών από τη δώρια λόγχη,
που ως την τρίτοσπαρτη γενιά των νεκρών στοίβες
άφωνα θενά λεν στα μάτια όσων τις βλέπουν,
πως άνθρωπος θνητός δεν πρέπει να το παίρνει
απάνω του παρά πολύ, γιατ'η περφάνεια
μεστώνοντας καρποφοράει ολέθρου στάχιν,
απούθε ο πολυδάκρυτος τρυγιέται θέρος.
Την τέτοια λοιπόν βλέποντας την πλερωμή τους,
μη ξεχνάτε την Αθήνα και την Ελλάδα*

²⁵ Ανδρέας Γερ.Μαρκαντωνάτος -Λαμπρινός σελ 101-102

*κι ας μην καταφρονά κανείς τ' αγαθά πόχει,
μην πάει και χάσει, άλλα ζηλεύοντας, το βιο του.
γιατί βαρύς κριτής στέκει από πάνω ο Δίας
που την υπέρμετρη έπαρση σκληρά κολάζει...»*

Ο Αισχύλος στη συγκεκριμένη τραγωδία, παριστάνει δημοκρατικά τη σύγκρουση δύο ασύμβατων κόσμων: της δημοκρατικής Αθήνας και της μοναρχικής Ασίας, στην οποία δεσπόζει η τυραννία και τα μέλη της είναι καθυποταγμένοι σκλάβοι. Ακόμη ο Αισχύλος υπαινίσσεται την ύβριν του Ξέρξη να καθυποτάξει μία ελεύθερη πολιτεία και την δίκαιη άτην ως επακόλουθο αυτής. Επίσης, θέλει να υπομνήσει στους συμπολίτες του και στους ηγέτες της Αθηναϊκής Δημοκρατίας τους κινδύνους που συνεπάγεται η αλαζονεία της εξουσίας. Η Δημοκρατία είναι ένα ευαίσθητο και ευπαθές πολίτευμα. Έτσι ο Αισχύλος, στους «Πέρσες», το πρώτο σωζόμενο θεατρικό κείμενο της ανθρωπότητας, που ήδη έχει ξεφύγει από τον Διονυσιακό μύθο και αναφέρεται στα σύγχρονα ιστορικά γεγονότα στα οποία συμμετείχε και ο ίδιος ο ποιητής, αφού ήταν οπλίτης στην Μάχη του Μαραθώνα και ναυμάχος στην ναυμαχία της Σαλαμίνας, προειδοποιεί τους πολίτες της Αθηναϊκής Δημοκρατίας για τον τρόπο με τον οποίο ένα καθεστώς, μπορεί να εκφυλιστεί σε τυραννικό, αλαζονικό και να αυτοκαταστραφεί εξαιτίας των χειρισμών των φιλόδοξων ηγετών του. Οι Πέρσες και ο αλαζόνας Ξέρξης είναι απλώς το ιστορικό παράδειγμα. Κανείς Πέρση το 472π.Χ δεν είδε στην Αθήνα «τους Πέρσες» ώστε να νουθετηθεί. Στους Αθηναίους κυρίως πολιτικούς απευθυνόταν ο Αισχύλος και ήταν παρόντες και ο Θεμιστοκλής και ο Κίμων και ο Μιλτιάδης και ο Αριστείδης. Και τους εξηγούσε με ποιους μηχανισμούς ο αυταρχισμός και η εγωπάθεια ενός ηγέτη μπορεί να οδηγήσουν το λαό στον όλεθρο.

Ο ορισμός της τραγωδίας κατά τον Αριστοτέλη ως πράξεως μίμησής σπουδαίας και τελείας είναι άμεσα συνδεδεμένος και με το έργο Πέρσες του Αισχύλου εφόσον μέσα σε αυτό βρίθουν στοιχεία που αντικατοπτρίζουν την πολιτική κατάσταση στην Αθήνα

και αποτελούν έμμεσες αναφορές για όλα όσα βίωνα οι Αθηναίοι μετά τη ναυμαχία στη Σαλαμίνα. Μέσα από την μορφή του Ξέρξη προσωποποιείται η ύβρη που υπήρχε παράλληλα με το δεσποτισμό και τον αυταρχισμό των Περσών σε αντίθεση με το πνεύμα συλλογικότητας και ισονομίας που υπήρχε στο αντίπαλο δέος που υπήρχε στην Αθήνα.

Το κεντρικό πρόσωπο του Ξέρξη πλαισιώνεται από τη βασίλισσα Άτοσσα, τον Άγγελο, τον Δαρείο και το Χορό που μέσα από τις στιχομυθίες τους και την ολική δράση τους αποκάλυπταν στοιχεία της ηθικής και του χαρακτήρα του δεσποτισμού και της ιμπεριαλιστικής πολιτικής που διέκριναν τον Ασιατικό δεσποτισμό σε σχέση με το δημοκρατικό πνεύμα της Αθήνας την αντίστοιχη χρονικά περίοδο. Επίσης οφείλουμε να επισημάνουμε πως στις συμπεριφορές των πρωταγωνιστών υπερισχύει το κοσμικό και αλαζονικό στοιχείο ενώ στη περίπτωση του Δαρείου διακρίνουμε κυρίως το θεολογικό στοιχείο. Αυτές οι παρατηρήσεις είναι άμεσα σχετιζόμενες με την έννοια της υποδούλωσης εφόσον για μία ακόμη φορά παρατηρούμε πως ο δεσποτισμός οδηγούσε στην έλλειψη βασικών ελευθεριών και έκφρασης σκέψεων και συναισθημάτων ενώ η ελευθερία της σκέψης και του λόγου ενίσχυε τη συλλογικότητα στους κόλπους της Αθήνας της κλασικής αρχαιότητας.

Παρόλο που ο Ξέρξης είναι ο ήρωας που οδήγησε τους Πέρσες στην καταστροφή είναι ένας ήρωας που έχει σημαντική κληρονομιά από μέρους του πατέρα του ενώ αποδεικνύεται ανώριμος, ανυπάκουος, παρορμητικός λόγω της ηλικίας του αλλά και υβριστής και αλαζόνας. Στο παραπάνω πλαίσιο ο Αισχύλος κατά τον Sommerstein όπως παρουσιάζει τον Ξέρξη στο τελευταίο κομμάτι του θρήνου ρακένδυτο και πλαισιωμένο από τους γέροντες που θρηνολογούν καταφέρνει να προκαλέσει τον έλεο και το φόβο για τον πρωταγωνιστή που προκάλεσε τη τραγωδία για τους Πέρσες στη Σαλαμίνα και να σκιαγραφήσει ένα πρότυπο προς αποφυγήν για τους Αθηναίους συμπολίτες του και να τους δώσει ένα ηθικό δίδαγμα πως ο δεσποτισμός, η υπερβολική αυτοπεποίθηση που φθάνει στα όρια της αλαζονείας και η υπεροψία οδηγούν στη συντριβή τον κύριο εκφραστή. Έτσι κατορθώνεται η αναγωγή του Μύθου στο απόλυτο στοιχείο Τραγωδίας.

ΕΠΤΑ ΕΠΙ ΘΗΒΑΣ

Στην εξέλιξη της εργασίας μας, θα προσπαθήσουμε να αναλύσουμε και ένα ακόμη έργο του Αισχύλου το έργο «*Επτά Επί Θήβας*».

Το έργο του «*Επτά Επί Θήβας*» διδάχθηκε στο Αθηναϊκό κοινό το 467 όταν άρχοντας Επώνυμος ήταν ο Θεαγεनिδης. Αποτελούσε το τρίτο έργο της Οιδιπόδειας τετραλογίας Λάιος, Οιδίπους και «*Επτά Επί Θήβας*» καθώς και το σατυρικό δράμα Σφίγξ. Ο Αισχύλος, προέβαλλε τη τραγικότητα που χαρακτήριζε την οικογένεια των Λαβδακιδών για τρεις συνεχόμενες γενιές

Ο τίτλος πιθανόν δεν είναι αυθεντικός, αφού η πόλη και οι πολίτες δεν αναφέρονται με αυτά τα ονόματα πουθενά στο έργο. Πιθανόν, το έργο διδάχθηκε ως μέρος μιας συνεχόμενης τετραλογίας και δεν είχε ξεχωριστό τίτλο. Στον όψιμο 5^ο αιώνα η τραγωδία επαναδιδάχθηκε μόνη της και ήταν γνωστή το 405 π.Χ, τον Αριστοφάνη με τον τίτλο που τη γνωρίζουμε σήμερα.²⁶

Σύμφωνα με τον μύθο, ο βασιλιάς της Θήβας Λάιος είχε την κατάρα να μην αποκτήσει κανέναν απόγονο γιατί στο τέλος θα σκοτωνόταν από εκείνους. Ο βασιλιάς όμως Λάιος, παράκουσε τη βούληση των θεών και απέκτησε με την Ιοκάστη τον Οιδίποδα. Όμως, επειδή φοβήθηκε πως η κατάρα θα πραγματοποιηθεί τραυμάτισε το ίδιο του το παιδί και το εγκατέλειψε στην ύπαιθρο. Ο Οιδίποδας βρέθηκε από τον βασιλιά της Κορίνθου που τον ανέθρεψε σαν δικό του παιδί, χωρίς να έχει γνωρίσει τους βιολογικούς του γονείς. Μόλις ενηλικιώθηκε πήγε στο μαντείο των Δελφών προκειμένου να μάθει πληροφορίες για τους γονείς του, το μαντείο του αποκάλυψε τα φοβερά μελλούμενα και ο Οιδίποδας ξεκίνησε να ταξιδεύει στην Ελλάδα. Στο δρόμο συνάντησε τον Λάιο και λογομάχησαν και λίγο αργότερα ο Οιδίποδας εν αγνοία του, σκότωσε το βιολογικό του πατέρα, εκπληρώνοντας τη θεϊκή βούληση.

Αργότερα ο Οιδίποδας συνέχισε να ταξιδεύει στην Ελλάδα, κατάφερε να σκοτώσει την Σφίγγα και εξαιτίας αυτού του γεγονότος να ανακηρυχθεί βασιλιάς από τους κατοίκους

²⁶ Allan H. Sommerstein (2016)- σελ. 110

της πόλης, να παντρευτεί την μητέρα του την Ιοκάστη και να αποκτήσει μαζί της τέσσερα παιδιά, τον Ετεοκλή, τον Πολυνείκη, την Αντιγόνη και την Ισμήνη. Αυτός ο γάμος και η αιμομιξία που δημιουργήθηκε είχε ως αποτέλεσμα να πληγεί η Θήβα από φοβερό λοιμό, την αιτία της ύπαρξης του αποκάλυψε ο μάντης Τειρεσίας.

Η Ιοκάστη τότε αυτοκτόνησε και ο Οιδίποδας αυτοτυφλώθηκε και παρέδωσε τον θρόνο στους δύο γιους του τον Ετεοκλή και τον Πολυνείκη που μεταξύ τους συμφώνησαν να κυβερνούν εναλλάξ την πόλη της Θήβας. Όμως ο Ετεοκλής δεν κράτησε το λόγο του και ο Πολυνείκης μαζί με τον βασιλιά Άδραστο του Άργους επιτέθηκε στην Θήβα με επτά στρατηγούς, καθένας από τους οποίους είχε οριστεί σε κάθε πύλη της πόλης.

Με αρχική τοποθεσία το Άργος της Πελοποννήσου γίνεται εκστρατεία κατά της Θήβας για να θεμελιωθούν τα δικαιώματα του Πολυνείκη στο θρόνο του βασιλιά της Θήβας έναντι του Ετεοκλή που ήταν και ο αδελφός του. Η μάχη αυτή ενέχει έντονο το στοιχείο της τραγικότητας το οποίο διαπνέει ολόκληρο το έργο από τη στιγμή [που πρωταγωνιστές είναι δύο αδέρφια. Ο Αισχύλος εστιάζει όπως θα δούμε και στην εξέλιξη του έργου στην ένοπλη διεκδίκηση της εξουσίας που και οι δύο άντρες προσπαθούν να διεκδικήσουν.²⁷

Το έργο αρχίζει με την πολιορκία της Θήβας από το στρατό των Αργείων που είχε φέρει μαζί του ο Πολυνείκης για να διεκδικήσει το δίκιο του από τον αδελφό του τον Ετεοκλή. Ο Πολυνείκης μαζί με άλλους έξι στρατηγούς απείλησε να κυριεύσει την Θήβα. Ο αγγελιοφόρος -κατάσκοπος που είχε στείλει ο Ετεοκλής στο αντίπαλο στρατόπεδο επιστρέφει λέγοντας πως οι επτά στρατηγοί έριξαν κλήρο για να δούνε ποια από τις επτά πύλες της Θήβας θα κυριεύσει ο καθένας τους και ότι εκείνη τη στιγμή βρίσκονταν ο καθένας τους στην αντίστοιχη θέση που του έλαχε. Ακόμη τον πληροφορεί ότι όλοι γνωρίζουν με ποιόν θα έρθουν αντιμέτωποι αλλά αυτό ισχύει για τις έξι θήρες. Ενώ για την έβδομη θα αγωνιστεί ο Ετεοκλής με τον αδελφό του τον Πολυνείκη.

Η μάχη αρχίζει και το τέλος της προδιαγράφεται τραγικό διαιωνίζοντας τα δεινά στην πόλη της Θήβας. Και τα δύο αδέρφια κείτονται νεκρά μπροστά στην πύλη που ο καθένας ετάχθη να υπερασπιστεί. Ο στρατός των Αργείων υποχωρεί μετά τον διωγμό από τους θηβαίους και η πόλη της Θήβας σώζεται. όμως τα δύο αδέρφια δεν κατάφεραν να σωθούν αντίθετα αλληλοσκοτώθηκαν ο ένας από το χέρι του άλλου γεγονός που έβαψε με αίμα την έβδομη πύλη της Θήβας.

Οι δύο αδελφές η Αντιγόνη και η Ισμήνη γόνοι και αυτοί του Οιδίποδα ετοιμάζονται να τους ενταφιάσουν. Όμως διαταγή των αρχόντων της πόλης είναι να ταφεί ο Ετεοκλής όχι όμως και ο Πολυνείκης καθώς έστρεψε τον στρατό των Αργείων εναντίον της πόλης του. Η Αντιγόνη αποφασίζει, να αγωνιστεί έστω και μόνη της για τον ενταφιασμό του Πολυνείκη και ο Χορός χωρίζεται σε δύο ημιχόρια οπού το ένα θα στηρίξει την απόφαση της Αντιγόνης ενώ το άλλο της Ισμήνης.

Στον πρόλογο , οι στίχοι 1-77 παρουσιάζουν τον Ετεοκλή τον βασιλιά της πόλης να απευθύνεται στον λαό για να επισημάνει την κατάσταση που βρίσκεται η πόλη αλλά και την αισιοδοξία πως στην επικείμενη πολιορκία όλα θα πάνε πολύ καλά για τους

²⁷ Επτά Επί Θήβας-Αρχαία Ελληνική Δραματική Ποίηση-σελ 220

Θηβαίους και την πόλη τους. Σε αυτό το σημείο, εμφανίζεται ο άγγελος που δίνει πληροφορίες για τις κινήσεις των εχθρών και δίνει στους πολίτες βασικές επίσης πληροφορίες για να οργανώσουν μία συντονισμένη άμυνα.

Στην πάροδο στίχοι 78-180 ο χορός των κοριτσιών της Θήβας θρηνολογεί για τον κίνδυνο που προαισθάνεται και για αυτό το λόγο προσπέφτει ως ικέτης στα αγάλματα των θεών και τους ικετεύει να σώσουν την πόλη από τους εχθρούς.

<<...θρεῦμαι φοβερὰ μεγάλ' ἄχη·
μεθεῖται στρατὸς στρατόπεδον λιπών·
ῥεῖ πολὺς ὄδε λεὼς πρόδρομος ἰππότας·
αἰθερία κόνις με πείθει φανεῖσ',
ἄναυδος σαφῆς ἔτυμος ἄγγελος,
ἔλε δὲ γὰς ἐμᾶς πεδί'· ὀπλῶν κτύπος,
ἔ' ἔ, χρίμπεται...>>

(βοᾶ)

ποτᾶται, βρέμει δ'
ἀμαχέτου δίκαν ὕδατος ὀροτύπου.

ἰώ,

ἰὼ ἰὼ θεοὶ θεαί τ', ὀρόμενον

κακὸν ἀλεύσατε.

(βοᾶ)

ὑπὲρ τειχέων

ὁ λεύκασπις ὄρνυται λαὸς εὐ-
τρεπῆς ἐπὶ πόλιν διώκων <πόδα.>

τίς ἄρα ῥύσεται, τίς ἄρ' ἐπαρκέσει
θεῶν ἢ θεᾶν;

πότερα δῆτ' ἐγὼ <πάτρια> προσπέσω

βρέτη δαιμόνων;

ἰώ, μάκαρες εὐέδρο·

ἀκμάζει βρετέων ἔχεσθαι· τί μέλ-
λομεν ἀγάστονοι;

ἀκούετ' ἢ οὐκ ἀκούετ' ἀσπίδων κτύπον;

πέπλων καὶ στεφέων πότ' εἰ μὴ νῦν ἀμ-
φὶ λιτάν' ἔζομεν;

κτύπον δέδοικα· πάταγος οὐχ ἑνὸς δορός.

τί ῥέξεις; προδώσεις, παλαίχθων

Ἄρης, τὰν τεάν; ὦ χρυσοπήληξ δαῖμον, ἐπιδ' ἐπιδε πόλιν
ἂν ποτ' εὐφιλήταν ἔθου.

θεοὶ πολιάχοι χθονὸς ἴτ', ἴτε, πάντες. [στρ. α]

ἴδετε παρθένων

ἰκέσιον λόχον δουλοσύνας ὕπερ.

κῦμα περὶ πτόλιν δοχμολόφων ἀνδρῶν

καχλάζει πνοαῖς Ἄρεος ὀρόμενον.

ἀλλ', ὦ Ζεῦ <φεῦ φεῦ> πάτερ παντελής,

πάντως ἄρηξον δαῖων ἄλωσιν.

Ἀργεῖοι γὰρ πόλισμα Κάδμου

κυκλοῦνται· φόβος δ' ἀρείων ὄπλων.
διὰ δέ τοι γενύων ἰππίων
κινύρονται φόνον χαλινοί.
ἑπτὰ δ' ἀγήνορες πρέποντες στρατοῦ
δορυσοῖς σαγαῖς
πύλαις ἐβδόμαις προσίστανται πάλῳ λαχόντες.

σύ τ', ὦ Διογενὲς φιλόμαχον κράτος,
ῥυσίπολις γενοῦ,
Παλλάς, ὃ θ' ἵππιος ποντομέδων ἄναξ
ἰχθυβόλῳ μαχανᾷ Ποσειδάν,
ἐπίλυσιν φόβων, ἐπίλυσιν δίδου.
Ἰσύ τ', Ἄρης, φεῦ, φεῦ, πόλιν ἐπώνυμον
Κάδμου φύλαξον κήδεσαι τ' ἐναργῶς.

«...Τρομάρα μου, κακά μεγάλα φοβερά!
Μολύνθηκε ο στρατός απ' τα χαράκια, νά,
κύμα χυμίζει κατά δω
αρίφνητ' η καβαλαριά·
μου το μαθαίνει ο κορνιαχτός
π' ασκώθηκε ὡς το ουρανό,
δίχως μιλιά, μα μηνυτὴς βέβαιος κι αληθινός.
Της γης μου παίρνει ο ομπλόχτυπος τους κάμπους
που κι ὄλο μπρος πετάει, ζυγώνει και βροντά,
ὡσάν τ' ακράτηγο νερό που δέρνει τα γκρεμνά.
Αλί μου, αλί, θεοί, θεές,
το κακό που μας πλάκωσε μακρύνετ' ἀπό μας!
90Βουή τα τείχη ξεπερνά και καλοσύνταχτος ο οχτρός
με τα λευκά σκουτάρια του τραβώντας ὄλο μπρος
πάνω στα κάστρα μας χυμά.
Ποιός θα με σώσει; ποιός θα μού εἶναι βοηθός
απ' τους θεούς, απ' τις θεές;
τί ἄλλο μπορώ ἢ γονατιστή να πέσω εὐτὺς μπροστά
στ' ἀγάλματα τα θεϊκά;
Ὡ μάκαρες καλόθρονοι, ὦρα, και βιάζει το κακό,
να σας σφιχτοπεριπλεχτώ.
Καιρό τί χάνουμε μ' αὐτούς τους μάταιους οδυρμούς;
Ακούτε ἢ δεν ακούγετε οι ασπίδες που χτυπούν;
τους πέπλους και τα στέφανα, αν ὄχι τώρα πια,
πότε θα τα φυλάξομε της λιτανείας μας προσφορά;
Εἶδες τί χτύπος; ὄχι ενοῦ
βρόντημα κονταριού.
Τί ἔχεις σκοπό; τη χώρ' αὐτή, δικιά σου απ' τα παλιά,
θ' αφήσεις, Ἀρη, να χαθεί,
με το χρυσό το κράνος θεές;
στρέψε το μάτι σου και ιδέ

και ιδέ τη γης που αγάπαγες πολύ από μια φορά...»

«...Προστάτες μας θεοί, προφτάσεται' όλοι
110δείτε μας τις παρθένες, που πεσμένες
μπρος σας, σκλαβιάς ζητούμε λυτρωμό.
Κύμα τριγύρ' απ' την πόλη
με λοξές φούντες οχτρών
με του πολέμου τις πνοές κοχλάζει.
Πατέρα, Δία παντέλειε, μα βοήθησέ με
κι απ' των οχτρών διαγούμισμα διαφέντεψέ με.
120Την πολιτεία περίζωσαν του Κάδμου Αργίτες.
τ' άρματα τα πολεμικά βροντούν, βροντούνε
κι απ' τα σαγόνια των ατιών δετά τα γκέμια
πώς φονικά στριγγολογούνε!
Κι εφτά τρανοί μες στο στρατό ξεχωριστοί
πολέμαρχοι αρματοζωσμένοι,
όπως τους έτυχε ο λαχνός, στις εφτά πύλες προχωρούν.

Μα ω πολεμόχαρη θεά, κόρη του Δία,
130γίνε της πόλης μας, εσύ Παλλάδα, η σωτηρία·
κι ω καβαλάρη βασιλιά, θαλασσοκράτορα
με το ψαροκαμάκι, Ποσειδώνα θεέ μας,
απ' τις τρομάρες τούτες γλίτωνέ μας, γλίτωνέ μας!
Και συ Άρη, αλί μου αλί, την πόλη αυτή
πόχει απ' τον Κάδμο τ' όνομά της,
δικιά σου φύλαξέ την, σωστός προστάτης.
140Κι ω της γενιάς μας, Κύπριδα, προστάτισσα
μάκρυνε το κακό, γιατί αίμα εμείς δικό σου
με λιτανείες και θρήνους τη θεότη σου
κράζομε πέφτοντας εμπρός σου.
Κι ω Λύκειε βασιλιά ζολόθρεψε
και τους εχθρούς μας σαν τους λύκους, να πλερώσουν
τους στεναγμούς μας. Κι ω κόρη της Λητώς
με τ' αλάθευτο δοξάρι σου αρματώσου...»

«...Αά, Αά!
Αρμάτων βρόντημα γύρω στην πόλη γρικό,
Ήρα μου δέσποινα,
στρίζουν βαρύφορτα τ' αζόνια, νά, των τροχών.
Γλυκειά μου Αρτέμιδα,
κονταροτίναχτος, άκου, φρενιάζει ο ουρανός·
τί κακό βρήκε την πόλη μας; τ' είναι να γένει;
ποιό τέλος τάχα, απ' τους θεούς μάς περιμένει;

Μα ω συ, που σ' έταξε
ο Δίας στον πόλεμο να δίνεις τέλος καλό,

και συ, Όγκα δέσποινα, μπροστ' απ' την πόλη στημένη,
τη σωτηρία η Εφτάπυλη από

ΑΓ. φρονοῦσα νῦν ἄκουσον· Οἰδίπου γένος—

ΧΟ. οἶ' γὰρ τάλαινα· μάντις εἰμὶ τῶν κακῶν.

ΑΓ. οὐδ' ἀμφιλέκτως μὴν κατεσποδημένοι—

ΧΟ. ἐκεῖθι κῆλθον; βαρέα δ' οὖν ὅμως φράσον.

ΑΓ. οὕτως ἀδελφαῖς χερσὶν ἠγαίρονθ' ἅμα;

ΧΟ. οὕτως ὁ δαίμων κοινὸς ἦν ἀμφοῖν ἄγαν,

ΑΓ. αὐτὸς δ' ἀναλοῖ δῆτα δύσποτμον γένος.

τοιαῦτα χαίρειν καὶ δακρύεσθαι πάρα,

πόλιν μὲν εὖ πράσσουσαν, οἱ δ' ἐπιστάται,

δισσῶ στρατηγῶ, διέλαχον σφυρηλάτῳ

Σκύθῃ σιδήρῳ κτημάτων παμψησίαν.

ἔξουσι δ' ἦν λάβωσιν ἐν ταφῇ χθονός,

πατὴρὸς κατ' εὐχὰς δυσπότημῳ φορούμενοι.

[πόλις σέσεται· βασιλέων δ' ὁμοσπόροι

πέπωκεν αἶμα γαῖ' ὑπ' ἀλλήλων φόνῳ.] σας προσμένει.

Ω παντοδύναμοι Θεοί,

τρανοί θεοί, τρανές θεές, αυτής

πυργοφυλάχτορες της γης,

μην παραδώσετε από εχθρού

κοντάρι καταπονεμένα

170τα κάστρα μας σ' αλλόγλωσσο στρατό,

μ' ακούστε μας που με υψωμένα

τα χέρια τα παρθενικά

σας κράζομε θλιφτά, ευλαβητικά!...»

Ω η μόνη μας εσείς απαντοχή,

θυμάστε τις θυσίες μας τις πάνδημες

γνοιαστείτε μας και βοηθάτε·

τ' άγια μυστήρια με τις πλούσιες

180τις προσφορές μη μου ξεχνάτε...»

Στο πρώτο επεισόδιο 181-286 ο Ετεοκλής θυμώνει με το χορό επειδή με τους θρήνους του προκαλεί αρνητισμό και ηττοπάθεια μέσα στην πόλη. Ο χορός δικαιολογεί τη στάση του από το φόβο του για την επικείμενη καταστροφή της πόλης.

«...*ΕΤ.* ὑμᾶς ἐρωτῶ, θρέμματ' οὐκ ἀνασχετά,

ἢ ταῦτ' ἄρωγὰ καὶ πόλει σωτήρια,

στρατῶ τε θάρσος τῶδε πυργηρουμένῳ,

βρέτη πεσοῦσας πρὸς πολισσούχων θεῶν

αὔειν, λακάζειν, σωφρόνων μισήματα;
μήτ' ἐν κακοῖσι μήτ' ἐν εὐεστοῖ φίλῃ
ζύνοικος εἶην τῷ γυναικείῳ γένει.
κρατοῦσα μὲν γὰρ οὐχ ὀμιλητὸν θράσος,
δείσασα δ' οἴκῳ καὶ πόλει πλέον κακόν.
καὶ νῦν πολίταις τάσδε διαδρόμους φυγὰς
θεῖσαι διερροθήσασ' ἄψυχον κάκην·
τὰ τῶν θύραθεν δ' ὡς ἄριστ' ὀφέλλετε,
αὐτοὶ δ' ὑπ' αὐτῶν ἔνδοθεν πορθούμεθα.
τοιαῦτά τ' ἂν γυναιξὶ συνναίων ἔχοις.
κεῖ μὴ τις ἀρχῆς τῆς ἐμῆς ἀκούσεται,
ἀνήρ γυνή τε χῶ' τι τῶν μεταίχμιον,
ψήφος κατ' αὐτῶν ὀλεθρία βουλευέσεται,
λευστήρα δήμου δ' οὐ τι μὴ φύγη μόρον...»

«...μέλει γὰρ ἀνδρί—μὴ γυνὴ βουλευέτω—
τάζωθεν· ἔνδον δ' οὐσα μὴ βλάβην τίθει.
ἦκουσας, ἦ οὐκ ἦκουσας; ἦ κωφῆ λέγω;...»

«...ὦ φίλον Οἰδίπου τέκος, ἔδεισ' ἀκούσασα

τὸν ἀρματοκτυπον ὄτοβον ὄτοβον,
ὅτε τε σύριγγες κλάγξαν ἐλικότροχοι,
ἵππικοὶ τ' ἄπυον πηδαλίων διὰ στόμια
πυριγενετῶν χαλινοὶ....»

«...τί οὖν; ὁ ναύτης ἄρα μὴ 'ς πρῶραν φυγῶν
πρύμνηθεν ἠῦρε μηχανὴν σωτηρίας,
<<...ἀλλ' ἐπὶ δαιμόνων πρόδρομος ἦλθον ἀρ
χαῖα βρέτη, θεοῖς πίσυνος, ὅτ' ὀλοᾶς
νειφομένας βρόμος λιθάδος ἐν πύλαις·
δὴ τότε ἦρθην φόβῳ πρὸς μακάρων λιτάς, πόλεος
ἴν' ὑπερέχοιεν ἀλκάν.
πύργον στέγειν εὐχέσθε πολέμιον δόρυ.
οὐκοῦν τάδ' ἔσται πρὸς θεῶν. ἀλλ' οὖν θεοὺς
τοὺς τῆς ἀλούσης πόλεος ἐκλείπειν λόγος....»

ΧΟ. μήποτ' ἐμὸν κατ' αἰῶνα θεῶν
ἄδε πανάγυρις, μηδ' ἐπίδοιμι τάνδ'
ἀστυδρομουμέναν πόλιν καὶ στρατεύμ'
ἀπτόμενον πυρὶ δαΐφ.

ΕΤ. μή μοι θεοὺς καλοῦσα βουλεύου κακῶς·
πειθαρχία γὰρ ἐστὶ τῆς εὐπραξίας
μήτηρ, γυνὴ Σωτήρος· ὧδ' ἔχει λόγος·ς καμούσης ποντίῳ πρὸς κύματι;...»

ΕΤΕΟΚΛΗΣ

«...Εσάς ρωτῶ, ανυπόφερτα πλάσματα, — μα εἶναι

καλά πράματ' αυτά για να σωθεί μια πόλη
και δώσουν θάρρος σε λαό πολιορκημένο,
να πέφτετε μπρος στον θεών τ' αγάλματα έτσι
με τ' άγρια αυτά ξεφωνητά και τις στριγγιές σας,
που κάνουνε σε γνωστικούς ανθρώπους φρίκη;
Α! και στις συμφορές και στη γλυκιά ευτυχία
να 'διν' ο Θεός και να 'λειπε από με η γυναίκα!
γιατί αν της έρθουνε δεξιά, και ποιός την πιάνει
στην έπαρσή της! μ' αν την κυριεύσει ο φόβος,
190τότε είναι που είναι μια πληγή για τους δικούς της.
Σαν τώρα εσείς μ' αυτά τα ζώφρενα τρεχιά σας
δεξιά ζερβά δειλία κακόψυχη σκορπάτε
μες στο στρατό μας, κι έτσι' οι εχθροί, πῶχομ' απόζω,
βρίσκουνε μια χαρά το πιο μεγάλο κέρδο. Αντίς εκείνα, αυτό σου προτιμώ το λόγο.
και τούτο ακόμα· από τ' αγάλματα τραβήξου
και στους θεούς τη μόνη ευχή π' αξίζει κάνε,
να 'ναι μαζί μας σύμμαχοι· κι όταν θ' ακούσεις
τα τάματά μου εμένα, ψάλλ' εσύ κατόπι
τον άγιο ολολυγμό σαν αίσιο παιάνα,
συνήθειο ελληνικό στις θυσίες επάνω,
270θάρρος στους φίλους, που σκορπά του εχθρού το φόβο.
Λοιπόν, στις χώρας τους θεούς τους πολιούχους,
στους προστάτες των κάμπων και της αγοράς μας,
στης Δίρκης τις πηγές και στου Ισμηνού το ρέμα
τάζω, αν μας έρθουν δεξιά και σωθεί η πόλη,
ποτάμι το αίμα από τ' αρνιά να τρέξει απάνω
στους βωμούς των θεών, γιορτάζοντας τη νίκη,
και τους αγίους των τους ναούς θενα στολίσω
μ' εχθρών αρματωσιές κονταροκαρφωμένες.
Τέτοιες ευχές και συ να κάνεις δίχως θρήνους,
280μηδέ με μάταια κι άγρια σκούγματα τρόμου,
που δε γλιτώνεις πιότερο μ' αυτά απ' τη μοίρα.
Μα εγώ θα πάω στις εφτά του κάστρου πύλες
εξ πολεμάρχους και με μένα εφτά να στήσω
αντίκρυ στους εχθρούς μεγάλους αντιμάχους,
πριν νά'ρθουν βιαστικά μηνύματα και λόγια
γοργόσπαρτα κι η φωτιά 'νάψει απ' την ανάγκης,
ενώ εμείς μέσα φτείρομε τους εαυτούς μας.
Νά τί κερδίζει όταν κανείς ζει με γυναίκες.
Μα όποιος την προσταγή μου, τώρα, δεν ακούσει,
άντρας, γυναίκα, ή ό,τι κι άλλο πάει να 'ναι,
απόφαση θανατική τον περιμένει,
κι από τις πέτρες του λαού δε θα ξεφύγει.
Έχει έγνοια ο άντρας, η γυναίκα ας μη φροντίζει
για τα όζω· μεσ' ας κάθεται, χωρίς να βλάφτει.
Τ' ακούς, ή δεν τ' ακούς, ή σε κουφή τα λέω;

*Αντίς εκείνα, αυτό σου προτιμώ το λόγο.
και τούτο ακόμα· από τ' αγάλματα τραβήξου
και στους θεούς τη μόνη ευχή π' αξίζει κάνε,
να 'ναι μαζί μας σύμμαχοι· κι όταν θ' ακούσεις
τα τάματά μου εμένα, ψάλλ' εσύ κατόπι
τον άγιο ολολυγμό σαν αίσιο παιάνα,
συνήθειο ελληνικό στις θυσίες επάνω,
270θάρρος στους φίλους, που σκορπά του εχθρού το φόβο.
Λοιπόν, στις χώρας τους θεούς τους πολιούχους,
στους προστάτες των κάμπων και της αγοράς μας,
στης Δίρκης τις πηγές και στου Ισμηνού το ρέμα
τάζω, αν μας έρθουν δεξιά και σωθεί η πόλη,
ποτάμι το αίμα από τ' αρνιά να τρέξει απάνω
στους βωμούς των θεών, γιορτάζοντας τη νίκη,
και τους αγίους των τους ναούς θενα στολίσω
μ' εχθρών αρματωσιές κονταροκαρφωμένες.
Τέτοιες ευχές και συ να κάνεις δίχως θρήνους,
280μηδέ με μάταια κι άγρια σκούγματα τρόμου,
που δε γλιτώνεις πióτερο μ' αυτά απ' τη μοίρα.
Μα εγώ θα πάω στις εφτά του κάστρου πύλες
εξ πολεμάρχους και με μένα εφτά να στήσω
αντίκρυ στους εχθρούς μεγάλους αντιμάχους,
πριν νά'ρθουν βιαστικά μηνύματα και λόγια
γοργόσπαρτα κι η φωτιά 'νάψει απ' την ανάγκη...»*

Ο Ετεοκλής καθησυχάζει τον χορό, ότι προχωράει στην οργάνωση της άμυνας εναντίον των εχθρών.

Στο πρώτο στάσιμο, 287-368 ο χορός των παρθένων, συνεχίζει τον θρήνο για τον κίνδυνο καθώς βλέπει μία πολιορκημένη πόλη και τις συμφορές της αιχμαλωσίας. Στο δεύτερο επεισόδιο 369-719 επιστρέφει στη σκηνή ο Ετεοκλής και παράλληλα καταφθάνει ο άγγελος που με μία αφήγηση που διαρκώς διακόπτεται δίνει αναλυτικές λεπτομέρειες για την παράταξη των εφτά ηγετών του εχθρικού στρατού και ρωτά τον Ετεοκλή ποιους θα είχε να αντιπαρατάξει σε αυτή τη δεινή για όλους κατάσταση. Ο Θηβαίος βασιλιάς, δίνει καθησυχαστικές απαντήσεις. Ο διάλογος του αγγέλου-Ετεοκλή φθάνει στην κορύφωση με τη δήλωση του Ετεοκλή, ότι θα έρθει αντιμέτωπος με τον αδελφό του για να διεκδικήσει την εξουσία στην Θήβα. Ο χορός μάταια προσπαθεί να αποτρέψει τον Ετεοκλή από μία τέτοια ενέργεια και πράξη υβριστική που θα προκαλέσει και πάλι τους θεούς. Ο Ετεοκλής αμετάπειστος όμως, αποχωρεί για να παραταχθεί με τον στρατό του στην έβδομη πύλη.

Στο δεύτερο στάσιμο, 720-791 ο χορός αποκαλύπτει τα αρνητικά συναισθήματά του και προφητεύει το λειτουργικό ρόλο των Ερινύων, των θεοτήτων δηλαδή που καταδιώκουν τις παρανομίες και τα ειδεχθή εγκλήματα που είναι δυνατόν οι άνθρωποι να πράξουν παρασυρόμενοι από τα παράνομα πάθη και τα ένστικτά τους.

ΧΟΡΟΣ

*«... Τρέμω σύγκορμη τη σπιτοκαταλύτρα
τη φριχτή θεά, που με θεούς δε μοιάζει,
την αλάθευτη της συμφοράς μηνύτρα
Ερινύα, που ενός γονιού η κατάρα κράζει,
μην τις ζώφρενες ευχές σε τέλος βγάλει
πόκαμε στο νου του ο Οιδίποδας τη βλάβη·
γιατ' η αμάχη αυτή σπρώχνει τα δυο παιδιά του
μες στ' αφεύγατα τα βρόχια του θανάτου.*

*Ένας κυβερνά τους κλήρους ξένος, που ήρθε
από της Σκυθίας —ο Χάλυβας— τα μέρη,
που κληρονομίες και χτήματα μοιράζει,
730ο σκληρόκαρδος, με σίδερο στο χέρι
και τα ζάρια του μ' απόφαση τινάζει,
τόση να κρατούν στην κατοχή τους χώρα
όσο τόπο γης θα πιάνουν πεθαμένοι,
τους μεγάλους των τους κάμπους στερημένοι.*

*Κι όταν θα πέσουν νεκροί
ο ένας απ' τ' άλλου σφαγμένος το χέρι
και το μαυρόπηχτο το αίμα τους πει
το ξερό χόμα της γης,
ποιός καθαρμούς θα προσφέρει;
ποιός θα τους λούσει;
740ω των σπιτιών τους νέες συμφορές
που σ' ένα σμίγεται με τις παλιές!*

*Την αμαρτία λογιάζω την παλιά
τη γοργοπληρωμένη, μα που μένει
ακόμα κι ως την τρίτη τη γενιά:
όταν ο Λάιος στο πείσμα
του Απόλλωνα, που του 'πε τρεις φορές
απ' τα μεσόμαλα μαντεία τα Πυθικά,
αν θέλ' η Θήβα να σωθεί από συμφορές,
να μην αφήσει πίσω του παιδιά.*

*Μ' απ' το γλυκό νικήθηκε ξεπλάνημα
και γέννησε τον ίδιο θάνατό του,
τον πατροκτόνο γιο του
Οιδίποδα, που τόλμησε
μες στο ιερό της μάνας του χωράφι,
που η ύπαρξή του εθράφη,
ρίζα να σπείρει στο αίμα ποτισμένη.
—Μια τρέλα τους ζευγάρωσε τους νιόγαμπρους*

σ' ώρα οργισμένη!

Και τώρα σα μια θάλασσα από συμφορές
το 'να της κύμα πέφτει κι ευτύς άλλο
τρίκορφο πιο μεγάλο
σηκώνεται, που ολόγυρα
στην πρύμνα μας με βρουχησμό κοχλάζει,
ενώ στη μέση βάζει
το φτενό ο πύργος φράχτη μου γι' απαντοχή μας·
και τρέμω, με τους βασιλιάδες της
κι η πόλη μη χαθεί η δική μας..»

Τέλος, ξαναθυμάται τις συμφορές της βασιλικής δυναστείας της πόλης. Τον Λάιο που δεν έδωσε την απαιτούμενη προσοχή στην μαντεία της Πυθίας και δεν προτίμησε να πεθάνει άτεκνος, τον Οιδίποδα που κατάντησε πατροκτόνος και αιμομίκτης καθώς και τον αδερφοκτόνο σπαραγμό που ήταν συνέπεια της πατρικής κατάρας. Στο τρίτο επεισόδιο στίχοι 791-821

ΑΓ. θαρσεΐτε, παῖδες μητέρων τεθραμμένοι.
πόλις πέφενγεν ἤδε δούλιον ζυγόν·
πέπτωκεν ἀνδρῶν ὀβρίμων κομπάσματα·
πόλις δ' ἐν εὐδίᾳ τε καὶ κλυδωνίου
πολλαῖσι πληγαῖς ἄντλον οὐκ ἐδέξατο.
στέγει δὲ πύργος, καὶ πύλας φερεγγύοις
ἐφραζάμεσθα μονομάχοισι προστάταις·
καλῶς ἔχει τὰ πλεῖστ' ἐν ἔξ πυλώμασιν·
τὰς δ' ἐβδόμας ὁ σεμνὸς ἐβδομαγέτας
ἄναξ Απόλλων εἴλετ', Οἰδίπου γένει
κραίνων παλαιὰς Λαΐου δυσβουλίας.
ΧΟ. τί δ' ἐστὶ πρᾶγος νεόκοτον πόλει πλέον;
ΑΓ. πόλις σέσσωται· βασιλέων δ' ὁμοσπόροιν—
[ἄνδρες τεθναῖσιν ἐκ χειρῶν αὐτοκτόνων.]
ΧΟ. τίνες; τί δ' εἴπας; παραφρονῶ φόβῳ λόγου.
ΑΓ. φρονοῦσα νῦν ἄκουσον· Οἰδίπου γένος—
ΧΟ. οἱ γὰρ τάλαινα· μάντις εἰμὶ τῶν κακῶν.
ΑΓ. οὐδ' ἀμφιλέκτως μὴν κατεσποδημένοι—
810**ΧΟ.** ἐκεῖθι κῆλθον; βαρέα δ' οὖν ὄμως φράσον.
ΑΓ. οὕτως ἀδελφαῖς χερσὶν ἠναίρονθ' ἅμα;
ΧΟ. οὕτως ὁ δαίμων κοινὸς ἦν ἀμφοῖν ἄγαν,
ΑΓ. αὐτὸς δ' ἀναλοῖ δῆτα δύσποτμον γένος.
τοιαῦτα χαίρειν καὶ δακρύεσθαι πάρα,
815πόλιν μὲν εὖ πράσσουσαν, οἱ δ' ἐπιστάται,
δισσῶ στρατηγῶ, διέλαχον σφυρηλάτῳ
Σκύθῃ σιδήρῳ κτημάτων παμψησίαν.
ἔξουσι δ' ἦν λάβωσιν ἐν ταφῇ χθονός,
820πατρὸς κατ' εὐχὰς δυσπότημῳ φοροῦμενοι.

[πόλις σέσεται· βασιλέων δ' ὁμοσπόροι
πέπωκεν αἷμα γαῖ' ὑπ' ἀλλήλων φόνῳ.]

ΑΓ. φρονοῦσα νῦν ἄκουσον· Οἰδίπου γένος—

ΧΟ. οἶ' γὰρ τάλαινα· μάντις εἰμὶ τῶν κακῶν.

ΑΓ. οὐδ' ἀμφιλέκτως μὴν κατεσποδημένοι—

810**ΧΟ.** ἐκεῖθι κῆλθον; βαρέα δ' οὖν ὅμως φράσον.

ΑΓ. οὕτως ἀδελφαῖς χερσὶν ἠγαίρονθ' ἅμα;

ΧΟ. οὕτως ὁ δαίμων κοινὸς ἦν ἀμφοῖν ἄγαν,

ΑΓ. αὐτὸς δ' ἀναλοῖ δῆτα δύσποτμον γένος.

τοιαῦτα χαίρειν καὶ δακρῦεσθαι πάρα,

815πόλιν μὲν εὖ πράσσουσαν, οἱ δ' ἐπιστάται,

δισσῶ στρατηγῷ, διέλαχον σφυρηλάτῳ

Σκύθῃ σιδήρῳ κτημάτων παμψησίαν.

ἔξουσι δ' ἦν λάβωσιν ἐν ταφῇ χθονός,

820πατρὸς κατ' εὐχὰς δυσπότητως φορούμενοι.

[πόλις σέσεται· βασιλέων δ' ὁμοσπόροι

πέπωκεν αἷμα γαῖ' ὑπ' ἀλλήλων φόνῳ.]

ΑΓΓΕΛΙΟΦΟΡΟΣ

Πάρτε θάρρος, παιδιά, καλῶν μανάδων γέννες,

ἀπ' τῆς σκλαβιάς τον κίντυνο ξέφυγε ἡ πόλη

καὶ κείνων των τρανῶν οἱ κομπασμοὶ ἔχουν πέσει.

Πέρασ' ἡ μπόρα καὶ δεν ἔκαμε το πλοῖο

νερά ἀπ' το βροντοχτύπημα τῆς τρικυμίας·

βαστούν τα κάστρα, γιατί φράξαμε τις πύλες

μ' ἄξιους νὰ τις φυλάζουνε πολεμιστάδες·

Πάνε καλά τα πιότερα στις ἔξε πύλες·

800τὴν ἑβδομὴν ὁ σεβαστός ὁ εβδομαγέτης

διάλεξε ὁ Φοῖβος βασιλιάς, ν' ἀποτελειώσῃ

πάνω στὸν Οἰδίπου τὴ γενιά τὴν τιμωρία

για τὶς παλιές τὶς κακοκεφαλιές τοῦ Λαίου.

ΧΟΡΟΣ

Ποιό νέο νὰ βρῆκε ξαφνικὸ τὴν πόλη ἀκόμα;

ΑΓΓΕΛΙΟΦΟΡΟΣ

Ἡ πόλη ἔχει σωθεῖ, μα οἱ ὁμόσποροι ἀρχοντές τῆς —

ΧΟΡΟΣ

Ποιοί; τί 'πες; ἀπ' το φόβο μου με πιάνει τρέλα.

ΑΓΓΕΛΙΟΦΟΡΟΣ

Βάστα το νου σου κι ἀκουγε· οἱ γιοὶ τοῦ Οἰδίπου —

ΧΟΡΟΣ

Οἰμένα, ἡ μαύρη, το μαντεύω τί μας βρῆκε.

ΑΓΓΕΛΙΟΦΟΡΟΣ

Λόγο δεν ἔχει· εφάγανε κι οἱ δυο τοὺς χῶμα.

ΧΟΡΟΣ

810Κεῖτοντ' ἐκεῖ νεκροί; βαριά, μα πες μου τα ὅμως.

ΑΓΓΕΛΙΟΦΟΡΟΣ

Έτσι με χέρια αδερφικά πάνε και πάνε.

ΧΟΡΟΣ

Έτσι ήταν και των δυο μαζί παρόμοια η μοίρα.

ΑΓΓΕΛΙΟΦΟΡΟΣ

«...Κι αυτή αφανίζει την τρισάθλια τη γενιά τους.

Τέτοια αφορμή λοιπόν χαράς μαζί και λύπης

έχομ' εμείς· η πόλη μας νικά, μα οι δυο μας

οι βασιλιάδες στρατηγοί με δουλεμένο

σίδερο σκυθικό τα χτήματά τους όλα

μεράσανε και θα 'χουν όση γης θα πάρουν

μέσα στο τάφο, όπου τους έχουν κατεβάσει

820οι ευχές οι κακορίζικες ενός πατέρα.

[Σώθηκ' η πόλη· μα των δυο της βασιλιάδων

ήπιε το αίμα η γης τ' αλληλοσκοτωμού των]...»

ο άγγελος επανέρχεται για να μεταφέρει το μήνυμα, ότι η εχθρική επίθεση δεν είχε καλή έκβαση και ότι η πόλη της Θήβας σώθηκε, αλλά δυστυχώς, στη μονομαχία τους μπροστά στην έβδομη πύλη σκοτώθηκαν τα αδέλφια ο Ετεοκλής και ο Πολυνείκη. Η παραπάνω αφήγηση σίγουρα δημιουργεί αισθήματα ανακούφισης για τη σωτηρία της πόλης αλλά και θλίψη για τη τραγική απώλεια των δύο αδελφών.

Στο στάσιμο 822-1004 ο χορός των Παρθένων δεν μπορεί να μετριάσει την χαρά του για τη σωτηρία της πόλης αλλά και τη ταυτόχρονη θλίψη του για την αδελφοκτονία και ανατρέχει για μια ακόμη φορά στα τραγικά γεγονότα που ξεκινούν από την παραμέλησή μαντείας από τον Λάιο. Στη συνέχεια, μαζί με τις δύο αδελφές των αλληλοσκοτωμένων Αντιγόνη και Ισμήνη, οι οποίες εμφανίζονται στη σκηνή και ήδη έχουν πληροφορηθεί για το θάνατο του αδελφού τους, εμφανίζεται και ο χορός θρηνολογώντας για το χαμό των δύο αδελφών.

Στην έξοδο, στίχοι 1005-1078 εμφανίζεται ένας κήρυκας ο οποίος αναγγέλλει πως οι πρόκριτοι έλαβαν την απόφαση να θάψουν τιμητικά τον Ετεοκλή επειδή τον θεωρούν άξιο προστάτη και μαχητή της πόλης τους αλλά τον αδελφό του τον Πολυνείκη να μην τον ενταφιάσουν, καθώς πίστευαν πως οδήγησε υπό τις διαταγές του ξένο στρατό εναντίον της πατρίδας του. Η Αντιγόνη, στο άκουσμα της παραπάνω απόφασης δηλώνει ευθαρσώς ότι θα ενταφιάσει τον Πολυνείκη και μέσα από μία έντονη δραματικά αντιπαράθεση με τον κήρυκα, που προσπαθεί ματαίως να την μεταπείσει από τη θέληση της να ενταφιάσει τον αδελφό της, υπερασπίζεται το δίκαιο εκείνου που άλλοι αποφασίζουν για τη μεταθανάτια τύχη του.

«...Να σας πω πρέπει, τί έκριναν κι αποφασίζουν

οι πρόκριτοι αυτής της πολιτείας του Κάδμου:

Αυτός ο Ετεοκλής, για όλη την τόση αγάπη

πόδειξε στην πατρίδα μας, αποφασίζουν

ταφή να λάβει μ' όλες τις τιμές στη γη της.

γιατί αποκρούοντας τους εχθρούς, νεκρός να πέσει

στην πατρίδα του θέλησε· και στων θεών μας

1010πιστός τους άγιους τους ναούς, δίχως ψεγάδι,

το θάνατο, που για τους νέους αζίζει, βρήκε.
Αυτή 'ναι που έχω η προσταγή να λέω για τούτον.
Μα όσο γι' αυτόν, τον αδερφό του Πολυνείκη,
άταφος έξω θα ριχτεί θροφή στους σκύλους,
γιατ' ήθελε τη χώρα των Καδμείων ρημάζει,
α δε στεκόταν στο κοντάρι εμπρός του εμπόδιο
κάποιος θεός· μα και νεκρός θα 'χει το κρίμα
στους θεούς των πατέρων μας, που έχει ατιμάσει
φέρνοντας ξένο στράτευμα να κατακτήσει
την πόλη τους· κι έτσι λοιπόν είν' ορισμένο
άξια να λάβει επίχειρα κι άτιμο τάφο
1020απ' τα όρνια μόνο τ' ουρανού, δίχως κανένα
χέρι ακολουθώντας να του ρίξει χώμα επάνω,
δίχως να τιμηθεί με οζύβοια μοιρολόγια,
μηδέ φίλοι το ζόδι του να συνοδέψουν.
Τέτοια αυτή η νέα αρχή της Θήβας έχει ορίσει...»

ΑΝΤΙΓΟΝΗ

«...Μα κι εγώ λέω σ' αυτούς τους άρχοντες της Θήβας:
κι αν δε βρεθεί κανείς μαζί μου να τον θάψει,
πάνω μου εγώ τον κίντυνο μόνη θα πάρω
τον αδερφό μου θάβοντας· κι ούτε ντροπή μου
1030τόχω να δείξω αντάρτισσα γνώμη στη πόλη.
Πολύ ισχυρός δεσμός το κοινό σπλάχνο, απ' όπου
έχομε γεννηθεί, τέκνα μιανής μητέρας
δυστυχισμένης και ενός άμοιρου πατέρα.
Λοιπόν, ψυχή μου, θέλοντας στ' αθέλητά του
πάρε μέρος κακά και, ζωντανή εσύ, δείξε
όλη σου την καρδιά αδερφής στον πεθαμένο.
Όχι, δε θα γευτούν οι λιμάντεροι λύκοι
τις σάρκες του· κανείς στο νου του ας μην το βάλει·
εγώ τον τάφο, εγώ το λάκκο να του σκάψω,
αν και γυναίκα, θα βρω τρόπο και θα φέρω
στου βύσσινου του πέπλου μου τον κόρφο χώμα
1040να τον σκεπάσω, και μην πεις αλλιώς πως θα 'ναι·
τρόπο θα 'βρει το θάρρος μου για να το πράξει.

ΚΗΡΥΚΑΣ

Μη θες στην πόλη ενάντια, σου λέω, να κάμεις.

ΑΝΤΙΓΟΝΗ

Σε με τα περιττά σου λέω κι εγώ μην κρίνεις.

ΚΗΡΥΚΑΣ

Σκληρός ο λαός, μια που απ' τον κίντυνο γλιτώσει.

ΑΝΤΙΓΟΝΗ

Σκληρίζε, μα όμως άταφος αυτός δε μένει.

ΚΗΡΥΚΑΣ

Εχθρό της χώρας θα τιμήσεις συ με τάφο;

ΑΝΤΙΓΟΝΗ

Έκαμαν πια οι θεοί την κρίση τους για τούτον.

ΚΗΡΥΚΑΣ

Όχι όμως πριν τη χώρα του φέρει άνω κάτω.

ΑΝΤΙΓΟΝΗ

Το άδικο θέλησε με άδικο να πλερώσει.

ΚΗΡΥΚΑΣ

1050Μα ενάντια σ' όλους στράφηκε αντίς στον ένα.

ΑΝΤΙΓΟΝΗ

Στερνή από τους θεούς το λόγο κλείνει η Έρις·

μα εγώ θα θάψω αυτόν· κι άλλα μη χάνεις λόγια.

ΚΗΡΥΚΑΣ

Κάμε του κεφαλιού σου· εγώ — είπα κι απόπειπα...»

Ο Αισχύλος ποτέ δεν προέβαλε μία τραγωδία χωρίς να υπάρχει αντίκτυπο κοινωνικό Γι' αυτό και στους «*Επτά Επί Θήβας*» προέβαλε τις συμφορές που έφερε η αιμομιξία στους Θηβαίους και πόσες καταστροφές θα υποκινούσε η αιμομιξία του Κίμωνα για την Αθήνα γνωρίζοντας οι πολίτες ότι ήταν αιμομίχτης. Μάλιστα στους στίχους 592-594

*«..σημάδι ήταν επάνω της· γιατί δε θέλει
να φαίνεται ξεχωριστός, μα να 'ναι αλήθεια
βαθύ καρπολογώντας μες στο νου του αυλάκι,
απ' ούθε οι καλοστόχαστες βουλές βλασταίνουν...»*

ο Αισχύλος, προβάλλει, τον μάντη Αμφιάραο που διακρινόταν για τη μετριοπάθειά του και τη σύνεσή του με τον ολιγαρχικό Αριστείδη προσπαθώντας να ενισχύσει τη συμπεριφορά και το θετικό πρότυπο που αυτός αποτελούσε για τους Αθηναίους. Ο Κίμωνας εκείνη την περίοδο, ετοιμαζόταν να καταδικάσει σε θάνατο τον Θεμιστοκλή και ο Αισχύλος μέσα από το έργο του, προσπαθεί να υπενθυμίσει στους συμπολίτες του όλα όσα έπραξε ο Θεμιστοκλής προκειμένου να τους σώσει από τη καταστροφή των Περσών.

Στο έργο του «*Επτά Επί Θήβας*», ο Αισχύλος αφορμάται από τη φιλονικία ανάμεσα στα δύο παιδιά του Οιδίποδα, τον Ετεοκλή και τον Πολυνείκη που στην ουσία αλληλοσκοτώνεται για τη διεκδίκηση του θρόνου και της εξουσίας στην Θήβα. Ουσιαστικά όμως πρόκειται για την κατάρα που κυνηγάει τρεις γενιές ανθρώπων οι οποίες παρατηρούμε να επιλέγουν λανθασμένες, υβριστικές, ανήθικες και καταστροφικές εν τέλει αποφάσεις. Πρόκειται για ένα έργο που οι ήρωες του και ο οίκος τους οδηγούν ολόκληρη την πόλη των Θηβών στην καταστροφή. Είναι ένα έργο που μέσα στο μεγαλείο της ποιητικής των στίχων του Αισχύλου λανθάνουν μηνύματα άμεσα συσχετιζόμενα με τις λανθασμένες επιλογές ανθρώπων χωρίς ηθικό αξιακό κώδικα που μετατρέπονται από ελεύθερα όντα σε υποχείρια των παθών τους. Έτσι, η ελευθερία τους καταστρατηγείται πρώτα σε προσωπικό επίπεδο και κατ' επέκταση σε κοινωνικό. Ένας οίκος οδηγεί στην καταστροφή και στην απώλεια μία ολόκληρη πόλη.

Στα τείχη της Θήβας, διαδραματίζονται οι τελευταίες κινήσεις πριν την αδελφοκτονία και οι τελευταίες πράξεις του δράματος και της τραγωδίας του οίκου των Λαβδακιδών. Οι Αργείοι τάσσονται στο πλευρό του Πολυνείκη αλλά η συμπεριφορά τους χαρακτηρίζεται από αλαζονεία και ύβρη προκαλώντας την οργή των θεών. Ο Ετεοκλής

με τους Θηβαίους, προσπαθούν να υπερασπιστούν την πατρίδα τους πολεμώντας με αυταπάρνηση για εκείνην και ικανοποιώντας το ύψιστο χρέος τους προς την πατρίδα τους. Την πατρίδα, την οποία τους έδωσε τη δυνατότητα να ανατραφούν. Πολέμησαν με αυταπάρνηση και θάρρος όχι υβριστικά και αλαζονικά.

Στην εξέλιξη του δράματος παρουσιάζονται ποικίλα στοιχεία που εντείνουν τη τραγικότητα και υπερτονίζουν τη τραγικότητα της αδελφοκτονίας με τον αντίκτυπο που αυτή είχε στους κόλπους της Θηβαϊκής κοινωνίας. Κατά τον Sommerstein από το σημείο που πιστεύαμε πως ο Ετεοκλής είναι ο σωτήρας της πόλης αποδεικνύεται πως και τα δύο αδέρφια συντελούν στην καταστροφή της πόλης τους και ο Λάιος θέτοντας τελικά ως στόχο τη διαιώνιση της γενιάς του κατάφερε να οδηγήσει στην καταστροφή και το γένος του και την πόλη του.²⁸

Συνεχίζοντας ο Sommerstein τονίζει πως η αρχική θέση του Λαΐου ότι θα έσωζε την πόλη μόνο αν έμενε άτεκνος και η παρακοή αυτής της υπόσχεσης οδήγησε στη τραγική εξέλιξη όχι μόνο της γενιά του αλλά και της πατρίδας του.²⁹ Έτσι η ζωή του Λαΐου και του οίκου του ήταν άμεσα συνυφασμένη με τη ζωή και την ιστορική συνέχεια της πόλης της Θήβας.

Προχωρώντας την ανάλυσή μας παρατηρούμε πως ο ποιητής τοποθετούσε τους Αργείους με μία συμπεριφορά που περισσότερο άρμοζε σε συμπεριφορά βαρβάρων και λιγότερο σε Έλληνες. Χαρακτηριστικά στους στίχους 169-170 οι Αργείοι καλούνταν ως «ετερόφωνοι» όπως ήταν και οι Πέρσες Βάρβαροι μόνιμη απειλή για χρόνια των Ελλήνων. Επίσης οι ασπίδες τους ως πολιτιστικό στοιχείο ήταν κατασκευασμένες από χρυσό με πλούσια διακόσμηση όπως ήταν και των Περσών ενώ δεν δίσταζαν να γίνουν ιερόσυλοι καταστρέφοντας τα ιερά και όσια των Θηβαίων χωρίς κανένα σεβασμό. Συμπεριφορά που πάλι δεν άρμοζε στον κλασικό πολιτισμό της ελληνικής αρχαιότητας, ο οποίος διαπνεόταν από τις αρχές της δημοκρατίας.

Η τραγωδία *Επτά Επί Θήβας* ενέχει και πολιτικά στοιχεία καθώς μας είναι γνωστό ότι ακολουθούσε πολιτική πολύ κοντά στους Πέρσες και μακριά από την Αθήνα. Η τραγωδία παρουσιάστηκε στην Αθήνα όταν ο Αισχύλος είχε επιστρέψει για δεύτερη φορά από την Σικελία που είχε καταφύγει για να μην καταδικαστεί από τον Κίμωνα για το έργο του Πέρσες.

Αναλύοντας τα ιστορικά και πολιτιστικά δεδομένα που προαναφέραμε προχωράμε στη γενικότερη αντίθεση δούλου ελεύθερου που τόσο υπαινικτικά μπορούμε να ισχυριστούμε πως ενυπάρχει στο έργο του Αισχύλου «*Επτά Επί Θήβας*». Πιο συγκεκριμένα, η αξία του συλλογικού συμφέροντος έναντι του ατομικού είναι γνωστό ότι αποτελούσε βασικό στοιχείο στην αρχαιοελληνική κοινωνία και πως η καταπάτηση βασικών αρχών του ηθικού και αξιακού κώδικα της εποχής αποτελούσε κατά συνέπεια και κίνδυνο για την ίδια την πόλη στο σύνολο της. Μέσα λοιπόν από τους στίχους των «*Επτά Επί Θήβας*» και της τραγικότητας του γένους των Λαβδακιδών αποδεικνύεται, ότι ο αφανισμός της πόλης της Θήβας είναι το φυσικό επακόλουθο της καταστροφής ενός οίκου, του οίκου του Λαΐου που αλαζονικά υπερέβη όλα εκείνα που θα οδηγούσαν

²⁸ Alan H Sommerstein 2016 -σελ 136-137.

²⁹ Alan H Sommerstein 2016-σελ 130.

τη Θήβα στη σωτηρία της³⁰. Για μία ακόμη φορά, ιστορικά και κοινωνιολογικά ο Αισχύλος μέσα από το έργο του υπερτονίζει την αξία των θεμελιωδών αρχών της δημοκρατίας σε σχέση με την αξία της αριστοκρατικής γενιάς και ιδιόμορφης νομιμοφροσύνης που αυτή επέβαλλε στα μέλη της. Αντιμετωπίζοντας τα αυτά και μόνο ως κυρίαρχα στοιχεία με υποτελείς όλους όσους δεν είχαν τη τύχη να γεννηθούν και να εξελιχθούν σε μια αριστοκρατική γενιά. Με αυτό όμως το κοινωνικό μοντέλο το ατομικό συμφέρον υπερίσχυε του συλλογικού και οι πολλοί οδηγούνταν στην εκμετάλλευση από τους λίγους.

Οι «*Επτά Επί Θήβας*» είναι το τρίτο μέρος μιας τριλογίας αναφερόμενης στην Θήβα. Το πρώτο μέρος της Λάιος και το δεύτερο Οιδίπους δεν έχουν σωθεί. Ωστόσο, γίνεται αντιληπτό πως αν θέλαμε να συσχετίσουμε το τρίτο μέρος με τα άλλα δύο μέρη θα αντιλαμβανόμαστε ότι το πρώτο μέρος αφορά τη μη υπακοή του Λαΐου στο να μην διαιωνίσει το είδος και το δεύτερο Οιδίποδας την αιμομιξία που προκάλεσε ο γάμος του με την μητέρα του.

Στο έργο που μας απασχολεί, παρατηρούμε, την τραγική μοίρα του ανθρώπου. Ο Ετεοκλής ετοιμάζεται για τη μάχη με σκοπό να υπερασπιστεί την πατρίδα του. Γνωρίζει ότι οδεύει στο δρόμο της καταστροφής στους στίχους και στους στίχους 702-704 προσδιορίζεται ξεκάθαρα ο σκοπός της ανθρώπινης δράσης από τη θεϊκή βούληση.

Οι ένοπλοι πολίτες, οι διαταγές του προς τους άντρες, έκκληση του για την επείγουσα οργάνωση της άμυνας στις πύλες της πόλης και η προσευχή του Ετεοκλή για την ασφάλεια και τη σωτηρία της αποτελούν στοιχεία για την πόλη. Μία λέξη που κατά τον Sommerstein³¹ συναντάται σαράντα οχτώ φορές, ενώ δεν αναφέρονται ούτε κάποιος πολέμαρχος, ούτε κάποιος εχθρός ούτε κάποιος φίλος εκτός από τον Ετεοκλή και τον Άδραστο.

Στη σκηνή των ασπίδων το επίκεντρο της δράσης μετακινείται κατά κάποιον τρόπο από την κοινότητα ως σύνολο στους επτά προμάχους που θα αναλάβουν την ευθύνη της υπεράσπισης της αλλά και αυτή όπως και οι πολέμαρχοι των εχθρών που επιτίθενται στις διάφορες πύλες, μοιάζουν αρχικά περισσότερο με απρόσωπες απειλές ή ανώνυμοι υπερασπιστές της κοινότητας παρά εξατομικευμένες προσωπικότητες. Ένα ακούγεται τίποτε, επί παραδείγματι για την πολυτάραχη προσωπική και οικογενειακή ιστορία του Τυδέα. Αυτός και οι άλλοι στρατηγοί του, δεν είναι τίποτα περισσότερο από απλές αναφορές ονομάτων που παρατίθενται γενικόλογα. Οι πρώτοι τέσσερις υπερασπιστές είναι απολύτως αφοσιωμένοι στην πόλη.

Για μία ακόμη φορά ο Αισχύλος συνέδεσε το περιεχόμενο του έργου του με την πολιτική κατάσταση στην πόλη της Αθήνας ανακαλώντας έμμεσα στη μνήμη όλων τους περσικούς πολέμους και τον αντίκτυπο που αυτοί είχαν για τους Αθηναίους. Η καταστροφή του γένους του Λαΐου δεν είναι τυχαία καθώς συμβολίζει ακόμη και την καταστροφή ενός πολιτεύματος που το ατομικό συμφέρον υπέτασσε το συλλογικό.

Το έργο του Αισχύλου «*Επτά Επί Θήβας*» είναι μεστόν Άρεως δηλαδή είναι γεμάτο από το πνεύμα του πολέμου. Ο Αισχύλος με το συγκεκριμένο έργο του ήταν σίγουρος πως καλλιέργησε στους Αθηναίους την αρετή, την ηθική την τόλμη και το θάρρος. Είναι

³⁰ Alan H. Sommerstein (2016)- -σελ 136

³¹ Alan H. Sommerstein (2016)-σελ 131

όμως γνωστή η απάντηση που του έδωσε ο Ευριπίδης επισημαίνοντάς του ότι με το έργο του «*Επτά Επί Θήβας*» έκανε τους Θηβαίους ακόμη πιο γενναίους ,τονίζοντας του ότι γι αυτό το λόγο θα έπρεπε να αισθάνεται τύψεις.

Οι θηβαίοι υπερασπίζονται τη μητέρα Γη τους με αυταπάρνηση, πάθος και πίστη στην επιτυχία του αγώνα τους εφόσον γνωρίζουν ότι κάνουν αυτό που επιτάσσει το χρέος τους για την πατρίδα. Μαζί με τα δύο αδέρφια αγωνίζονται οι ευγενείς και έντιμοι Θηβαίοι εναντίον των υβριστών, αλαζόνων και ανυπάκουων Αργείων.

Οι ευγενείς γίνονται οι ακόλουθοί του Ετεοκλή ενώ οι Αργείοι γίνονται υποχείριο όργανο στα χέρια του Πολυνείκη. Ο πόλεμος στις πύλες της Θήβας είναι πόλεμος μεταξύ των δύο αδελφών που η εμμονή τους για τη διεκδίκηση του θρόνου τους φέρνει αντιμέτωπους με τον θάνατο και την οριστική αφάνεια

Αυτό που τελικά υπερισχύει είναι ένα λουτρό αίματος που εκδηλώνεται πότε ως μάχη εναντίον του θεού, πότε ως τιμωρία της αιμομιξίας και πότε ως αδελφοκτονία.

ΤΟ ΒΑΘΥΤΕΡΟ ΝΟΗΜΑ ΤΩΝ ΕΠΤΑ ΕΠΙ ΘΗΒΑΣ

Το βαθύτερο νόημα του έργου, σχετίζεται με το τέλος του γένους των Λαβδακιδών. Ουσιαστικά όμως, πρόκειται, για ένα έργο κριτικής της αυθαιρεσίας της μοναρχίας. Επρόκειτο για τις τραγικές συνέπειες που επέφεραν στην πόλη των Θηβών οι αυθαιρεσίες της εξουσία, οδηγώντας στην καταστροφή τους πολίτες. Η κοινή πατρική καταγωγή των δύο αδελφών, τους είχε επιβαρύνει με την πατρική κατάρα της αιμομιξίας του Οιδίποδα. Αλλά και η κατάρα του Οιδίποδα να μην υπήρχε πολύ πιθανά οι ίδιοι οι πρωταγωνιστές θα οδηγούνταν και οι δύο στον θάνατο εφόσον το πάθος για την κατάκτηση του θρόνου και την εξουσία πάλι θα τους οδηγούσε στον θάνατο. Αν αυτό δεν γινόταν τότε, δεν θα άγγιζε τα ανθρώπινα όρια. Θύματα τους όμως γινόντουσαν αυτομάτως και οι ίδιοι οι πολίτες κάτι που δεν θα συνέβαινε στην περίπτωση της δημοκρατικής διακυβέρνησης. Παρατηρούμε δηλαδή ότι οι αποφάσεις μόνο του απόλυτου μονάρχη έχουν ισχύ και ότι έπρεπε να τους υπακούουν τυφλά όλοι οι όσοι βρίσκονταν κάτω από την κυριαρχία τους.

Το αριστοκρατικό πολίτευμα στηριζόταν στο κληρονομικό αξίωμα ενώ η δημοκρατία στη απόφαση και στη θέληση του κοινού. Αυτό προσπαθούσε ο Κλεισθένης μέσω του διαχωρισμού των φυλών να επιτύχει δηλαδή την κατάργηση της δυνατότητας ορισμένων πολιτών να παραμένουν στην εξουσία χωρίς τη θέληση της πλειοψηφίας των πολιτών.

Επιπλέον, αυτό που συνέβαινε ουσιαστικά στην Θήβα ήταν η ακολουθία της φιλοπερσικής πολιτικής και η άρνησή της να έχει φιλικές σχέσεις με την Θήβα. Εξαιτίας επιπλέον της αντιπάθειας που είχαν οι Αθηναίοι για τους θηβαίους ο τραγικός ποιητής δεν την αναφέρει με το όνομά της σε κανένα σημείο του έργου.³²

Η επιθετική πολιτική των Αθηναίων προβλημάτιζε τον ποιητή που παρόλη τη συμμετοχή του στον πόλεμο ήταν φιλειρηνιστής και δεν μπορούσε να αρνηθεί την επίδραση που είχαν σε εκείνον οι πόλεμοι με τους Πέρσες. Ο απόλυτος μονάρχης και σε αυτό το έργο παρουσιάζεται ουσιαστικά, να μην επιθυμεί τη διεξαγωγή αυτού του πολέμου στον οποίο καλείται να ανταπεξέλθει με σκοπό να σώσει την πόλη του και γι αυτό επικαλείται τους θεούς να τον βοηθήσουν καθώς ο ίδιος αισθάνεται την αδυναμία του.³³

Ο Αισχύλος και σε αυτό το έργο του συνέδεσε το πολίτευμα της μοναρχίας ως αίτιο βασικό για τη διεξαγωγή του πολέμου. Το έργο είναι καθαρά αντιπολεμικό και ανακαλεί στη μνήμη των πολιτών τα δεινά των περσικών πολέμων. Παράλληλα στο έργο είναι ολοφάνερη η επιθυμία του ποιητή να μην υπάρχει διάδοχος για κανένα από τα δύο αδέρφια προκειμένου να μην συνεχιστεί το μiasμένο γένος αλλά και η συνέχεια ενός μοναρχικού πολιτεύματος.

Η φρίκη του πολέμου, ολοκληρώθηκε, ταυτόχρονα όμως ολοκληρώθηκε και ο θεσμός της βασιλείας, η πόλη κατάφερε να νικήσει και είναι πια έτοιμη να θεσπίσει νέους

³² Σούρας 1966:σελ 84

³³ Podlecki 1999: σελ 29

πολιτειακούς θεσμούς ανώτερους που δεν θα βασίζονταν σε κληρονομικά γένη και αξιώματα. Η υπαινικτική διάθεση του Αισχύλου, σε ό,τι αφορά το πολιτειακό ζήτημα και η έλλειψη ξεκάθαρης αναφοράς οφειλόταν στο γεγονός ότι ο Αισχύλος δεν αισθανόταν ασφάλεια ώστε να προκαλέσει τους ολιγαρχικούς της Αθήνας.

Οι Αθηναίοι βέβαια πολίτες ήταν ικανοί να αντιληφθούν τους υπαινιγμούς της αισχύλειας ποιητικής τέχνης εφόσον το θέμα της αιμομιξίας ανακαλούσε στις μνήμες τους και την αιμομικτική συμπεριφορά του Κίμωνα ο οποίος δεν ήταν αιμομίκτης εν αγνοία του όπως ο Οιδίποδας. Ο Κίμωνας συνεργαζόταν με το ολιγαρχικό πολίτευμα της Σπάρτης αλλά ήταν κι εκείνος που με τα λόγια και τις πράξεις του οδήγησε τους Αθηναίους να καταδικάσουν τον εξόριστο Θεμιστοκλή σε θάνατο.³⁴

Ο Αριστείδης που ήταν πολιτικός και έχαιρε της εκτιμήσεως των Αθηναίων επηρεαζόταν από τον Κίμωνα κι ενώ είχε συνεργαστεί με τα προηγούμενα χρόνια με τον Θεμιστοκλή και τον υποστήριξε τόσο στην ναυμαχία της Σαλαμίνας όσο και στην συμμαχία με την Δήλο λόγω της επιρροής του Κίμωνα είχε αντιφατική συμπεριφορά. Την προσωπικότητα του Αριστείδη, ο Αισχύλος, την προσέγγισε μέσα από τη προβολή της προσωπικότητας του Αμφιάραου που ήταν στρατηγός του Πολυνείκη και παρουσιαζόταν ως ο πιο συνετός αντίπαλος του βασιλιά Έτεοκλή. Ο Αισχύλος, χρησιμοποίησε τον Αμφιάραο στην τραγωδία του ως παράδειγμα προς τον Αριστείδη για να οριοθετήσει τις απαιτήσεις του Κίμωνα. Όμως και ο ίδιος ο Κίμωνας καταδικάστηκε εκείνη τη χρονιά σε εξορία και δεν μπόρεσε να συλλάβει τον υπαινιγμό του Αισχύλου προς το πρόσωπό του.

Η περίοδος όμως πολιτειακών αναταραχών στην Αθήνα συνεχίστηκαν καθώς ο Θεμιστοκλής παρατηρώντας την επιρροή του Κίμωνα στην Αθήνα να αυξάνεται επέλεξε να καταφύγει στην αυλή του Πέρση βασιλιά Αρταξέρξη, γεγονός που έκανε τους Αθηναίους να πιστέψουν πως τελικά ήταν προδότης. Έτσι οι Αθηναίοι έβρισκαν πραγματικούς λόγους για να υποστηρίξουν την πολιτική του ολιγαρχικού Κίμωνα. Ο Αριστείδης όμως πέθανε το ίδιο έτος και δεν εισακούστηκαν οι έμμεσες συμβουλές του Αισχύλου. Τα αποτελέσματα της επικράτησης της ολιγαρχίας αποκαλύφθηκαν αργότερα, όταν μετά από μισό αιώνα η φιλολακωνική πολιτική ενισχύθηκε με την επικράτηση των Τριάντα Τυράννων στους κόλπους της Αθήνας.

³⁴ Σούρας 1966:σελ 91

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΥΠΟΔΟΥΛΩΣΗΣ ΣΤΟ ΕΡΓΟ «ΕΠΤΑ ΕΠΙ ΘΗΒΑΣ»

Ο Ετεοκλής πίστευε ότι η μοίρα του ήταν τραγική κάτι που επιβεβαιώνεται και από το χορό και από τον Αγγελιοφόρο. Συμφωνούν με στίχους που τονίζουν την κατάρα του Λαΐου ο οποίος παράκουσε τον χρησμό του Απόλλωνα κι έφερε στη ζωή έναν διάδοχο³⁵. Βέβαια αναλύοντας ακόμη περισσότερο τα γεγονότα ανακαλύπτουμε πως οι τραγικές εξελίξεις είναι αποτέλεσμα και ανθρώπινων παραγόντων.

Το στοιχείο που είναι άμεσα συνυφασμένο με το κοσμικό εμπλέκεται με το θεϊκό γεγονός που τα κάνει να λειτουργούν παράλληλα. Κανένας δεν θα μπορούσε να προβλέψει τον αλληλοσκοτωμό των δύο αδελφών. Από τον πρόλογο, βλέπουμε τις προετοιμασίες που επιτάσσει ο πόλεμος και τη χρήση του β ρηματικού προσώπου προς τους κατοίκους της Θήβας προκειμένου να μην καθυστερήσουν να προετοιμαστούν.

Στις Πύλες της πόλης βρίσκονται οι εχθροί ενώ ο Ετεοκλής γνωρίζει πως μέσα σε αυτούς βρίσκεται και ο αδελφός του ο Πολυνείκης. Αυτή η ιδέα τον τρομάζει, καθώς στοιχειώνει η κατάρα του πατέρα του. Δεν γνωρίζει όμως ούτε για την επικείμενη μονομαχία ούτε για τη τραγική εξέλιξή της. Ως προς την επιλογή, με ποιόν θα αγωνιστεί ο Ετεοκλής παρατηρούμε πως υπάρχει μία αναποφασιστικότητα που ουσιαστικά υπηρετεί την οικονομία του δράματος. Αποφασισμένος, να αντιμετωπίσει τελικά τον αδελφό του υποδουλώνεται στη μοίρα του και σε ό,τι εκείνη έχει ορίσει. Ο θάνατός του είναι αναπόφευκτος, κάτι που ο ίδιος πιθανόν να μην αισθανόταν.

Ο Χορός προσπαθεί να μεταπείσει τον ετοιμοπόλεμο πια Ετεοκλή γιατί πιστεύει πως ακόμη και αν είναι προδιαγεγραμμένο να υποταχθεί στη μοίρα του ο Ετεοκλής η τελική από μέρους του έλλογη απόφαση θα αλλάξει όλα τα δεδομένα ³⁶

Και σε αυτό το έργο ο Αισχύλος, παραθέτει στοιχεία για την παράβαση του ηθικού και του δικαίου καθώς και όλες τις ζοφερές συνέπειες που αυτά επιφέρουν στους ανθρώπους. Στην περίπτωση του συγκεκριμένου έργου, το δίκαιο εκπροσωπείται από τον Αμφιάραο που προβάλλεται από τον ποιητή ως ένας άνθρωπος που σέβεται τα θεία, ακέραιος που διαθέτει πλήθος αρετών και που μπορεί με νηφαλιότητα να διακρίνει όλα όσα οδηγούν τους δύο αδελφούς στην καταστροφή Συγκεκριμένα, παρατηρούμε ότι καταδικάζει τη συμπεριφορά του Πολυνείκη που στρέφεται με το στρατό του έναντι της πατρίδας του αλλά ταυτόχρονα ευθύνες επιρρίπτει και στον Ετεοκλή καθώς η συμπεριφορά και των δύο δηλώνει υποδούλωση όχι σε κάποιον ξένο-βάρβαρο κατακτητή αλλά στα ίδια τους τα πάθη για να διεκδικήσουν και οι δύο τον ίδιο θρόνο και την περιουσία του Οιδίποδα.

Επίσης, ο τρόπος επιλογής της πύλης που θα υπερασπιστή ο κάθε πολεμιστής παρατηρούμε πως είναι αποτέλεσμα κλήρου και επομένως θεϊκής παρέμβασης προκειμένου να υπηρετηθεί η οικονομία του έργου. Από το στίχο 653 ο Ετεοκλής συμπεριφέρεται παρακινημένος από τη μοίρα. Η σύμπτωση όπως την αντιλαμβάνεται

³⁵ Alan H. Sommerstein- σελ 121

³⁶ Alan H. Sommerstein -σελ 121

εκείνος να αγωνιστεί εναντίον του αδελφού του εκλαμβάνεται ως έργο κακόβουλης μοίρας.³⁷

Το έργο «*Επτά Επί Θήβας*», παρατηρούμε να υπάρχει εκ μέρους του ποιητή μία σύνδεση ανάμεσα στις θεϊκές και στις ηθικές δυνάμεις. Οι θεϊκές δυνάμεις όμως λειτουργούν ταυτόχρονα ως εξισορροπητικοί παράγοντες για τους ανθρώπους. Παράλληλα όμως, συναντάμε και τις ισχυρές ηθικές δυνάμεις που υπάρχουν μέσα στην ανθρώπινη ύπαρξη και την κατευθύνουν σθεναρά. Μέσα από αυτό το σχήμα, παρατηρούμε πως ουσιαστικά η ανθρώπινη βούληση είναι ενισχυμένη για μία ακόμη φορά στα έργα του Αισχύλου και δίνει στον άνθρωπο τη δυνατότητα να επιλέγει όσα εκείνος θεωρεί σωστά. Οι πράξεις του θα αποτελέσουν και τον κριτή για την περαιτέρω εξέλιξή του και εξύψωσή του ή αντίστοιχα πτώση του.

Μελετώντας σε βάθος συναντάμε τους στίχους 695-697 στους οποίους κορυφώνεται η αντιπαράθεση Χορού και Ετεοκλή για την επικείμενη μάχη μεταξύ των δύο αδελφών. Σε αυτό το σημείο υπάρχει άμεση εμπλοκή της θείας με την ανθρώπινη βούληση.

*«...Γιατ' η κακιά μαύρη Κατάρα ενός πατέρα
καθώντας πλάι μου αδάκρυτη με ξερά μάτια
μου λέει πως κέρδος μια ώρα πριν να 'ρθει το τέλος...»*

Ετεοκλής και Πολυνείκης αλληλοσφάζονται λόγω του θανάσιμου μίσους που τρέφει ο ένας για τον άλλο. Οι στίχοι 636-638 και 658-675 φανερώνουν το μίσος.

*«...άρχοντας κηρυχθεί, της νίκης ν' αλαλάζει
τον παιάνα, κι έπειτα να μετρηθεί με σένα
κι ή σε σκοτώσει και νεκρός δίπλα σου να πέσει,
ή, ζωντανός, σου εκδικηθεί την ατιμία
της εξορίας του διώχοντα έτσι και σένα.*

*Όσο γι' αυτόν, που αξίζει αλήθεια τ' όνομά του,
τον Πολυνείκη, γρήγορα θα ιδούμε ως πόσο
το έμβλημα θα του στέρξει κι αν τον φέρουν πίσω
660τα χρυσά γράμματα που πάνω στην ασπίδα
με της ψυχής του ξεχειλίζουνε τη λύσσα.
Γιατί αν του παραστέκονταν του Δία η κόρη,
Δίκη η παρθένα, στα έργα του και τις βουλές του,
ίσως να γίνονταν κι αυτό· μα ούτε σα βγήκε
απ' της μητέρας τα σκοτάδια, ούτε στα χρόνια
που μεγάλωνε κι έφτασε στα πρώτα νιάτα
κι ούτε σαν πύκνωσαν οι τρίχες του γενιού του,
η Δίκη καταδέχτηκε να τον κοιτάξει·
κι ουδέ τώρα πιστεύω, που ήρθε να χαλάσει
την πατρική του γη, πως πλάι του θενά στέκει·
ή ολωσδιόλου ψευτονόματη θενά 'ταν*

³⁷ Alan H. Sommerstein- -σελ 127

*η Δίκη, αν είχε συντροφιά με τέτοιο άντρα,
που η τόλμη του δε σταματά μπρος σ' όποιο κρίμα...»*

Ο θάνατος τους επίσης είναι έργο του Απόλλωνα στίχοι 800-802

*«...Πάνε καλά τα πιότερα στις έξε πύλες·
την έβδομη ο σεβαστός ο εβδομαγέτης
διάλεξε ο Φοίβος βασιλιάς, ν' αποτελειώσει
πάνω στου Οιδίπου τη γενιά την τιμωρία
για τις παλιές τις κακοκεφαλιές του Λαίου...»*

ως ανταπόδοση της ανυπακοής του βασιλιά Λαΐου στο χρησμό, ενσαρκώνοντας την κατάρα του πατέρα.

Ο άγγελος προσπαθεί να ισοροπήσει τη χαρά με τη λύπη αλλά και στο τέλος καταλήγει στη λύπη, στίχοι 811-813 και 815-819

«..Έτσι με χέρια αδερφικά πάνε και πάνε.

ΧΟΡΟΣ

Έτσ' ήταν και των δυο μαζί παρόμοια η μοίρα.

ΑΓΓΕΛΙΟΦΟΡΟΣ

Κι αυτή αφανίζει την τρισάθλια τη γενιά τους...»

Και στους στίχους 822-831 ο χορός ρωτά τον εαυτό του, αν χαίρεται για τη σωτηρία της πόλης ή αν θρηνεί τον θάνατο των δύο αδελφών και απαντά πως θρηνεί την απώλεια του Ετεοκλή και του Πολυνείκη.

*«..Σώθηκ' η πόλη· μα των δυο της βασιλιάδων
ήπιε το αίμα η γης τ' αλληλοσκοτωμού των*

ΧΟΡΟΣ

*Παντοδύναμε Δία και πολιούχοι θεοί,
που τους πύργους του Κάδμου γλιτώσατε' αυτούς,
σε χαρά να ξεσπάσω κι ύμνους τάχα να πω
στων Θηβών τον προστάτη Σωτήρα,
ή να κλάψω πικρά τους κακότυχους δυο
θλιβερούς πολεμάρχους,
830που με τ' όνομ' αλήθεια πολύ ταιριαστό
απ' τη άθρη διχόνοιά τους πάνε;..»*

Τέλος, από τον στίχο 1005-1078 φαίνεται η σαφής διάκριση, ανάμεσα στον αδελφό που πέθανε για να την υπερασπιστεί και στον αδελφό που πέθανε στην προσπάθειά του να διεκδικήσει τον θρόνο

*<<...Αυτός ο Ετεοκλής, για όλη την τόση αγάπη
πόδειξε στην πατρίδα μας, αποφασίζουν
ταφή να λάβει μ' όλες τις τιμές στη γη της.
γιατί αποκρούοντας τους εχθρούς, νεκρός να πέσει
στην πατρίδα του θέλησε· και στων θεών μας
πιστός τους άγιους τους ναούς, δίχως ψεγάδι,
το θάνατο, που για τους νέους αξίζει, βρήκε...»*

«...Αυτή 'ναι που έχω η προσταγή να λέω για τούτον.
Μα όσο γι' αυτόν, τον αδερφό του Πολυνείκη,
άταφος έξω θα ριχτεί θροφή στους σκύλους,
γιατ' ήθελε τη χώρα των Καδμείων ρημάζει,
α δε στεκόταν στο κοντάρι εμπρός του εμπόδιο
κάποιος θεός· μα και νεκρός θα 'χει το κρίμα
στους θεούς των πατέρων μας, που έχει ατιμάσει
φέρνοντας ξένο στράτευμα να καταχτήσει
την πόλη τους· κι έτσι λοιπόν είν' ορισμένο
άξια να λάβει επίχειρα κι άτιμο τάφο
1020απ' τα όρνια μόνο τ' ουρανού, δίχως κανένα
χέρι ακολουθώντας να του ρίξει χώμα επάνω,
δίχως να τιμηθεί με οζύβρα μοιρολόγια,
μηδέ φίλοι το ζόδι του να συνοδέσουν.
Τέτοια αυτή η νέα αρχή της Θήβας έχει ορίσει.

Ό,τι να 'θελε η πόλη ας τους έκανε
το νεκρό Πολυνείκη όσοι κλάψουνε,
μα εμείς όμως μαζί να τον θάψομε
συνοδεία θενα πάμε στο ζόδι του.
γιατί αυτό πένθος είναι για ολόκληρη
1070τη γενιά· ενώ η πόλη μια έτσι μια αλλιώς
παραδέχεται πάντα το δίκιο...»

Μελετώντας, επομένως αναλυτικά το έργο «Επτά Επί Θήβας» αντιλαμβανόμαστε πως η υποδούλωση ξεκινάει από τη στιγμή που ο Λάιος δείχνει ανυπάκουος έναντι του χρησμού. Ο χρησμός και η τήρησή του αποδεικνύονται σωτήρια για την πόλη και τη συνέχειά της. Όπως και η μη τήρηση του αντίστοιχα καταστροφική. Ο Sommerstein σημειώνει χαρακτηριστικά «Από τους Επτά Επί Θήβας τεκμαίρεται ότι σύμφωνα με τον Αισχύλο, η απάντηση στο ερώτημα είναι ότι ο Απόλλων επειδή φαίνεται παραπάνω από μία φορά τιμωρός του Λαίου (691,745,800-802) γίνεται όχι μόνο αιτία του θριάμβου του Οιδίποδα αλλά και της αιμομιξίας του αλλά και του θανάτου του Λαίου. Έτσι η ανυπακοή του Λαίου και η ταχύτατη τιμωρία του στίχος 743,η οποία δεν είναι η τελευταία επειδή οι συνέπειές της επεκτείνονται εως και τη τρίτη γενιά, θέτουν δεύτερη φορά σε θανάσιμο κίνδυνο την Θήβα.»

«..... όλη, στο Φοίβο η βδελυχή, του Λαίου η γέννα...»

«... όταν ο Λάιος στο πείσμα του Απόλλωνα, που του 'πε τρεις φορές
απ' τα μεσόμαλα μαντεία τα Πυθικά,
αν θέλ' η Θήβα να σωθεί από συμφορές,
να μην αφήσει πίσω του παιδιά...»

«... την έβδομη ο σεβαστός ο εβδομαγέτης
διάλεξε ο Φοίβος βασιλιάς, ν' αποτελειώσει
πάνω στον Οιδίπου τη γενιά την τιμωρία
για τις παλιές τις κακοκεφαλιές του Λαίου....»

Στα λυρικά μέρη του χορού, στίχοι 875-1004, παρατηρούμε στοιχεία της μοναρχίας τα οποία έχουν παρόμοια αφηγηματική σύνθεση με το έργο του Αισχύλου Πέρσες. Τα δραματικά γεγονότα αποδίδονται με αφηγηματικό τρόπο ενώ η τραγικότητα του Ετεοκλή δεν σχετίζεται με καμία παρόμοια αφήγηση των πρωταγωνιστικών ρόλων των Περσών.³⁸

«...ἰὼ ἰὼ δύσφρονες, φίλων ἄπιστοι καὶ κακῶν ἀτρύμονες,
δόμους ἐλόντες πατρώ-ους μέλαιοι σὺν ἀλκᾷ.
— μέλαιοι δῆθ' οἱ μελέους θανάτους ἠῦροντο δόμων ἐπὶ λύμῃ.... δι' εὐωνύμων
τετυμμένοι, [στρ. β]τετυμμένοι δῆθ', ὁμοσπλάγχθων τε πλευρωμάτων
< αἰαῖ δαιμόνιοι, αἰαῖ δ' ἀντιφόνων
<ἐκ> θανάτων ἀραί. σώμασιν πεπλαγμένους, [ἐννέπω]
ἀναυδάτω μένει ἀραίω τ', ἐκ πατρὸςδ' οὐ διχόφρονι πότμῳ...»

διήκει δὲ καὶ πόλιν στόνος, [ἀντ. β]
στένουσι πύργοι, στένει πέδον φίλανδρον· μένει
<δὲ> κτέαν' ἐπιγόνοις, δι' ὧν αἰνομόροις,
δι' ὧν νεῖκος ἔβα
καὶ θανάτου τέλος.
— ἐμοιράσαντο δ' ὄξυκάρδιοι κτήμαθ', ὥστ' ἴσον λαχεῖν.
διαλλακτῆρι δ' οὐκ ἀμεμφεία φίλοις,
οὐδ' ἐπίχαρις Ἄρης. σιδηρόπληκτοι μὲν ὧδ' ἔχουσιν [στρ. γ]
σιδηρόπληκτοι δὲ τοὺς μένουσι—τάχ' ἂν τις εἴποι, τίνες;
τάφων πατρῶων λαχαί. δόμων μάλ' ἀχάεσσα τοὺς
προπέμπει δαικτῆρ γόος αὐ-τόστονος, αὐτοπήμων, δαιόφρων, οὐ φιλογαθῆς, ἐτύμως
δακρυχέων ἐκ φρενός, ἃ κλαιομένασμου μινύθει,
τοῖνδε δυοῖν ἀνάκτοι. πάρεστι δ' εἰπεῖν ἐπ' ἀθλίοισιν [ἀντ. γ]
ὡς ἐρξάτην πολλὰ μὲν πολίτας, ξένων τε πάντων στίχας
πολυφθόρους ἐν δαῖ. δυσδαίμων σφιν ἄ τεκοῦσα
πρὸ πασᾶν γυναικῶν ὀπόσαι τεκνογόνοι κέκληνται.
παῖδα τὸν αὐτᾶς πόσιν αὐτᾶ θεμένα τούσδ' ἔτεχ', οἶδ' ὧδ' ἐτελεύτασαν ὑπ'
ἀλλαλοφόνους χερσὶν ὁμοσπόροισιν. ὁμόσποροι δῆτα καὶ πανώλεθροι, [στρ. διατομαῖς
οὐ φίλαις, ἔριδι μαινομένα, νεῖκος ἐν τελευτᾷ. πέπανται δ' ἔχθος, ἐν δὲ γαίᾳ
ζῶα φονορῦτῳ μέμεικται· κάρτα δ' εἶσ' ὄμαιμοι.
πικρὸς λυτῆρ νεικέων ὁ πόντιος ξεῖνος ἐκ πυρὸς συθεῖς
θηκτὸς σίδαρος· πικρὸς δὲ χρημάτων ἴσος δατητᾶς Ἄρης ἀρὰν πατρώ-
αν τιθεῖς ἀλαθῆ. ἔχουσι μοῖραν λαχόντες οἱ μέλαιοι [ἀντ. δ]
διοδότην λάξεων ὑπὸ δὲ σώματι γᾶς
πλοῦτος ἄβυσσος ἔσται. ἰὼ πολλοῖς ἐπανθίσαντες
πόνοισι γενεάν τελευταῖαι δ' ἐπηγάλαξαν
Ἄραϊ τὸν ὄξυν νόμον, τετραμμένον
955 παντρόπῳ φυγᾷ γένους.
ἔστακε δ' Ἄτας τροπαῖον ἐν πόλαις,
ἐν αἷς ἐθείνοντο, καὶ δυοῖν κρατή-

³⁸ ALBIN LESKY -σελ.163

σας ἔληξε δαίμων. παιθεὶς ἔπαισας....»

ΗΜΙΧΟΡΙΟΝ Β΄

«...σὺ δ' ἔθανες κατακτανών.

— δορι δ' ἔκανες. — δορι δ' ἔθανες.

— μελεοπόνος — μελεοπαθής

— ἴτω γόος, — ἴτω δάκρυ.)

965— πρόκεισαι, — κατακτάς.

— ἠέ. — ἠέ. [στρ. α]

— μαίνεται γόοισι φρήν.

— ἐντὸς δὲ καρδία στένει.

— ἰωιὼ πανδάκρυτε σύ.

970— σὺ δ' αὖτε καὶ πανάθλιε.

— πρὸς φίλου ἔφθισο. — καὶ φίλον ἔκτανες.

— διπλόα λέγειν. — διπλόα δ' ὄρᾶν.

— ἄχέων τοίων τάδ' ἐγγύθεν.

— πέλας δ' αἴδ' ἀδελφαὶ ἀδελφεῶν παιθεὶς ἔπαισας.

ΗΜΙΧΟΡΙΟΝ Β΄

σὺ δ' ἔθανες κατακτανών.

— δορι δ' ἔκανες. — δορι δ' ἔθανες.

— μελεοπόνος — μελεοπαθής

— ἴτω γόος, — ἴτω δάκρυ.)

965— πρόκεισαι, — κατακτάς.

— ἠέ. — ἠέ. [στρ. α]

— μαίνεται γόοισι φρήν.

— ἐντὸς δὲ καρδία στένει.

— ἰωιὼ πανδάκρυτε σύ.

— σὺ δ' αὖτε καὶ πανάθλιε.

— πρὸς φίλου ἔφθισο. — καὶ φίλον ἔκτανες.

— διπλόα λέγειν. — διπλόα δ' ὄρᾶν.

— ἀχέων τοίων τάδ' ἐγγύθεν.

— πέλας δ' αἴδ' ἀδελφαὶ ἀδελφεῶν.

ΧΘ. ἰὼ Μοῖρα βαρυδότεира μογερά,

πότνια τ' Οἰδίπου σκιά·

μέλαιν' Ἐρινύς, ἧ μεγασθενής τις εἶ ἠέ. — ἠέ. [ἀντ. α]

— δυσθέατα πήματα—

— ἐδείζατ' ἐκ φυγᾶς ἐμοί.

980— οὐδ' ἴκεθ' ὡς κατέκτανεν.

— σωθεὶς δὲ πνεῦμ' ἀπώλεσεν.

— ὤλεσε δῆθ' ἄδε — καὶ τὸν ἐνόσφισεν.

— ὀλοὰ λέγειν. — ὀλοὰ δ' ὄρᾶν.

— δύστονα κήδε' ὀμώνυμα.

985— δίγγρα τριπάλτων πημάτων...»

«...**XO.** ἰὼ Μοῖρα βαρυδότειρα μογερά,
πότνια τ' Οἰδίπου σκιά·
μέλαιν' Ἐρινύς, ἧ μεγασθενής τις εἶ.

— σὺ τοί νιν οἴσθα διαπερῶν,
— σὺ δ' οὐδὲν ὕστερος μαθὼν,
— ἐπεὶ κατῆλθες ἐς πόλιν,
— δορός γε τῷδ' ἀντηρέτας.
— τάλαν γένος, — τάλανα παθόν.
— ἰὼ πόνος, — ἰὼ κακά,
— δώμασι, — καὶ χθονί,
— πρὸ πάντων δ' ἐμοί.
— καὶ τὸ πρόσω γ' ἐμοί.
— ἰὼ ἰώ, δυστόνων κακῶν ἄναξ,
Ἐτεόκλεις ἀρχαγέτα
— ἰώ, πάντων πολυπονωτάτω.
— ἰώ, δαιμονῶντ' ἐν ἅτα.
— ἰώ, ποῦ σφε θήσομεν χθονός;
— ἰώ, ὅπου τιμώτατον.
— ἰὼ ἰώ, πῆμα πατρὶ πάρευνον...»

«... Οἰμένα οἰμέ κακόγνωμοι στους φίλους ανυπάκουοι στις συμφορές αχόρταγοι,
τα πατρικά τα σπίτια σας πήγατε και ρημάζατε, ἀθλιοί, με την ἀμάχη σας.
— Ἄθλιοι απ' ἀλήθεια, που ἠύρανε και θάνατο αθλιότατο
για ντροπή τω σπιτιῶ τους...»

«... Τους τοίχους των γκρεμνίσετε, ἀλίμονο, μονάχοι σας και μοναρχίες εἶδετε πικρές
πολύ ο καθένας σας·
τώρα συμβιβαστήκατε με σίδηρο στο χέρι—Κι ἀληθινὴ βγήκε πολύ
του Οἰδίποδα πατέρα των
η φοβερὴ Ἐρινύα...»

«... Απ' τα ζερβά τρυπημένοι ἀλήθεια, ναι, τρυπημένοι
κι ομόσπλαχνα πλευρά. Αλί, δυστυχημένοι, ἀλί και στις κατάρες,
που φέραν την ἀντίφωνα στους δυο τη συμφορά.—Τα σπίτια τους και τα κορμι τους
χτύπησ' η λαβωματιά, ἀυτή που λες, πέρα για πέρα, πού ἦρθε με λύσσα ἀνάκουστη
και φονικιά διχογνωμιά απ' την κατάρα του πατέρα...»

«... Βόγγος περνάει μες στην πόλη, βόγγος στους πύργους, και σ' ὄλη, που 'ταν δική
τους τη γη·
κι οι ἀπόγονοί τους τα πλούτηθενα χαροῦνε, που τούτη
την ἀγρία φέραν ἀμάχη και του θανάτου το τέλος, ἀλί!
Μεράσανε μ' ἀσιὰ καρδιά το βιος των σε ἴσια μερδικά
και μοναχά ο δικοί τους μπορεῖ να 'χουν παράπονο
με το συμβιβαστή τους τον ἀχαρο Ἄρη, το φονιά...»

«... Έτσι όπως είναι κείτονται
σιδεροχτυπημένοι και τώρα τους προσμένει, θενα ρωτήσεις: ποιά;
η σιδεροσκαμμένη του πατρικού των τάφου η μοιρασιά.
Με αχό πολύ και σπαραγμόστον πόνο και στο στεναγμό πνιγμένος τους συνοδεύει ο
θρήνος των σπιτιώ σε κάθε χαρά ξένος,
που ο μαύρος κι άραχλος πικρά δάκρυα μας φέρνει απ' την καρδιά μας
και λιώνει η δόλια αληθινά να κλαίει τα δυο τα βασιλόπουλά της....»

«..Μα για τους άθλιους με το δίκιο μου να πω το πολύ πόκαμαν κακό
και στους δυο των πατριώτες, και το μεγάλο χαλασμό
που κάμανε στον πόλεμο και στους εξωφερμένους στρατιώτες.
Αχ μέσα σ' όλες πιο βαριόμοιρη όσες μανάδες κρίζονται παιδιών
η μάνα που τους εγεννούσε!
πόκαμεν άντρα το δικό της γιο για να γεννήσει αυτούς τους δυο
που τέλος τέτοιο ήταν να βρούνε,έτσι με χέρια αδερφικά
ο ένας από τον άλλο να σφαγούνε...»

«... Αλήθεια αδερφικά χαθήκανε
ολότελα, μαζί ξολοθρεμένοι ,μ' άγρια στη μέση μερασιά
και λύσσα στη συνερισιά, που 'ναι πια τελειωμένη.
Κι η έχτρα τους έπαψε· στα χόματα με το διπλό τους φόνο ποτισμένα
οι ζωές των σμίζανε μαζί κι είν' απ' αλήθεια οι δυο τους ένα αίμα. Πικρός στις
διαφορές ξεδιαλυτής το σίδερο, ο περατινός ο ξένος,που απ' τη φωτιάν βγήκε
ατσαλωμένος,
πικρός κι ο Άρης κακομοιραστής στα υπάρχοντά σου, πῶχει βγάλει πέρα
στ' αλήθεια την κατάρα του πατέρα.

Απ' τις θεόσταλτες οι μαύροι συμφορές τον κλήρο του ο καθένας έχει πάρει
και τώρα κάτω από τη γη,
που τα κορμιά τους θα κρατείτ' αρίφνητο θενα 'χουν λογάρι. Οϊμένα εσείς που το
στεφάνωμα βάλατε στον σπιτιών τα τόσα πάθη, ώσπου στο τέλος οι Κατάρεις ρέκαζαν
του θρίαμβου το στριγγόφωνο τροπάρι, ενώ η γενιά σας τ' ασταμάτηγο πήρε φευγιό και
πάει. Στις πύλες μπρος που μακελεύονταν το τρόπαιο τώρα υψώνεται της Άτης
και μόνο αφού τους δυο τους δάμασεν έπαψε η Μοίρα τα χτυπήματά της...»

Η δύναμη του Ετεοκλή θεωρητικά ήταν περιορισμένη, όπως σκιαγραφείται έντεχνα από τον ποιητή, μπροστά στον κίνδυνο που βρισκόταν η πόλη των Θηβών. Κι ενώ ως απόλυτος μονάρχης, προσπαθούσε να δείξει αυτοκυριαρχία, σύνεση και αποφασιστικότητα στο στίχο 70 επικαλείται την κατάρα και Ερινύα του Λαΐου αποδεικνύοντας ο Αισχύλος τη δεξιοτεχνία του ως προς την πλοκή του έργου συνθέτοντας την κατάσταση μίας πόλης που εξαρτάται η τύχη της από τις αποφάσεις και τη προδιαγεγραμμένη μοίρα του βασιλιά της. Καθιστώντας με το τρόπο αυτό τους πολίτες υποταγμένους σε ένα αδιέξοδο. Ο Ετεοκλής είναι ο βασιλιάς και ο βασιλιάς αποφασίζει για την τύχη των υπηκόων του, αυτό είναι το βαθύτερο νόημα των στίχων.

Η σύνθεση στη συνέχεια των μελών του χορού επιλεγμένη από τον τραγικό ποιητή η οποία είναι από γυναικείες-φοβισμένες και όχι αντρικές και γενναίες ψυχές φανερώνει

την απλοϊκότητά τους καθώς αποκαλούν τον βασιλιά <<τέκνον>> στο στίχο 686 αλλά και το γεγονός πως η τύχη τους είναι πλήρως εξαρτημένη από εκείνον. Άλλα και η σκηνή με τις ασπίδες των αντιμαχόμενων και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους γνωρίσματα αποτελούν ισχυρό πολιτιστικό στοιχείο όπως και τρόπος που αποφασίζει ο Ετεοκλής με ποιόν θα μονομαχήσει μας δίνει στοιχεία υποταγής. Από τη μία ο Ετεοκλής προσπαθεί να πάρει στα χέρια του τη σωτηρία της πόλης των Θηβών και των κατοίκων της όπως άλλωστε αρμόζει σε έναν βασιλιά και από την άλλη υποτάσσεται στη μοίρα του με την τελική επιλογή της πύλης που θα μονομαχήσει. Υποταγμένη πόλη και υποταγμένος στην μοίρα του βασιλιάς. Υποτάσσονται στην περίπτωση της μοναρχίας οι άνθρωποι στον μονάρχη αλλά κι εκείνος υποτάσσεται στη μοίρα που οι θεοί έχουν προδιαγράψει.

ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΤΩΝ ΕΡΓΩΝ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΥΠΟΔΟΥΛΩΣΗΣ

Μελετώντας τα δύο έργα και προσπαθώντας να διακρίνουμε στοιχεία και να σταχυολογήσουμε τα επιχειρήματα που τεκμηριώνουν τους υπαινιγμούς για τη θέση του δούλου και της δουλείας στην κλασική αρχαιότητα μέσα από τα έργα του Αισχύλου, «Πέρσες» και «Επτά Επί Θήβας», αντιλαμβανόμαστε, πως ο ποιητής προσπαθούσε μέσα από τα έργα του όχι μόνο να παρουσιάσει κάποια γεγονότα αλλά και να οδηγήσει στον προβληματισμό τους θεατές γύρω από θέματα που τους απασχολούσαν. Συγκεκριμένα, τόσο από το έργο «Πέρσες» όσο και από το έργο «Επτά Επί Θήβας» Αισχύλος λαμβάνοντας ως αφορμή ιστορικά στοιχεία που συνέθεταν μία κατάσταση την οποία βίωναν οι Αθηναίοι πολίτες και χωρίς να αναφέρεται άμεσα μέσα από τις στιχομυθίες σε αυτές κατάφερνε να υπερτονίσει την αξία της δημοκρατίας για την δημιουργία εκείνων των συνθηκών που τους οδηγούσαν στην πρόοδο και στην ανέλιξη.

Αναλύοντας το κοινωνικοπολιτικό στοιχείο που λανθάνει στις σωζόμενες τραγωδίες του Αισχύλου, παρατηρούμε, την αντίθεση που υπάρχει ανάμεσα στο άτομο που χαρακτηρίζεται από ιδιοτέλεια και δύναμη, το οποίο τυγχάνει να ελέγχει και ένα σύνολο ανθρώπων ενώ στην πραγματικότητα θα έπρεπε το ίδιο το σύνολο να ελέγχει την μονάδα. Είδαμε πρωτίτερα, στους «Πέρσες» του Αισχύλου τον βασιλιά Ξέρξη, να λειτουργεί ως θεός επί γης και χωρίς να δίνει λόγο σε κανέναν για την πράξη του να οδηγεί από υπερβολική αυτοπεποίθηση που έφθανε στα όρια της αλαζονείας, την αυτοκρατορία και τους πολίτες της, στην απόλυτη καταστροφή. Ενώ οι Έλληνες, οι οποίοι δεν είναι δούλοι κανενός και δεν έχουν ούτε αφέντη ούτε δεσπότη να τον υπακούουν τυφλά και να τον υπηρετούν, αγωνίζονται με πειθαρχία και αποφασιστικότητα, που προκαλεί την απορία και τον θαυμασμό των αντιπάλων τους. 399,400,417,457-459 εξασφαλίζοντας όχι μόνο τη δική τους ελευθερία αλλά και την ελευθερία των υπολοίπων.

*«...ο δεξί πρώτο, σε γραμμή, κέρας ερχόνταν
400μ' όλη την τάξη, κι έπειτα κι ο άλλος ο στόλος
από πίσω ακλουθά· και τότε ήταν ν' ακούσεις
φωνή μεγάλη από κοντά: «Εμπρός, των Ελλήνων
γενναία παιδιά! να ελευθερώσετε πατρίδα,
τέκνα, γυναίκες και των πατρικών θεών σας
να ελευτερώσετε τα ιερά και των προγόνων
τους τάφους· τώρα για όλα 'ναι που πολεμάτε.»
Μα κι από μας βουή στην περσική τη γλώσσα
τούς αποκρίνονταν και πια καιρός δεν ήταν
για χάσιμο, μα ευτύς το ένα στο άλλο επάνω
καράβι κρούει τη χάλκινη αρματωσιά του·
Το σύνθημα της εμβολής έδωσε πρώτα
ένα καράβι ελληνικό, που έσπασεν όλα
410ενός φοινικικού κορώνες κι ακροστόλια,
κι έτσι όλοι στρέφουν ο ένας καταπάνω τ' άλλου.*

*Λοιπόν, βαστούσε στην αρχή καλά το ρέμα
του στόλου των Περσών, μα όταν στο στενό μέσα
τόσο πλήθος στριμώχτηκαν και δεν μπορούσαν
καμιά βοήθεια ο ένας τ' αλλουνού να δίνουν
κι οι ίδιοι με τις χαλκόστομες συμμεταξύ τους
χτυπιόνταν πρώρες, σπάνανε των κουπιών όλες
μαζί οι φτερούγες και, νά, τότε των Ελλήνων
τα πλοία ένα γύρο με πολλή επιδεξιότητα
από παντού χτυπούσανε, και τα σκαριά μας
αναποδογυρίζονταν και δεν μπορούσες
να βλέπεις πια τη θάλασσα που ήταν γιομάτη
420 από ναυάγια καραβιών κι ανθρώπων φόνο· ...»*

Παράλληλα στην Θήβα η ανυπακοή του Λαίου, οι ενδοοικογενειακές συγκρούσεις και η φιλονικία του Ετεοκλή με τον Πολυνείκη οδήγησαν αντίστοιχα την Θήβα στην καταστροφή. Αυτή η καταστροφή υποδηλώνεται μέσα από τις στιχομυθίες των γυναικών στους. Η πόλη σώζεται από έξι άνδρες αποφασισμένους να αγωνιστούν ενώ το γένος του Λαίου ,κατατροπώνεται και τελικά αφανίζεται.

Επομένως, σύμφωνα με τον Αισχύλο η δημοκρατία είναι το πολίτευμα που δίνει τη δυνατότητα στους ίδιους τους πολίτες να ελέγχουν όλους εκείνους που διαπράττουν εγκληματικές πράξεις και ενέργειες και να περιορίζει κατά το μέγιστο δυνατόν τις δραματικές συνέπειες που αυτές οι πράξεις καλλιεργούν και επιφέρουν

Το κυριότερο όμως στοιχείο που θεμελιώνει ουσιαστικά την Δημοκρατία, ήταν η ελευθερία, η ελευθερία που μετουσιωνόταν μέσα από την ελεύθερη διακίνηση των ιδεών και τη συμμετοχή των πολιτών στα κοινά. Εξάλλου, το τρίπτυχο ισονομία, ισοπολιτεία και ισοτιμία που τόσο χαρακτηριστικά εκφράστηκε από τον ίδιο τον Περικλή δεν βρήκε σε καμία άλλη πόλη της αρχαιότητας την πραγματική της διάσταση, όσο στην πόλη των Αθηνών.

Αυτή την προσφορά και την αξία της δημοκρατίας, ήθελε ο Αισχύλος να τονίσει για αυτό το λόγο και στα έργα του χωρίς να κάνει άμεσες αναφορές στην περίπτωση των Περσών από τη μία και στους «*Επτά Επι Θήβας*» από την άλλη. Δίνει την εικόνα της δυστυχίας που προκαλεί η υποταγή σε έναν δυνάστη με όποια μορφή και αν αυτός παρουσιάζεται. Είτε δηλαδή ως ένας βάρβαρος είτε ως βασιλιάς που θεσπίζει νόμους και διαταγές προς υπακοή. Η ελευθερία και η συνεργασία στους κόλπους μίας κοινωνίας θεμελιώνει το σεβασμό και την πίστη σε αξίες και υψηλά ιδανικά. Ωθεί την ανθρώπινη σκέψη στην δημιουργία και στην καλλιέργεια όλων εκείνων των στοιχείων που οδηγούν στην πρόοδο και καταργεί οποιαδήποτε μορφή εκμετάλλευσης και υποτίμησης της ανθρώπινης φύσης.

ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΥΠΟΔΟΥΛΩΣΗ ΔΥΟ ΑΝΤΙΘΕΤΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ

«Και επειδή δεν διοικείται από λίγους αλλά από πολλούς το πολίτευμα της ονομάζεται Δημοκρατία .» Αυτή ήταν η φράση, που υπενθύμιζε ο Περικλής όταν εκφωνούσε τον Επιτάφιο λόγο του στους Αθηναίους ,μετά τον πελοποννησιακό πόλεμο και μας διασώζεται δια μέσου του μεγάλου ιστορικού Θουκυδίδη.

Η διακυβέρνηση της πόλης με τη συμμετοχή πολλών πολιτών δεν ήταν πάντοτε το ζητούμενο και το αποδεκτό από όλους. Υπήρχαν πολίτες, που θεωρούσαν ότι η σωστή διακυβέρνηση επιτυγχάνεται, όταν εκτελείται από ευπατρίδες που και οικονομική επιφάνεια κατείχαν και αναγνωρίζονταν από την πλειοψηφία των πολιτών αν όχι και καθολικά. Υπήρχαν και οι φωνές εκείνων που πίστευαν ότι θα έπρεπε να ασκούν την εξουσία μόνο οι εύποροι ή εκείνοι που είχαν μόρφωση, όπως υποστήριζε ο Πλάτωνας στην *«Πολιτεία»* του. Τέλος, υπήρχαν κι εκείνοι οι πολίτες που θεωρούσαν πως τη καλύτερη διοίκηση, μπορούσαν να την ασκήσουν οι ευκατάστατοι ιδιοκτήτες γης οι οποίοι είχαν τη δυνατότητα να αγοράσουν τον κατάλληλο εξοπλισμό και να συμμετέχουν στις οπλικές φάλαγγες.³⁹

Κοινή βάση της δημοκρατίας που επέτρεπε την όξυνση των αντιθέσεων μεταξύ των πολιτών ήταν οι διαρκείς εισαγωγή των δούλων. Στην κλασική Αθήνα τους συναντούσε κανείς τόσο στις πλούσιες αγροτικές περιοχές και στα εργαστήρια όσο και στα φτωχά νοικοκυριά. Χάρη στην κοινή αυτή βάση πλούσιοι και φτωχοί μπορούσαν να συνεργάζονται για το καλό της πόλης. Οι πλούσιοι δεν είχαν ανάγκη να καταπιέζουν υπέρμετρα τους φτωχούς και φτωχοί βελτίωναν όσο μπορούσαν την οικονομική τους θέση.

«Η Αθηναϊκή Δημοκρατία κατά τον Δημήτρη Κυρτάτα συνυπήρχε με τον θεσμό της δουλείας ,γεγονός που για πολλούς εκλαμβάνόταν ως στίγμα που έπρεπε να εξαλειφθεί. Για την εξάλειψη του, επιστρατεύονται τρεις κυρίως στρατηγικές .Η πρώτη και συνηθέστερη είναι η πλέον ριζική. Στις περισσότερες σχετικές μελέτες βλέπουμε ότι ο θεσμός της δουλείας αποσιωπάται πλήρως είτε μνημονεύεται περιστασιακά δίχως ιδιαίτερο σχολιασμό. Η παρουσία δούλων στην κλασική Αθήνα, εμφανίζεται ως άσχετη προς το πολίτευμα .Αλλά αυτό είναι παράλογο. Η μελέτη ενός πολιτεύματος, δεν μπορεί να περιορίζεται στις σχέσεις των ανθρώπων που ασκούσαν τη εξουσία ή διέθεταν πολιτικά δικαιώματα Θα ήταν σαν να μελετούσαν τη τυραννία αναλύοντας αποκλειστικώς την καθημερινή ζωή του τυράννου. Η δεύτερη στρατηγική με τη οποία αντιμετωπίζεται ο θεσμός της δουλείας είναι πιο περίτεχνη.

Αρκετοί μελετητές επιχειρούν να δείξουν ότι ο αριθμός των δούλων στην Αθήνα ήταν περιορισμένος και ότι συνεπώς δεν αλλοίωνε τον δημοκρατικό χαρακτήρα της πόλης. Κύριο χαρακτηριστικό της Αθηναϊκής Δημοκρατίας θα ήταν έτσι η ελευθερία ,την οποία μια ολιγάριθμη κατηγορία ανθρώπων.»⁴⁰

³⁹ Κυρτάτας Ι.Δημήτρης(1987):σελ 123

⁴⁰ Κυρτάτας Ι.Δημήτρης(1987):σελ 127

Σύμφωνα με την νομοθεσία και τα ήθη της Αθήνας, οι δεσπότες είχαν σχεδόν απεριόριστη εξουσία πάνω στους δούλους τους, τους αλυσόδεταν όταν φοβόντουσαν πως θα αποδράσουν και τους στιγματίζαν το πρόσωπο όταν ήθελαν να τους τιμωρήσουν. Ακόμη, έκαναν δεκτά στα δικαστήρια τη μαρτυρία τους μόνο όταν ήθελαν .Επιπλέον, μπορούσαν να τους πουλάνε στα δουλοπάζαρα και να τους αποκόπτουν από τις οικογένειες τους. Ακόμη και αν έπρεπε να δείξουν τη σκληρότητά τους σε υπόδουλους Έλληνες ,την έδειχναν χωρίς να περνά από το μυαλό τους ότι αυτό αντιστρατευόταν το δημοκρατικό τους πνεύμα.

Όπως γνώριζαν όλοι οι δεσπότες οι δούλοι αποτελούσαν περιουσιακό στοιχείο .όταν ήταν ακριβοί η φθορά τους ήταν δαπανηρή ενώ όταν ήταν φθηνή η κατάσταση ήταν πιο εύκολη. Οι διαβαθμίσεις στην βανασότητα ήταν συνάρτηση της αξίας τους και όχι του πολιτεύματος στο οποίο ανήκαν. Ο Περικλής και οι Αθηναίοι ρήτορες πίστευαν, ότι η δημοκρατία ήταν υπόθεση των πολιτών της Αθήνας και όχι των δούλων καθώς οι ίδιοι οι πολιτικοί θεσμοί που κατοχύρωναν τις ελευθερίες των πολιτών προέβλεπαν και τους όρους υποταγής τους.

Η καταγωγή των δούλων, αποτελούσε αρνητική ένδειξη για τη συμμετοχή στα κοινά και ο δούλος με την καταγωγή του από τη φύση του, δεν σχετιζόταν με τη συμμετοχή στα κοινά.Μάλιστα, με αυτή την αντίληψη πολλοί Αθηναίοι θεωρούσαν τους δούλους πολικούς τους αντιπάλους. Κάθε εξάρτηση ανθρώπου από άνθρωπο,ισοδυναμούσε με δουλεία και πολλές φορές ερχόταν τις αρετές που η πόλη απαιτούσε από τους πολίτες της.

Από τη σκοπιά του ο Περικλής θεωρούσε ότι η παρουσία των δούλων ήταν απαραίτητη. Μάλιστα, η παρουσία των δούλων σε ιστορικές στιγμές της Αθήνας ήταν πραγματικά απαραίτητη και σωτήρια. Με τη συμπεριφορά και τη δράση τους, όχι μόνο δεν είχαν αντιστρατευτεί τη δημοκρατία στην Αθήνα αλλά την είχαν υπηρετήσει.

Ενδιαφέρουσες μαρτυρίες στηρίζονται στην περίοδο των Περσικών πολέμων και τη θέση των δούλων. Με την πρόταση του Μιλτιάδη, στη μάχη του Μαραθώνα, σκοτώθηκαν πολλοί δούλοι και οι Αθηναίοι πολίτες πλάι στον τάφο των πολιτών, οικοδόμησαν ένα δεύτερο, ειδικά για τους Πλαταιείς που τους είχαν συνδράμει και για τους δούλους. Αλλά και μετά τις Πλαταιές, οι Αθηναίοι, όταν θέλησαν να οχυρώσουν τη πόλη τους κατέφυγαν πάλι στη συνδρομή των δούλων. Και παρα την αντίδραση των Σπαρτιατών με τη δυναμική στρατηγική του Θεμιστοκλή συνέχισαν δυναμικά τις εργασίες τους ώσπου τα κατάφεραν. Μάλιστα οι Αθηναίοι πίστευαν πως μπορούσαν να οπλίσουν τους δούλους τους, σε περιόδους πολέμου της πόλης τους.Έτσι κι αλλιώς, η σύμπραξη δημοκρατικών και δούλων δεν ήταν καθόλου παράξενη σε περιόδους κρίσης.

Ο Ξενοφώντας, που πρότεινε τη μαζική εισαγωγή δούλων για εκμετάλλευση στα μεταλλεία του Λαυρίου, θεωρούσε δεδομένο, ότι ακόμη κι αυτοί που είχαν τη χειρότερη μεταχείριση θα ήταν πρόθυμοι, αν χρειαζόταν, να πολεμήσουν για τη σωτηρία τη πόλης τους. Δεν υπάρχει τίποτα πιο χρήσιμο στον πόλεμο από τους δούλους ισχυριζότανε μια σχετική φροντίδα μπορούσαν να επανδρώσουν τα πολεμικά πλοία και

να στρατευθούν ως πεζοί δημοσία δαπάνη. Η σκέψη αυτή, ήταν κυρίως ψυχολογική και συμβολική.

«Γύρω από τα αισθήματα των δούλων δεν έχουμε αναφορές γιατί δεν έχουμε καμία γραπτή μαρτυρία. Σίγουρα όμως δεν θα ένιωθαν καμία χαρά σε σχέση με τους αφέντες τους. Το πολίτευμα που εξασφάλιζε κοινωνική συνοχή στους πολίτες μπορούσε να είναι υπερβολικά σκληρό με τους υπόλοιπους ακόμη και αν αυτοί είχαν συνδράμει υπερ του.

Ακόμη οι ελεύθεροι πολίτες είχαν όλοι σχεδόν δούλους και οι σχέσεις τους ήταν σχέσεις ισχυρές πολλές φορές. Υπήρχαν περιπτώσεις συνεργασίας αλλά και περιπτώσεις μίσους. Αυτές όμως οι σχέσεις σε καμία περίπτωση δεν επηρέαζαν το πολίτευμα.»⁴¹

⁴¹ Κυρτάτας Ι. Δημήτρης: (1987)-σελ 147

ΤΡΑΓΩΔΙΑ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΝΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ

Είναι γεγονός, πως η ύπαρξη και η θεμελίωση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι άμεσα συνυφασμένη με το πολίτευμα της δημοκρατίας. Τί ίσχυε όμως στην αρχαία Ελλάδα θα ήταν ενδιαφέρον να το παρακολουθήσουμε, ολοκληρώνοντας την παρούσα εργασία προκειμένου να κατανοήσουμε το θέμα μας σφαιρικά και διαχρονικά.

Η έννοια του ανθρώπινου δικαιώματος όπως το γνωρίζουμε στη σύγχρονη εποχή ως κατοχυρωμένο νομικά δικαίωμα δεν υπήρχε όπως ούτε η έννοια της ατομικής ελευθερίας υπήρχε όμως μέσα από τις αντιλήψεις του σοφιστικού κινήματος και των φιλοσόφων κυρίως των στωικών, η ιδέα στην πίστη στην ελευθερία της ανθρώπινης βούλησης η οποία συναντάται και στα έργα του Αισχύλου που μελετήσαμε.

Οι Ελεύθεροι πολίτες, ήταν λίγοι σε σχέση με τους δούλους αλλά και εκείνους που κατάγονταν από άλλη περιοχή και δεν απολάμβαναν τα ίδια πολιτικά δικαιώματα με τους πολίτες αλλά αποτελούσαν και τη μειοψηφία σε σχέση με τον πραγματικό αριθμό των δούλων της εποχής. Αλλά και αυτή η ελευθερία των ελεύθερων πολιτών, είδαμε πως ήταν άμεσα συνυφασμένη με την ελευθερία της πόλης καθώς οι αρχαίοι Έλληνες πίστευαν στην ενότητα πόλεως και ατόμου και πως αυτή η ενότητα ήταν πολύ εύκολο να μεταβληθεί, στην περίπτωση και της μεταβολής της ελευθερίας της πόλης.

Στην περίπτωση μας, όμως ο ποιητής, παρουσίαζε στα έργα του κάποια στοιχεία ως σταθερές προκειμένου να συνθέσει το περιεχόμενο των τραγωδιών του. Το στοιχείο αυτό σχετιζόταν άμεσα με την κατάργηση της ολιγαρχίας ή της μοναρχίας και κατά συνέπεια με την έλλειψη δεσποτικών συμπεριφορών εναντίον των πολιτών. Το συγκεκριμένο πρότυπο που ακολουθούσε ο Αισχύλος ήταν προσαρμοσμένο στο περιεχόμενο κάθε έργου. Στο έργο των «Περσών», ο απόλυτος και κυρίαρχος δεσπότης, ηττήθηκε και οδήγησε στον όλεθρο ολόκληρη την αυτοκρατορία του. Ενώ αντίστοιχα στους «Επτά Επί Θήβας» η μοναρχία τερματίζει την ύπαρξη της με το θάνατο του ίδιου του βασιλιά.

Παράλληλα επηρεασμένος άμεσα ο Αισχύλος από το πολίτευμα της δημοκρατίας και από τα πρόσωπα που είχαν διαδραματίσει σημαντικό ρόλο για την εδραίωση της, την παρουσίαζε ως το ιδανικό πολίτευμα που δίνει στον άνθρωπο τη δυνατότητα να δρα με ελεύθερη βούληση και όλη αυτή την πολιτική σκέψη την προβάλλει μέσα από το σχήμα του αντιθέτου. Η δεσποτική Ασία -η δημοκρατική Αθήνα. Η ατομική δράση-ο συλλογικός αγώνας. Οι αναφορές του γίνονται μέσω έμμεσων συμβολισμών, προκειμένου να τονιστεί η δημοκρατία και να περιγραφεί η μελανή περίοδος της τυραννίας.

Σε κάθε μία από τις τραγωδίες οι πρωταγωνιστές που κατέχουν την εξουσία μέσα από τις παραβιάσεις του ηθικού δικαίου προκαλούν την ύβρη και επομένως την οργή των θεών και την τιμωρία τους ρίχνοντας τον εαυτό τους από τη θέση του απόλυτα ελεύθερου και μοναδικού πολίτη που με ελεύθερη βούληση αποφασίζει για όλα στη

μορφή του ήρωα που υποδουλώνεται στα πάθη του και οδηγείται στην απόλυτη καταστροφή. Το αυτεξούσιο παύει να υφίσταται με τραγικό τρόπο κάθε φορά.

Παρατηρούμε επομένως, πως η δημιουργία των προϋποθέσεων για τη θεμελίωση των δικαιωμάτων βρίσκεται στις τραγωδίες του Αισχύλου και γενικότερα στις συνθήκες που καλλιέργησαν την αθηναϊκή δημοκρατία. Ο τραγικός ποιητής συνέθεσε τις τραγωδίες του στη δύση των περσικών πολέμων και στην περίοδο της γέννησης και της εξέλιξης της Αθηναϊκής δημοκρατίας. Μας προσέφερε όμως μαθήματα πολιτικών επιστημών και προβληματισμών για την εξέλιξη των κοινωνιών.

Μας δίδαξε την αξία της ελεύθερης βούλησης, σε συνδυασμό με την ελεύθερη δράση για τη δημιουργία κοινωνιών, που θα θέτουν το συλλογικό συμφέρον πάνω από το ατομικό και θα καταργούν την οποιαδήποτε μορφή δουλείας και εκμετάλλευσης των ατόμων.

Επίσης, στα έργα του είναι ολοφάνερη η τάση του να μεταφέρει ένα αντιπολεμικό μήνυμα στους συμπολίτες του και να προβληματίσει τους πολίτες γύρω από τη σκληρότητα και την κτηνωδία του πολέμου. Αυτή η κτηνωδία καταργούνταν παράλληλα με την κατάργηση του δεσποτισμού και της απολυταρχίας για να αναδυθεί η αξία της δημοκρατίας και της ελευθερίας.

Όλα τα έργα του Αισχύλου, αποδεικνύουν την ηθική του και τη θέληση του ποιητή να προσφέρει στην ανθρωπότητα ένα έργο υψηλής αισθητικής αλλά και διδάγματος σύμφωνα με το οποίο το δίκαιο και η ολοκλήρωση μίας ηθικής προσωπικότητας είναι το απόλυτα ζητούμενο. Ο τραγικός ποιητής πίστευε στην ορισμένη από τη μοίρα ώρα, την ειμαρμένη όπως την συναντάμε και στον Πρωταγόρα. Τίποτα δεν μένει σταθερό και όλα μεταβάλλονται εφόσον υπόκεινται στη μοίρα και σε ό,τι εκείνη ορίζει για το κάθε άτομο ξεχωριστά. Οι θεοί, όπως τους έχουμε μελετήσει στα έργα του Ομήρου και του Ησιόδου ήταν είχαν ανθρωπόμορφα χαρακτηριστικά και ήταν κυριαρχημένοι από τα πάθη τους. Γίνονται υποχείρια των παθών τους και πέφτουν σε αδικήματα αντίστοιχα των ανθρώπων. Έρχεται λοιπόν ο Αισχύλος και σύμφωνα με το πνεύμα που διαπνέει την εποχή του τους προσδίδει ηθική αξία και ακεραιότητα. Με αυτό τον τρόπο γίνονται άξιοι της αποστολής τους. Γίνονται φορείς ιδεών και ανθρωπιστικών αξιών και εξυψώνουν τους εαυτούς τους σε πρότυπα αλλά και ταυτόχρονα εξισοροπιστικά όργανα. Οι θεοί τιμωρούν τους θνητούς που ξεπερνούν τα όρια της ανθρώπινης παρουσίας και οδηγούνται στην ύβρη. Με αυτό το τρόπο, ο Αισχύλος,, κατατάσσεται σε εκείνους τους ποιητές που συνέθεσαν μία σειρά έργων που δεν διακρίνονταν μόνο για την αισθητική απόλαυση που προσέφεραν στο κοινό τους αλλά και για τον προβληματισμό που ενεργοποιούσαν γύρω από θέματα που απασχολούσαν και απασχολούν διαχρονικά την ανθρωπότητα.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ελληνικό δράμα και Αθηναϊκή Δημοκρατία, ήταν δύο έννοιες που η μία αλληλοσυμπλήρωνε την άλλη. Υπήρχε δηλαδή μία ενότητα μεταξύ τους⁴².

Δεν ήταν μόνο τα έργα που διαδραματιζόνταν στο θέατρο του Διονύσου, ούτε οι ηθοποιοί που συμμετείχαν σε αυτά, αλλά και το πολίτευμα της Αθήνας, το οποίο έδινε τη δυνατότητα να δημιουργήσουν οι ποιητές και να παρουσιάσουν τα έργα τους στο αθηναϊκό κοινό. Οι δραματουργοί, δημιουργούσαν τα έργα τους με αφορμή, πάντοτε μεγάλα γεγονότα και με σκοπό να αφυπνίσουν τους θεατές γύρω από αυτά τα θέματα.

Η αττική τραγωδία, μπορεί να λάμβανε χώρα στις γιορτές του θεού Διονύσου δεν είχε όμως μόνο θρησκευτικό αλλά είχε και πολιτικό περιεχόμενο. Βρισκόταν δηλαδή σε άμεση σχέση με την πολιτική και κοινωνική κατάσταση και το κοινό δεν συμμετείχε ως απλό φιλοθέαμον κοινό αλλά ως πολιτικό σύνολο με την ευρεία έννοια του όρου.

Στα μέσα περίπου του 6^{ου} αιώνα ο Πεισίστρατος θεμελίωσε νομικούς, πολιτικούς, καλλιτεχνικούς και πολιτικούς θεσμούς, με σκοπό να ενισχύσει στους πολίτες το αίσθημα της συλλογικότητας, σχετικά με το χρέος τους ως ενεργοί πολίτες της Αθήνας. Στο παραπάνω πλαίσιο, ο Πεισίστρατος και οι γιοί του μερίμνησαν για την καθιέρωση των εν άσσει Διονυσίων περί το 535π.Χ όπου και παραστάθηκε για πρώτη φορά τραγωδία ενώπιον πολυάριθμου αθηναϊκού κοινού. Έτσι λοιπόν, το θέατρο του Διονύσου εξελίχθηκε σε βασικό στοιχείο της εδραίωσης και της εξέλιξης της αθηναϊκής πολιτείας εφόσον σε αυτό προβάλλονταν απροσδόκητα στοιχεία γνωστών για την εποχή μύθων με θέμα τους αριστοκράτες ήρωες του μακρινού παρελθόντος αλλά και των υποταχτικών προσώπων που τους πλαισίωναν.

Οι θεατές, καλούνταν, να αντιμετωπίσουν και να βιώσουν ακραίες συμπεριφορές που σχετίζονταν με την ενδοοικογενειακή βία, την αιμομιξία, την πολιτική φιλοδοξία και την προδοσία αλλά και την αφοσίωση και την αυτοθυσία. Ακόμη, και οι πιο μύχιοι προβληματισμοί των ανθρώπων έπρεπε να διερευνηθούν από το κοινό σε σχέση με τα προβαλλόμενα έργα και γι αυτό ο Αριστοτέλης επαινούσε το δράμα ως το αρτιότερο είδος. Με αυτό το τρόπο, η Αθήνα καθίσταται το θέατρο το σημείο του αναστοχασμού τόσο για τον κάθε πολίτη ξεχωριστά όσο και για την ίδια την πόλη ως σύνολο. Αυτό ακριβώς προσέφεραν στο κοινό των Αθηνών τα έργα του Αισχύλου «Πέρσες» και «Επτά Επί Θήβας». Έναν αναστοχασμό προκειμένου να αντιληφθούν την αξία της δημοκρατίας και τις ιδέες που εκείνη πρόσβευε. Αξίες που συνέθεταν την έννοια της ισονομίας, της ισοπολιτείας και της ισότητας μεταξύ των πολιτών.

⁴² Η.Δ.Φ.ΚΙΤΤΟ- Παπαδήμα-σελ 538

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- 1 Alan H. Sommerstein (2016) *-Η ζωή και το έργο του Αισχύλου-*Επιμέλεια και Πρόλογος-Ανδρέας Γ. Μαρκαντωνάτος -Μετάφραση Πολύκαρπος Πολυκάρπου - Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg
2. Θεόδωρος Γ. Μαυρόπουλος- *Αισχύλος Επτά Επί Θήβας* -Αρχαία Ελληνική Δραματική ποίηση Εκδόσεις Ζήτηρος
3. Κυρτάτας Ι.Δημήτρης (1987)-*Δούλοι δουλεία και δουλοκτητικός τρόπος παραγωγής* Εκδότης: ο πολίτης-
4. Θέατρο και Πόλη(2012)-*Αττικό Δράμα, Αθηναϊκή Δημοκρατία και Αρχαία Ελληνική θρησκεία-*Επιμέλεια Ανδρέας Γερ.Μαρκαντωνάτος -Λαμπρινός Ευστ.Πλατυπόδης- Πρόλογος:Γεωργία Ξανθάκη -Καραμάνου-Εκδόσεις-Gutenberg
- 5.H.D.F.KITTO ΑΘΗΝΑ (2010) *Η Αρχαία Ελληνική Δημοκρατία* -εκδόσεις Παπαδήμα-Μετάφραση Λ.Ζενάκος -όγδοη έκδοση- Αθήνα
- 6.Fritz Gschnitzer (2016).*Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Κοινωνίας-*α ανατύπωση-Μετάφραση:Αγγελος Χανιώτης -Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης
- 7.Meier.C-*Η Πολιτική τέχνη της Αρχαίας Ελληνικής Τραγωδίας-*Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου- 1997-Α. Καρδαμίτσα.
- 8.ALBIN LESKY-*Η Τραγική ποίηση των Αρχαίων Ελλήνων* -Α τόμος-Από τη γένεση του είδους έως τον Σοφοκλή -Μετάφραση: Νίκος Χουρμουζιάδης-Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης

9.Πανεπιστήμιο του Cambridge Αθήνα 2011-*Οδηγός για το Ελληνικό και Ρωμαϊκό Θέατρο*-Επιμέλεια: Marianne Mc Donald και J.Michael Walton-Μετάφραση: Βάιος Λιαπής-Ινστιτούτο του Βιβλίου-Α. Καρδαμίτσα

10.Jean Andreau-Raymond Descat -*Δούλος στην Ελλάδα και τη Ρώμη*-Μετάφραση :Διονύσης Παπαδουκάκης -Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου 21^ο,Αθήνα 2013

11.Yvon Garlan-*Η Δουλεία στην Αρχαία Ελλάδα*-Μετάφραση: Αλέξης Χατζηδάκης-Επιμέλεια: Ζαχαρίας Δεμαθάς-Κοινωνιολογική Βιβλιοθήκη- Αθήνα 1988-Εκδόσεις: Gutenberg

12.Vernant,J.P & Vidal-Naquet,P (1974)-*Μύθος και Τραγωδία στην Αρχαία Ελλάδα*-Τόμος Α-Αθήνα 2010

13.Τσάγγαλης Χ.)-Μεταμορφώσεις του Μύθου: *Ο Τρωικός Κύκλος στους Τρεις Μεγάλους Τραγικούς*.Α.Μαρκαντωνάτος και Χ.Τσάγγαλης ,*Αρχαία Ελληνική Τραγωδία Θεωρία και Πράξη*. Αθήνα 2008-Εκδόσεις: Gutenberg

14.Podlecki, A-*The Political Background of Aeschylean Tragedy*. Bristol Classical Press-1999

15.Μοντεσκιέ Σ-*Το Πνεύμα των Νόμων* -Τόμος Α -Αθήνα 1994-Εκδόσεις: Γνώση.

16.Thomson G-*Αισχύλος και Αθήναι*-Αθήνα:1954-Εκδόσεις:Ορίζοντες

17.Thomson G-*Aeschylus and Athens*. New York The Universal Library -Grosset & Dunlap-1968

18.Σούρας,Τ-*Αρχαίο Δράμα και Πολιτικό Θέατρο*-Τόμος Πρώτος-Αισχύλος - Αθήνα:1966-Εκδόσεις:Ι.Δ.Αρσενίδη

19.Συκουτρής,Ι-*Αριστοτέλους Περί Ποιητικής* -Αθήνα 2011-Εκδόσεις:Εστία

20.Πλεχάνωφ-*Τέχνη και κοινωνική ζωή*-Αθήνα 1975-Εκδόσεις:Αναγνωστίδης